

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**RUS DİPLOMAT KONSTANTİN MİHAYLOVİÇ BAZİLİ'NİN
GÖZÜNDEN İSTANBUL'DA SOSYAL HAYAT**

Hazırlayan

Turan İBRAHİMZADE

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TEKİNSOY

TOKAT - 2022

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TEKİNSOY danışmanlığında hazırlamış olduğum **“Rus Diplomat Konstantin Mihayloviç Bazili'nin Gözünden İstanbul'da Sosyal Hayat”** adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

11/01/2022

Turan İBRAHİMZADE

İTHAF

14 Kasım 1944 tarihinde tren vagonlarına doldurularak vatanlarından sürülen ve hayatlarını kaybeden Ahıska Türklerine...

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim sürecinde bilgisi ve tecrübesiyle birçok hocamız bana yol göstermiş ve yardımcı olmuştur. Lisansüstü eğitime başlamama vesile olan Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK'a, bu süreçte desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN'e, bilimsel etik konusundaki yönlendirmeleri için Doç. Dr. Hüseyin Baha ÖZTUNÇ'a, kaynaklar ve araştırma yöntemleri ile alakalı tecrübelerini benimle paylaşan kıymetli hocam Doç. Dr. Murat HANILÇE'ye, Osmanlı Paleografyası konusunda gelişmemi sağlayan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AYKUN'a, kaynaklara ulaşmam konusunda beni yönlendiren Dr. Öğr. Üyesi Necati ÇAVDAR'a, kıymetli vaktini ayıran Arş. Gör. Nazım BOY'a ve tezimin temelini oluşturmada, hazırlanmasında ve yazım aşamalarında yardımını esirgemeyen ve fikirleriyle bakış açımı genişleten çok kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TEKİNSOY'a teşekkür ederim. Öte yandan hayatımın her anında maddi ve manevi desteklerini benden bir an olsun esirgemeyen aileme teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

RUS DİPLOMAT KONSTANTİN MİHAYLOVİÇ BAZİLİ'NİN GÖZÜNDEN İSTANBUL'DA SOSYAL HAYAT

İbrahimzade, Turan

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TEKİNSOY

Ocak 2022, x + 109

Asya ve Avrupa kıtalarının kesiştiği noktada yer alan İstanbul önce Roma, daha sonra da Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmıştır. İstanbul'un 1453'te fethi insanlık tarihi açısından önem arz eden bu şehrin Hristiyan Dünya'nın elinden İslam Dünyası'na geçişini ifade etmektedir. Bununla birlikte, İstanbul, her zaman Avrupalılar için gizemli ve merak uyandıran bir merkez olmayı sürdürmüştür. Bu nedenledir ki 16. yüzyıldan itibaren Avrupalı gezginlerin doğuya gerçekleştirdikleri seyahatlerinde, İstanbul önemli bir odak noktası olagelmıştır. Batı Dünyası'nda Şark'ın payitahtı olarak nitelendirilen şehir, bilhassa ulaşım ve haberleşmenin gelişmesiyle daha çok gezginin akımına uğramıştır. Doğal olarak medeniyetler coğrafyasının nadide şehirlerden İstanbul, Avrupa'nın dışında oryantalist Rusların da ilgi odağı olmuştur. Ruslar, Hristiyan Roma'nın etkisiyle İstanbul'la önceleri dini misyonlu ilişkiler kurmuş lakin kentin Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesiyle bu bağlarını daha sonraları siyasi bir misyona dönüştürmüştür. Özellikle Rusya'nın politikalarının da bir sonucu olarak 19. yüzyılda Rus seyyahların İstanbul'u bir güzergâh olarak seçtikleri ve giderek bu şehre ziyaretlerini sıklaştırdıkları gözlemlenmektedir. İstanbul'a gelen Rus gezginler ve resmi görevliler şehirle ilgili gözlemlerini oryantalist bir bakış açısıyla seyahatname ve hatıratlarına aktarmışlardır. Bu görevlilerden birisi de 1833'te Rus Hükümeti adına İstanbul'a gelen ve kaldığı süre zarfında şahsi izlenimlerini kaleme alan Konstantin Mihayloviç Bazili'dir. Bazili'nin gezi notlarını içeren ve 19. yüzyılın ilk yarısının İstanbul'uyla ilgili dikkate değer eserlerden birisi olan “Босфор и новые очерки

Константинополя” (Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları) isimli seyahatnamesi, son dönem Osmanlı tarihi açısından da büyük önem arz etmektedir. Bazili’nin İstanbul’da bulunduğu yıllar Yeniçeri Ocağı’nın kaldırıldığı, II. Mahmud’un köklü ıslahatlara giriştiği bir döneme denk gelmiştir. Bazili eserinde 1830’lu yılların İstanbul’unu tasvir etmesinin yanında Türk toplumunun askeri, siyasi, ticari ve sosyal yapısını ortaya koyan bilgilere yer vermiştir. Bazili’nin eserini farklı ve orijinal kılan yönlerden birisi de bizzat kendisinin İstanbul doğumlu bir Rum olmasıdır. Bazili, 1809’da İstanbul’da doğmuş fakat babasının Yunan İsyanı’ndaki rolünden dolayı genç yaşta Rusya’ya göç etmek zorunda kalmıştır. Bu yönüyle Bazili bir taraftan Rus hariciyesinin görevlisi ve Rusya’da eğitim almış bir kişi olarak İstanbul’u oryantalist bakış açısıyla değerlendirmiştir. Fakat diğer taraftan İstanbul’da doğmuş, çocukluğu bu şehirde geçmiş bir Rum olması gözlemlerini çağdaşlarından farklı kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı Rum asıllı Rus devlet adamı Bazili’nin şahsi izlenimleri ve yorumları neticesinde kaleme aldığı “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları” adlı eserde yer alan Türk imajını ortaya koymaktır. Bu çalışmada Bazili’nin gözlemleri üzerinden kahvehaneler, kahve ve tütün tüketimi, bir meslek gurubu olarak kayıkçılar, bilimsel merkezler olarak nitelendirilebilecek kütüphaneler, şehrin silüetinde önemli yer tutan mezarlıklar ile salgın hastalıklar gibi konulara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bazili, Osmanlı, II. Mahmud, Türk, Rum, Rus.

ABSTRACT

SOCIAL LIFE IN ISTANBUL THROUGH THE EYES OF THE RUSSIAN DIPLOMAT KONSTANTINE MIHAYLOVICH BAZILI

İbrahimzade, Turan

Master's Thesis, Department of History

Advisor: Dr. Lecturer Yunus Emre Tekinsoy

January 2022, x + 109 pages

Istanbul, located at the intersection of the Asian and European continents, Istanbul was the capital of first Rome and then of the Ottoman Empire. The conquest of Istanbul in 1453 refers to the transition of this city, which is important from the point of view of human history, from the hands of the Christian World to the Islamic World. However, Istanbul has always remained a mysterious and intriguing center for Europeans. For this reason, Istanbul has been an important focal point in the journeys of European travelers to the east since the 16th century. The city, which is described as the capital of Şark in the Western World, has started to attract the flow of travelers, especially with the development of transportation and communication. Naturally, Istanbul, one of the rarest cities in the geography of civilizations, has also been the center of attention of orientalist Russians outside of Europe. The Russians, under the influence of Christian Rome, had previously established religious mission relations with Istanbul, but later turned these ties into a political mission with the conquest of the city by the Ottoman State. It is observed that especially as a result of Russia's policies, Russian travelers chose Istanbul as a route in the 19th century and gradually increased their visits to this city. Russian travelers and officials who came to Istanbul have transferred their observations about the city from an orientalist point of view to travelogues and memoirs. One of these officials was Konstantin Mikhailovich Bazili, who came to Istanbul on behalf of the Russian Government in 1833 and wrote his personal impressions during his stay. Bazili's travel book named "Босфор и новые очерки Константинополя" (The Bosphorus and New Istanbul Writings), which is one of the

remarkable works about Istanbul of the first half of the 19th century and contains travel notes, is also of great importance in terms of late Ottoman history. The years that Bazili was in Istanbul coincided with a period when guild of Janissaries was abolished and Sultan Mahmud II embarked on radical reforms. In addition to describing Istanbul in the 1830s, Bazili included information revealing the military, political, commercial and social structure of Turkish society in his work. One of the aspects that makes Bazili's work different and original is that he himself is a Greek born in Istanbul. Bazili was born in Istanbul in 1809, but had to immigrate to Russia at a young age due to his father's role in the Greek Revolt. In this aspect, Bazili, on the one hand, considered Istanbul from an orientalist point of view as an official of the Russian foreign ministry and a person who had been educated in Russia. But on the other hand, the fact that he was born in Istanbul and was a Greek who spent his childhood in this city makes his observations different from his contemporaries. The aim of this study is to reveal the Turkish image contained in the work "The Bosphorus and the New Istanbul Writings", which was written as a result of the personal impressions and comments of the Greek-born Russian statesman Bazili. In this study, subjects such as coffeehouses, coffee and tobacco consumption, boaters as a professional group, libraries that can be described as scientific centers, cemeteries that have an important place in the city's silhouette, and epidemic diseases are mentioned through Bazili's observations.

Keywords: Basili, Ottoman, Mahmud II, Turkish, Greek, Russian.

İÇİNDEKİLER

İTHAF	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: RUS DİPLOMAT KONSTANTİN MİHAYLOVIÇ BAZİLİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	7
1.1. Konstantin Mihayloviç Bazili’nin Biyografisi	7
1.2. Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları (Босфоръ И Новые Очерки Константинополя)	15
BÖLÜM 2: İSTANBUL’DA GÜNDELİK HAYAT VE MEKÂNLAR ...	24
2.1. Doğuda Keyfin İlmi: Kahve ve Tütün.....	24
2.2. İstanbul’da Bilim Mekânları: Kütüphaneler.....	40
2.3. Boğaz’da Seyahat: Kayıkçılar	49
BÖLÜM 3: İSTANBUL’DA HASTALIK VE ÖLÜM.....	56
3.1. İstanbul’un Korkulu Rüyası Veba.....	56
3.2. Çiçek Bahçeleri ve Selvi Ağaçlarının Süslediği Mezarlıklar	77
SONUÇ	89
KAYNAKÇA	93
EKLER	99

GİRİŞ

İnsan zeki bir varlık olarak sınırsız bir bilinmeyenler okyanusunun ortasındaki küçük bir adacıkta bulunmaktadır. Her neslin görevi biraz daha keşfetmeye çalışmak, bilgi ağacına yeni bir şeyler daha katmaktır. İnsan tabiatı gereği merak eden bir varlıktır. Öyle ki bugün insanlığın, dünyanın bütün karalarına yayılmış olması, onun yeni yerler görme ve keşfetme merakının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu kâşif ruh hali ve yeni yerler görme isteği beraberinde doğulu ve batılı öncü seyyahları harekete geçirmiştir. Ancak gerçek anlamda seyyah ve seyahat kültürünün ortaya çıkışı Batı Dünyası ve Doğu'ya olan merakla ilgilidir. Batının kültürel kodlarının temelinde yatan Hristiyanlık inancı, ilk olarak gezginleri ve hacıların Doğu'yu keşfetmeye itmiştir. Beytü'l-lahim'e ulaşmak isteyen hacıların yol arayışları, hacı ordularının hırsları ile karışsa da üç krala (üç magi) rehberlik eden Bethlehem yıldızı, sanki onlara da rehberlik ediyormuş gibi, kutsal topraklara doğru yol almışlardır. Bu sayededir ki, seyyahlık Avrupa'da kurumsallaşmış ve birçok insanı yeni yollar bulmaya itmiştir. İlk seyyahları harekete geçiren bu dini motivasyon zamanla çok farklı bir mahiyet kazanacaktır. Sonraki seyyahların arasında siyasi görevliler, askerler, ajanlar, konsoloslar, bitki ve böcek toplayan doğa bilimciler, yerinde araştırma yapan arkeologlar, tarihçiler, coğrafyacılar ve jeologlar yer almıştır. Her ne kimlikle gelirlerse gelsinler; onlar için, Doğu'nun keşfi sonsuz bir işti. Keşfettikçe keşfedilmeyi bekleyen nice şey vardı. Yerkürede geçilemeyecek hiçbir deniz ve yaşanılmayacak hiçbir kara yoktur. Bu bağlamda bir odak noktası olarak Batı, geçmişi boyunca araştıran, Doğu da araştırılan kimliğini korumuştur. Batı'nın, Doğu'ya ilk uzanımları karadan yol alan seyyahların uzun ve yorucu çabalarıyla gerçekleşmiştir. Yeniçağ'dan itibaren Batı'nın Doğu'daki ilk sınırını ise Osmanlı İmparatorluğu oluşturmuştur. Bu bakımdan Avrupalıların Doğu'yu tanıma çabaları içerisinde aynı zamanda “öteki” olan Osmanlı İmparatorluğu toprakları ve onun kalpgâhı olan Anadolu coğrafyası mühim bir yer tutmaktadır¹.

Seyahatnameler, tarihin önem arz eden yazılı kaynaklarından olup, farklı kültür ve coğrafi konumlara sahip insanların birbirilerini tanımalarına katkı sağlamışlardır. Bu eserleri yazının icadıyla beraber kaleme almaya başlayan kâşif ruhlu seyyahlar,

¹ Yunus Emre Tekinsoy, “Takdim”, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, (Ed. M. Çağatay Özdemir, Yunus Emre Tekinsoy), Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 5.

keşfetme tutkuları neticesinde ortaya çıkarttıkları ürünler sayesinde esasen tarihin canlı tanıkları haline gelmişlerdir². Seyyahlar, insanoğlunun yaratılışından itibaren dünya üzerinde kurulmuş medeniyetleri ziyaretleri vesilesiyle yakından incelemiş ve her birinin sosyo-kültürel yapısına dair bazı önemli vesikaları ortaya koymuşlardır. Lakin bazı kesimler, keşfetme tutkusuyla yola çıkmış seyyahların izlenimleri neticesinde okuyucularına sundukları bu ürünleri objektiflikten fazlasıyla uzak kaldıkları gerekçesiyle sıkça eleştirilmişlerdir. Tarih yazımının önemli bir nesnesi seyahatnameler, kaleme alınmaya başladıkları günden itibaren genellikle seyyahların şahsi izlenimleri ve deneyimlerine bağlı olarak şekillenmişlerdir. Bu sebeple asırlar boyunca farklı kültür ve medeniyetlerin yakından incelenmesiyle ortaya çıkmış unsurların bir araya getirildiği seyahatnameler, nesnellik açısından daima tartışma konusu olmuşlardır. Keşfetme arzusuyla yola koyulmuş gezginlerin ziyaret ettikleri medeniyetleri kaleme aldıkları eserlerin ağırlıklı olarak öznellik taşıması, seyahatnamelerin öncelikle okuyucu kitlesi tarafından güvenilirliğini azaltmış, ardından var olan kaynaklarla karşılaştırılıp tarihi belge niteliğinde kullanılmalarını sağlamıştır. Lakin bu seyahatnameler aynı zamanda keşfi gerçekleştiren seyyahların şahsi izlenimleri ve özgün düşünceleri çerçevesinde oluşturulduğundan aynı zamanda edebi bir özellik taşımışlardır. İnsanoğlunun içine doğduğu farklı kültür ve medeniyetlerin olduğu coğrafyayı temel alan seyahatnameler tarih boyunca ilgili bölgeyi yakından inceleyip değerli bilgileri gün yüzüne çıkaran kâşif ruhlu gezginlerin önemli ürünleri olarak görülmüşlerdir. Bu eserlerin bazıları seyyahların ötekini tanıma tutkusundan ziyade farklı meslek gruplarına sahip insanların mecburi görevleri sırasında bulundukları coğrafyayı kaleme almaları neticesinde oluşturulmuştur. Böylece önceleri keşfetme duygusuyla yola çıkanların ürünü olan seyahatnameler zamanla harmanlanıp ötede bulunan coğrafyaya dair toplanan bilgi ve belgelerin aktarıldığı eser haline gelmişlerdir³.

Biyografi ve otobiyografiyle yakın ilişkili olan seyahatnamelerin hatıratın bir alt türü olarak ortaya çıktıkları kabul edilmiştir. Seyahat metinleri gezginlerin bazen izlenimleri bazen de hayal güçleri neticesinde oluşturulmuşlardır. Tarihi açıdan değerlendirildiğinde seyahatnameler esasında çeşitli imkânsızlıklar neticesinde farklı

² Bekir Biçer, “Seyyahların Gözüyle Türkistan’ın İstilas”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, Denizli 2011, s. 127.

³ Fatih Aynacı, “XIX. Yüzyılın İki Gezgini, Théophile Gautier ve Hayrullah Efendi’nin Seyahatnamelerinde Paris ve İstanbul’a Karşılıklı Bakış”, *SEFAD*, (2019), s. 20.

coğrafyaları ziyaret edememiş okuyuculara ve siyasi nedenlerden kaynaklı bazı bölgeler hakkında bilgi edinmek isteyen devlet adamlarına hizmet etmiştir.⁴ Haçlı Seferleri'yle Avrupa'nın Doğu'ya duyduğu keşif merakı esasen seyahat kültürünün oluşmasında ve seyyahların yaygınlaşmasında büyük bir rol oynamıştır. Orta Çağ'dan itibaren Müslümanları hedef alan Batı Dünya'sının seyyahları tarafından kaleme alınan seyahatnamelerde Doğu, genellikle “barbar ve acımasız” olarak nitelendirilen toplumların ikamet ettiği topraklar olarak görülüp tarih boyunca çizilen olumsuz bir imaj çerçevesinde okuyuculara aktarılmıştır. Avrupalı gezginlerin yarattığı bu imaj oryantalist düşünce yapısına önemli bir zemin hazırlamıştır. Lakin Hristiyan Roma'nın payitahtını Müslüman Osmanlı'nın lağvetmesiyle Şark'ın merkezi haline dönüşen İstanbul, Batı Dünyası'nın çizmiş olduğu Doğu algısını önemli bir şekilde biçimlendirmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in fethiyle başlayan serüvenin neticesinde medeniyetler şehri İstanbul, Batı'nın gözünde Şark'ın payitahtı haline gelmiştir⁵. Tarihi açıdan değerlendirildiğinde hem Avrupa hem de Osmanlı'da yeni bir sürecin başlamasına vesile olan Fransız İhtilali'yle gündeme gelen “Doğu Meselesi” ve beraberinde başlayan “Coğrafi Keşifler” esasında Batılıların payitahta olan ilgisini 18. yüzyılda yeniden ortaya çıkarmıştır. 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı ile İngiltere arasında yaşanan siyasi ve askeri ilişkiler 19. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmeler, Batı Dünyası'nın önünü açarak Avrupalıların İstanbul'a akın etmelerini sağlamıştır. Ayrıca İmparatorluğun Avrupalı güçlerle kurduğu siyasi ve askeri ilişkiler de esasında Batılıların Osmanlı topraklarına daha kolay bir şekilde nüfuz etmelerine sebep olmuştur. Esasında kurulan bu ilişkiler başta İngilizler olmak üzere diğer Avrupalı güçlerin bilhassa askeri, diplomatik, teknik ve dini heyetlerine başkent İstanbul'u yakından inceleme fırsatı sunmuştur. Avrupalıların eline geçen bu şans Osmanlı'yı ziyaret etmiş seyyahların ve kaleme alınan seyahatnamelerin sayısını büyük ölçüde etkilemiştir. Tarih boyunca yeryüzündeki güçlü devletlerin ve gün geçtikçe değişen dengeler neticesinde

⁴ Nida N. Nalçacı, “İstanbul'un Tarihsele Kaynakları Olarak Seyahatnameler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 8, S. 16, (2010), s. 523.

⁵ Fatih Aynacı, a.g.m., s. 20.

Osmanlı, jeopolitik ve kültürel açıdan Batı Dünyası'nın gözünde önem arz eden bir devlet haline gelmiştir.⁶

Şark'ı keşfetme arzusuyla yola koyulmuş seyyahlar tarafından kaleme alınan seyahat rehberleri de tıpkı seyahatnameler kadar Avrupalıların oldukça ilgisini çekmiştir⁷. Medeniyetler coğrafyası İstanbul'u ziyaret etmiş gezginlerin seyahate çıkmadan önceki durumları aslında konuya yönelik kaleme aldıkları seyahatnamelerin temelini oluşturan önemli öğeler arasında yer almıştır. Bilhassa Hristiyan Roma'nın lağvedilmesinin ardından şehri ziyaret eden gezginlerin çoğalması Osmanlı'nın diğer güçler arasındaki bağlantılarının dışında birazda gezginlerin kentte yaşanmış siyasi, askeri ve ticari olaylara merakından ileri gelmiştir. İlk gezginlerin eserleri abartıdan uzak dille yazılıp, hadiseler kronolojik şekilde anlatıldığı için seyahatnamelerin ilk örnekleri adeta bir rapor niteliği taşımışlardır. Lakin okuyucu kitlesinin beklentileri ve seyyahların ziyaret ettikleri coğrafyaya yönelik şahsi bakış açıları bu eserlerin gittikçe kurgulanıp, sansasyonel bir nitelik kazanmasına sebebiyet vermiştir⁸. Asya ve Avrupa arasında kültürel bir bağ kuran İstanbul'un tarih boyunca uygarlıkların birbirlerini tanımada önemli bir köprü görevi üstelendiğini söylemek mümkündür. Müslüman Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan Bizans'a son vermesiyle Şark'ın payitahtı olarak nitelendirilen İstanbul, Avrupalı gezginlerin dışında oryantalist Rusların da eserlerinde yer almaya başlamıştır. Esasında Osmanlı Devleti'nin Çarlık Rusyası'na dayanan ilişkisi başkent İstanbul'u Rus halkı için önemli kılmıştır. Esasında 15. yüzyıla kadar Ruslar, Hristiyan Roma'nın etkisiyle payitahtla bilhassa dini misyonlu bir ilişki kurmuştur. Lakin Osmanlı'nın fethiyle Rus halkının Şark'ın merkezi haline gelmiş İstanbul'u keşfetme arzusu dini bir boyuttan siyasi bir misyona dönüşmüştür. Medeniyetler coğrafyasının payitahtı İstanbul imgesi, Çarlık döneminden itibaren Rus gezginlerin seyahatnamelerine konu olmuştur. 18. yüzyılda Rusya, Çarlığı lağvetmiş ve yerine İmparatorluk kurmuştur. Kurulan Rus İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti'yle devam eden siyasi, askeri ve ticari ilişkileri payitaht İstanbul'u keşfetme arzusuyla yola çıkmış gezginlerin sayısını çoğaltmaya başlamıştır. Seyyahlardan ziyade tarih boyunca Osmanlı ülkesini bilhassa Rus Hükümetinin emri üzerine mecburi hizmet çerçevesinde

⁶ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "John Murray'ın Seyahat Rehberlerine Göre Trabzon'u İç Kısımlara Bağlayan Seyahat Güzergâhları" *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, (Ed. M. Çağatay Özdemir, Yunus Emre Tekinsoy), Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 125.

⁷ a.g.m., s. 126.

⁸ Nida N. Nalçacı, a.g.m., s. 545.

ziyaret etmiş devlet adamları, başkentte kaldıkları süre zarfında İstanbul'a dair izlenimlerini kaleme almışlardır. Kısmi tarihi belge niteliği taşıyan bu izlenimler dönemin Müslüman Türk toplumunu yakından tanımaya imkân sağlamış ve Osmanlı'da yaşanmış önemli hadiseleri bu vesileyle ortaya koymuştur⁹⁹.

Batı Dünyası'nın Şark'ın payitahtı olarak adlandırdığı İstanbul'a Rus Hükümetinin emri neticesinde 19. yüzyılda ayak basan Konstantin Mihayloviç Bazili, 1833 senesinde Osmanlı'yı yakından incelemiş ve başından geçen olayları “Босфор и Новые Очерки Константинополя” (Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları) başlığı altında bir araya getirmiştir. Tez çalışmasının temelini bilhassa II. Mahmut'un saltanatında medeniyetler coğrafyasının başkenti İstanbul'daki Müslüman Türk toplumu oluşturmuştur. Bazili'nin 1836 senesinde St. Petersburg şehrinde yayınladığı bu eser 1830'lu yıllarda Osmanlı ülkesinde yaşayan bir Türk imajını ortaya koymuştur. 1809 senesinde payitaht İstanbul'da dünyaya gelmiş olmasından mütevellit Bazili, “Босфор и Новые Очерки Константинополя” (Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları) adlı eserinde Şark'ı Batı Dünyası'yla sıkça mukayese etmiştir. Hem Şark'a hem de Batı'ya vakıf olması esasında Bazili'nin ortaya koyduğu eserin temelini büyük ölçüde etkilemiştir. Öte yandan Müslüman Türkleri Hristiyan Avrupalılarla karşılaştırarak konuya yönelik önemli bazı tespitlerde bulunmuştur. Tespitleri neticesinde bu iki toplum arasında yaşanmış dini, siyasi, askeri ve ticari farklılıkları okuyuculara aktarmıştır. Tez çalışması, Bazili'nin 1830'lu yıllarda payitaht İstanbul'daki Türklerin sosyal yaşamlarına dair izlenimleri çerçevesinde oluşturulmuştur. Çalışmamız giriş ve sonuç dışında toplamda üç ayrı başlıktan meydana gelmiştir. Tezin birinci bölümünde, Bazili'nin hayatı ve “Босфор и Новые Очерки Константинополя” (Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları) adlı eseri yakından incelenmiştir. Bazili 1809 senesinde başkent İstanbul'da dünyaya gelmiş lakin Osmanlı'da meydana gelen Yunan İsyanı neticesinde ülkeyi terk etme mecburiyetinde kalmıştır. Azınlıklar meselesinde iştirak eden babasını hükümetin idamla yargılaması Bazili'nin hayatını büyük ölçüde etkilemiş ve kariyerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Başkentten ayrıldıktan sonra ailesiyle beraber Odessa'ya yerleşen Bazili, orta ve lise hayatını bu kentte tamamlamıştır. Öncelikle Rus Hükümetinin emri üzerine Osmanlı ülkesine gönderilen askeri deniz filosunda tercüman olarak işe başlamış ardından kariyerine adli kâtip olarak devam

⁹⁹⁹ Mesut Karakulak, “N. S. Vsevolovski'nin İstanbul Seyahati (1836)”, *OTAM*, C. 46, (2019), s. 168-169.

etmiştir. Mesleki görevlerini başarıyla yerine getiren ve her geçen gün Rusya'nın önemli devlet kurumlarında yükselmeye devam eden Bazili, netice olarak Suriye ve Filistin'den sorumlu Beyrut'un Başkonsolosluğuna atanmıştır. Bazili'nin memuriyet hayatının henüz ilk yıllarında kaleme aldığı “Босфор и Новые Очерки Константинополя” (Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları) adlı eseri Rusya'nın Şark'a duyduğu keşfetme arzusunu yansıtmış ve Türk toplumunun hayat felsefesini ortaya koymuştur. Kitap 2 ayrı ciltten, 19 bölümden ve 4 tane gravürden oluşturulmuştur. II. Mahmud saltanatındaki Türk imajını ortaya koyan bu eser Bazili'nin çağdaşları tarafından dönemin Osmanlı Ansiklopedisi olarak nitelendirilmiştir. Tezin ikinci bölümünde Bazili'nin izlenimlerine dayanarak Osmanlı'nın payitahtı İstanbul'un sosyal yaşamında önemli rol oynayan mekânları ve Türk toplumunun gündelik hayatı yakından incelenmiştir. Başkentteki kahvehaneleri ve kütüphaneleri bilhassa ziyaret etmiş Bazili'nin konuya yönelik gözlemleri ortaya konulmuştur. Öte yandan bu mekânların özellikle II. Mahmud saltanatında yaşadığı tarihsel süreçler Bazili'nin şahsi yorumları çerçevesinde kaleme alınmıştır. Türklerin İslamiyet'e duyduğu hassasiyetin esasında toplumun keyfe ve ilime olan merakını ne denli etkilediği gözler önüne serilmiştir. Ayrıca Bazili tarafından başkentin güvenilir yüzü oldukları öne sürülen kayıkçı esnafına ve Şark'ın keyfe olan merakını yansıtan kayıklara değinilmiştir. Tezin üçüncü bölümünde Müslüman Türk toplumunun kaderciliği esas alan hayat felsefeleri Bazili'nin Osmanlı ülkesinde yaşanan hastalık ve ölümlere yönelik izlenimleri neticesinde kaleme alınmıştır. Özellikle kaderciliğin Türkler üzerinde belirleyici birtakım hususları incelenip 1830'lu yıllardaki vebanın Osmanlı'ya nasıl yansıdığına değinilmiştir. Bunun yanında dört bir yanı Selvi ağaçlarıyla süslenmiş Karacaahmet ve Eyüp Mezarlıklarının Bazili'nin izlenimlerinde teşkil ettikleri önem yakından incelenmiştir. Osmanlı'nın siyasi ve askeri hayatını yansıtan mezarlıklara dair birtakım önemli özellikler anlatılmıştır.

BÖLÜM 1: RUS DİPLOMAT KONSTANTİN MİHAYLOVİÇ BAZİLİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Konstantin Mihayloviç Bazili’nin Biyografisi¹⁰

Konstantin Mihayloviç Bazili 3 Şubat 1809 senesinde Osmanlı’nın başkenti İstanbul’da doğmuştur. Rum asıllı bir ailenin oğlu olarak dünya gelen Bazili’nin dedesi Makedonya’nın önemli kanaat önderleri arasında yer almıştır. Lakin Arnavutluk meselesindeki mücadelesinden mütevellit Osmanlı Devleti tarafından mallarına el konularak idam edilmiştir. Bazili’nin babası Mihail Vasilyeviç Yunan İsyanındaki rolünden ötürü 1821 senesinde Osmanlı hükümetince tıpkı dedesi gibi idam edilmek istenmiştir. Fakat Mihail Vasilyeviç, dönemin Rusya büyükelçisi vesilesiyle kaçmayı başarmış ve sınır dışına gönderilmiştir. Bunun üzerine İstanbul’da kalan Bazili ve ailenin diğer fertleri çok geçmeden gizlice Osmanlı ülkesini terk ederek Odessa’ya yönelmiştir¹¹. Rus İmparatoriçesi II. Katerina tarafından kurulduğu bilinen Odessa, Bâbiâli’ye meydan okuyan Rumların siyasi ve kültürel faaliyetlerinin başlıca merkezi olarak kabul edilmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında Rumların Rusya bürokrasisindeki etkinliği gün geçti artmaya başlamıştır. Osmanlı ülkesindeki mülkleri müsadere edilip gelir kaynaklarından mahrum bırakılan Bazili ve ailesi babalarının sınır dışına kaçmasının ardından Rusya’ya sığınma kararı almıştır. Çok geçmeden Odessa’ya yerleşen Bazili’nin ailesi St. Petersburg hükümetinin Rumlara bağladığı emekli maaşıyla geçinmeye başlamıştır¹². Genç yaşta edindiği tecrübeler neticesinde Bazili hayatı boyunca Osmanlı ülkesinde yaşamış azınlıkların bağımsızlıkları uğruna verdikleri mücadeleden ötürü daima büyük üzüntü duymuştur. Bu durum esasen İstanbul’da dünyaya gelmiş ve çocukluk yıllarını Osmanlı topraklarında geçirmiş olan Bazili’nin Türk tarihine duyduğu merakı adeta pekiştirmiştir. Bazili, orta eğitim hayatını 1822 senesinde kabul edildiği Nizhyn Okulu’nda tamlamıştır¹³.

¹⁰ Bazili fotoğrafları için bkz. Ek 1 ve Ek 2.

¹¹ И. М. Смилянская, “К. М. Базили Российский Дипломат и Историк Сирии”, *Очерки По Истории Русского Востоковедения*, С. 4, (1959), s. 52. (İ.M. Smilyanskaya, “Rus Diplomat ve Suriye Tarihçisi Bazili”, *Rus Şarkiyat Araştırmalar Tarihi Üzerine Denemeler*, С. 4, (1959), s. 52.)

¹² Özhan Kapıcı, “19. Yüzyıl Rus Oryantalizminde Şarklı Bir Müşterek: Konstantin M. Bazili’nin İstanbul İzlenimleri”, *VI. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2019, s. 328.

¹³ И. М. Смилянская, a.g.m, s. 53-54.

Odessa 19. yüzyılın başlarında Karadeniz'in önde gelen kozmopolit şehirlerinden biri olmasından dolayı o dönem kentte ikamet eden Ermenilerin, Almanların, Katoliklerin, Yahudilerin ve Rumların özellikle kendi çocuklarını verdikleri bazı okullar mevcuttu. Özellikle beşerî ağırlıklı bilimlerin okutulduğu eğitim müesseselerinin amacı o dönem kolonizasyon sürecindeki Rusya Devleti'ne hizmet verecek olan memurlar yetiştirmektir. Nizhyn Okulu özellikle Bazili gibi servetinden mahrum edilip doğduğu toprakları terk etme mecburiyetinde bırakılmış yoksul çocuklara gelecek vaad eden eğitim kurumlarından olmuştur¹⁴. Dünyaya dair fikir ve görüşlerinin büyük ölçüde şekillenmesine vesile olan bu okul Bazili'nin hayatında önemli bir rol oynamıştır. Bazili hiç bilmediği Rusçayı Nizhyn Okulu sayesinde kusursuzca öğrenmiş ve geniş çapta tarih bilgisi edinmiştir. Rus kültür ve kamuoyunu burada yakından tanıma fırsatı bulan Bazili netice olarak Rusya'yı memleketi ilan etmiştir. Ömrünü Rus topraklarında sürdürmeye karar veren Bazili'nin Nizhyn Okulu'nda almış olduğu eğitimle düşünce ve yaşam tarzı önemli ölçüde değişmiştir. Bu eğitim kurumu sayesinde Bazili, 18. yüzyıl Fransız aydınlanmasına öncülük etmiş önemli isimlerin eserleriyle yakından tanışmaya nail olmuş ve Rusya'nın önde gelmiş simalarıyla aynı sıraları paylaşmıştır. Rus realizminin kurucusu Nikolay Gogol, şair Yevhen Grebenka, hukukçu P. G. Redkin ve diplomat Halçinskiy gibi isimler eğitim hayatlarını Bazili'yle aynı okulda sürdürmüştür¹⁵.

Bazili orta eğitim yıllarından itibaren tiyatro ve edebiyata büyük ilgi duymaya başlamıştır. Hatta yakın dostu ve sınıf arkadaşı Nikolay Gogol'la beraber okulun düzenlemiş olduğu çeşitli tiyatro oyunlarda rol almıştır. Bazili Rus edebiyatının değerli simalarından Gogol'la aynı sahneyi paylaşmakla kalmamış, uzun yıllar "*Северная Заря*" (*Kuzey Şafağı*) adlı derginin editörlüğünü yapmıştır. Tabi bu okul Bazili'nin tarihe duyduğu ilgiyi de hayli arttırmış ve konuya yönelik çalışmalarına ciddi anlamda katkı sağlamıştır. Kurgusal ve eleştirel edebiyatı tek çatı altında toplayan derginin yayınlamasıyla beraber Bazili'nin konuya yönelik tecrübeleri gün geçtikçe artmıştır. Bazili, edebiyata olduğu kadar tarihe duyduğu ilginin neticesinde okul hayatı boyunca Mısırlılar, Asurlular, Persler ve Rumlar hakkında yazılar kaleme almıştır. Hatta genç yaşta edinmiş olduğu bu tarih bilgisini zaman zaman edebiyata duyduğu merakını

¹⁴ Özhan Kapıcı, a.g.m, s. 329.

¹⁵ И. М. Смилянская, a.g.m, s. 54-55.

yansıtan hatıratlarında kullanmış ve özellikle Osmanlı ülkesini tasvir ettiği eserlerde kadim uygarlıklarla Bizans dönemine ilişkin bazı göndermeler yapmıştır¹⁶.

Tarihler 1827 senesinin temmuz ayını gösterdiğinde Bazili Nizhyn Okul müdürünün tavsiyesi üzerine Odessa'daki Richelieu Lisesi'ne girmeye hak kazanmıştır. Henüz lise çağındayken Odessa'da bulunan Rum Ticaret Okulu'nda dil ve edebiyat dersleri vererek erken yaştan itibaren hayatını kazanmaya başlamıştır¹⁷. Eğitim sürecini üç yıl içerisinde tamamlayan Bazili, 1830'da liseyi bitirip Osmanlı'ya doğru yola çıkmıştır¹⁸. Siyasi ve askerî açıdan değerlendirildiğinde Bazili'nin Osmanlı ülkesini özellikle bu tarihte ziyaret etmesinde yakın zamanda meydana gelmiş Osmanlı-Rus Savaşı'nın önemli bir etkisi olmuştur. 1828-1829 seneleri arasında meydana gelmiş olan Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Yakın Doğu bölgesinde Rus nüfuzunun arttığı gözlemlenmiştir. Ruslar için oldukça elverişli bir hale gelen bu durum yıllar sonra doğduğu toprakları ve Yakın doğu bölgesini ziyaret etmek isteyen Bazili'nin de adeta önünü açmıştır¹⁹. Babasının Osmanlı'da kalan servetini bulma amacıyla çıktığı bu yolculuğun neticesinde elde etmiş olduğu birikim sayesinde güney Rusya'dan toprak satın alan Bazili, Osmanlı'dan hemen sonra Yunanistan'a geçiş yapmış ve orada ailesinin yakın dostu Yannis Kapodistrias'la bir araya gelmiştir. Rum asıllı Kapodistrias o yıllarda Rusya'nın Dışişleri Bakanı olarak görev yapmış ve Avrupa'nın en seçkin devlet adamlarından biri olmuştur²⁰. Kapodistrias'ın saygınlığı ve Amiral Petr Rikord'a tavsiyesiyle Bazili, 1830 senesinde çıkmış olduğu yolculuğun sonunda devlet tarafından görevlendirilerek Doğu Akdeniz'de bulunan askeri Rus Filosunda tercüman olarak çalışmaya başlamıştır. Öte yandan tarihler 1828 senesini gösterdiğinde Amiral Petr Rikord, Karadeniz filosuyla birlik olarak İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın kapatılıp başkenti ablukaya almak suretiyle Bâbıâli'yi barışa zorlama stratejisi çerçevesinde Baltık filosu tarafından Akdeniz'de görevlendirilmiştir. İngiltere'nin karşı çıkmasıyla Çanakkale ablukasından sonra Marmara'ya yapılan giriş planı uygulanamamış ancak İstanbul Boğazı'nın Karadeniz filosu tarafından ablukaya alınması Rusya'nın arzu ettiği sonuçları doğurmuştur. Amiral Rikord, Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından filosuyla beraber Doğu Akdeniz ve Adalar Denizi'nde sefere devam edip bu kez yeni kurulmuş

¹⁶ Özhan Kapıcı, a.g.m, s. 329.

¹⁷ a.g.m, s. 330.

¹⁸ И. М. Смилянская, a.g.m, s. 56.

¹⁹ Özhan Kapıcı, a.g.m, s. 330.

²⁰ И. М. Смилянская, a.g.m, s. 56-57.

Yunanistan'da hükümet karşıtı meydana gelen hareketlerin kontrol altına alınması üzerine kendisine verilen görevleri yerine getirmeye başlamıştır. Öte yandan tarihler 1832'yi gösterdiğinde Bâbıâli'yle askeri ittifak tesis edip Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın Anadolu'daki ilerleyişinin durdurulmasını sağlayan Rusya, bilindiği üzere 1830'lu yılların başından beri Osmanlı'da siyasi ve askeri bir nüfuz alanı yaratmıştır. Bu ittifaka dayanarak Amiral Mihail P. Lazarev'in filosu başkente yaklaştığında Rus diplomasisinin başarısı olarak meydana gelmiş askeri nüfuz imkânlarından ötürü endişelenmiş olan Fransız ve İngiliz filoları İzmir hattını kullanarak Boğazlara doğru hareketlenmiştir²¹.

Türk kaynaklarındaki verilere bakıldığında Doğu Akdeniz'den Karadeniz'e kadar uzanan coğrafya üzerindeki bu askeri faaliyetlerin maceracı seyyahlar için büyük ölçüde fırsatlar yarattığını göstermiştir. Hatta 1833 senesinde Amiral Rikord'un filosu başkenti Mısır valisinden korumak amacıyla başlayıp Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla neticelenecek müzakerelere bağlı olarak Adalar Denizi'nden Boğaz'a doğru yola çıktığı vakit Rus Filosunda tercümanlık yapan Bazili fırsatları değerlendirip hatıratını kaleme almıştır. 1833 senesinde tercümanlığını üstlenmiş olduğu Rus Filosu eşliğinde Osmanlı'nın başkenti İstanbul'u tekrar ziyaret etmiş olan Bazili, böylece doğduğu toprakları yeniden görmeye nail olmuştur²². Bazili aynı yılın aralık ayında Rus hükümetince Dışişleri'nin Doğu Masası'nda adli kâtip olarak görevlendirilip Sankt-Peterburg'a gönderilmiştir²³. Bilindiği üzere St. Petersburg, Rusya'nın Osip İvanoviç Senkovskiy gibi önemli şarkiyatçılarına ev sahipliği yapmış ve Rus oryantalizmin merkezi olmuştur. İmparatorluğun büyük önem arz eden şehrine ayak bastığı günden itibaren Bazili'nin edebiyata olan tutkusu kaldığı yerden devam etmiş, üstelik bizzat ayak bastığı yerlere dair fikir ve izlenimlerini seneler boyunca kaleme almıştır²⁴.

Bazili kaleme almış olduğu “*Архипелаг и Греция в 1830 и 1831*” (Yunanistan ve Adalar 1830 ve 1831), “*Очерки Константинополя в 1835*” (İstanbul Yazıları 1835), “*Босфор и Новые Очерки Константинополя в 1836*” (Boğaz ve İstanbul Yazıları 1836) adlı bu eserlerini Osmanlı'nın siyasi ve askeri hayatına adamıştır²⁵.

²¹ Özhan Karıncı, a.g.m, s. 331.

²² a.g.m., s. 332.

²³ И. М. Смилянская, a.g.m, s. 56.

²⁴ Özhan Karıncı, a.g.m, s. 333.

²⁵ И. М. Смилянская, a.g.m, s. 57.

“*Архипелаг и Греция в 1830 и 1831*” (Yunanistan ve Adalar) Rus oryantalizmin önde gelmiş isimleri arasında yer alan O. İ. Senkovskiy tarafından yılın en iyi eseri olarak gösterilip büyük takdir toplamıştır. Özellikle Dışişleri Bakanı Yannis Kapodistrias’ın öldürülmesiyle sonuçlanan olayları ve kurulan yeni Yunanistan’ın işleyişini konu edinen bu eser vasıtasıyla Bazili’nin ismi çok geçmeden edebiyat çevrelerinde yankılanmaya başlamıştır²⁶. “*Очерки Константинополя 1835*” (İstanbul Yazıları 1835) Bazili’nin Osmanlı’da dünyaya gelmesinden ötürü Yakın Şark’a duyduğu merakını yansıtmış ve edebiyat tutkusunu yeniden gözler önüne sermiştir. Bu eserde Bazili, 1830’lu yıllarda yakından inceleme fırsatı bulduğu II. Mahmud’un reformları ve Türklerin toplumsal imgeleri hususunda okuyucularına değerli bilgiler vermiştir. Bazili’nin çağdaşları eserin adeta Osmanlı tarihini ele alan bir ansiklopedi niteliği taşıdığının altını çizmiştir. Rusya’nın Yakın Şark’a duyduğu ilginin neticesi olarak Bazili çok geçmeden “*Босфор и Новые Очерки Константинополя в 1836*” (Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları 1836) adlı eserini kaleme almış ve okuyucularına Osmanlı’dan kesitler sunmuştur. Bu eserde tıpkı diğeri kadar Ruslar tarafından ilgiyle okunmuş ve Bazili’nin şarkiyat araştırmalarına büyük katkılar sağlamıştır²⁷. İstanbul’da dünyaya gelmiş olması Bazili’yi ülkeyi ziyaret etmiş diğer Avrupalı seyyahlara nazaran daha avantajlı kılmıştır. Müslüman Türk toplumunun değer yargılarına genç yaştan itibaren aşına oluşu Bazili’nin Osmanlı’yı ustalıkla tasvir etmesinde büyük rol oynamıştır. Bazili eserlerinde şahsi izlenimler dışında doğuyu konu edinmiş bazı kaynaklara başvurmuş ve özellikle *D’Ohsson’dan* alıntılar yapmıştır. Osmanlı’yı ele alan bu eserlerde kullanılan kaynakların birçoğu ağırlıklı olarak dünya edebiyatından önemli izler taşımıştır. 1830’lu yılların başlarında Bazili, edebiyat alanındaki başarısını sürdürmeye ve kalemini konuşturmaya devam etmiştir. Ansiklopedi sözlüklerinde ve askeri ansiklopedilerde periyodik olarak makaleler yazmıştır²⁸.

Lakin 1830’lu yılların sonuna gelindiğinde Bazili bu serüvenine görevinden mütevellit uzun bir ara vermek zorunda kalmıştır. Çünkü Bazili, Transkafkasya’nın oluşturulması için kurulan komisyonda görevlendirilmek üzere 1837 senesinde Kafkasya’nın Dışişleri Bakanlığına gönderilmiştir. Fakat çok geçmeden Yafa’da

²⁶ Özhan Kapıcı, a.g.m, s. 333.

²⁷ İlsever Rami, “Konstantin Bazili’nin Yeni Konstantinopolis Yazıları Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, C.8, S.21, (2020), s.107.

²⁸ И. М. Смилянская, a.g.m, s. 58.

bulunan Rus konsolosun aniden vefat etmesiyle Bazili Kafkasya'dan çağırılmıştır. Tarihler 24 Aralık 1838 senesini gösterdiğinde Bazili, Yafa'daki Rus Konsolosluğu'na tayin edilmiş ve konsolos olarak görev yapmaya başlamıştır. 1839'un ağustos ayında Bazili Rusya'nın oldukça önem arz eden İstanbul büyükelçisi Apollinary Butenyov'un talimatıyla İskenderiye'ye başkonsolosa takdim edilmek üzere gönderilmiştir. Böylece Yafa'daki görevi bitmeden Bazili 20 Kasım 1839 tarihinde Rusya'nın Beyrut Konsolosluğuna gönderilmiştir. Suriye'ye ayak bastığı günden itibaren Bazili, ülkenin jeopolitik konumunu, tarihini, dilini, siyasi ve askeri yapısını öğrenmeye başlamıştır. Beyrut'ta kaldığı süre zarfında Suriyeli bilginlerin çalışmalarını yakından takip etmiş, Arap el yazmalarına merak sarmış, hatta topladığı bu eserleri o dönem Rusya'ya göndermiştir. Bazili, Suriye'nin siyasi ve kültürel alanlarda yaşamış olduğu tarihsel süreçleri daima adım adım takip etmiştir. Bazili'nin Beyrut'taki evi onun sanata ve edebiyata olan düşkünlüğünü yansıtan bir kültür merkezi haline gelmiştir²⁹.

Rus konsoloslar, Suriye, Filistin ve Livan'ın konsolos ajanları o dönem Rusya'nın İskenderiye Konsolosluğu'na bağlıydı. Bazili'nin İskenderiye'ye gönderilmesinin ardından Rusya'nın Yafa'da bulunan konsolosluğunun Beyrut'a taşınmasına karar verilmiştir³⁰. Beyrut, Suriye'nin olmakla beraber kutsal topraklar üzerindeki güçlerin o dönem siyasi ve askeri mücadelelerinde rol oynamış önemli diplomatik bir merkez haline gelmiştir. Hatta Avrupalı güçlerin de konsoloslukları bölgeye özellikle bu kentten nüfuz etmeye çalışmıştır. Bazili'nin kendisine verilen görevleri Yafa'da başarıyla gerçekleştiremeyeceğini İskenderiye'ye bildirmesi Rusya'nın Yafa'daki Konsolosluğu'nun Beyrut'a taşınmasına sebebiyet vermiştir. Netice itibarıyla Yafa'da bulunan Rusya Konsolosluğu Bazili'nin kanaatiyle değerlendirilip ve dört temelde gerekçelendirilerek Beyrut'a taşınmıştır. Bu hususta öncelikle ruhani, siyasi ve ticari meseleler önemli rol oynamış olup kentin coğrafi konumu da ayrıca göz önünde bulundurulmuştur. Uniat'ın son zamanlarda bilhassa Halep ve Beyrut arasındaki Ortodokslar tarafınca yaygınlaşması Rusya'nın bölgedeki dini çıkarlarını tehdit eden bir boyuta ulaşmıştır. Bu durum netice olarak Rusya'nın yalnızca Yafa'daki Rus hacılarıyla ilgilenmekle görevlendirdiği, konsolosun Beyrut'a taşınmasıyla artık kentte bulunan Uniat mezhebinin Ortodokslar üzerindeki dini

²⁹ a.g.m, s. 59.

³⁰ a.g.m, s. 58.

faaliyetlerini yerinde gözlemleyip daha sıkı tedbirler alma imkanını doğurmuştur. Beyrut'un Mısır'la arasındaki ulaşım ağı kenti o yıllarda ticari meseleler açısından değerlendirildiğinde oldukça önemli kılmıştır. Üstelik bu durum Rusya'nın Yafa'daki Konsoloslugu'nun Beyrut'a taşınmasında büyük rol oynamıştır. Çünkü Rusların Beyrut'taki ticari faaliyetleri dönemi itibariyle Yafa'ya nazaran oldukça yüksekti. Rusya'nın Yafa'da bulunan Konsoloslugu'nun Beyrut'a taşınması esasında Osmanlı Devleti için de büyük önem arz etmiştir. Çünkü Suriye, bölgesel olarak son dönemde İbrahim Paşa'nın askeri faaliyetlerinden mütevellit Osmanlıların gözünde oldukça kıymetli bir bölge haline gelmiştir. Böylece konsolosluğun Beyrut'a taşınması esasında Osmanlı Devleti'nin siyasi meseleler hususundaki bilgi alışverişlerini hızlandırıp güvenilirliğini arttırmıştır. Tabi Rusya'nın Yafa'daki Konsoloslugu'nun Beyrut'a taşınmasında coğrafi konumunda büyük bir etkisi olmuştur. Hatta bu durum yine Osmanlı'yı yakından etkilemiş ve iletişim konusunda kolaylık sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Suriye valisi konsolosa doğrudan başvurabilme imkânı yakalamış ve bilgi alışverişlerindeki gecikmelere son vermiştir. Velhasıl Rusya'nın bölgedeki çıkarları değerlendirildiğinde aslında Bazili'nin bu ortaya koyduğu gerekçeler neticesinde ülkenin pratik ve yapısal öngörü haritasının hatlarını çizmiş olduğu anlaşılmıştır³¹.

Tarihler 1843 senesini gösterdiğinde Bazili, Kudüs dâhil olmak üzere Suriye'deki tüm fahri konsolosların başı haline getirilip, Rusya'nın Suriye ve Filistin'den sorumlu Beyrut'un Başkonsoloslugu'na atanmıştır. Netice olarak Bazili artık Sayda, Trablusşam, Akka, Halep, Yafa'nın mukim Ruslarla muavin konsoloslarına nezaret etmek üzere Kudüs ve havalisi Başkonsoloslugu'na tayin edilmiştir. Bazili'nin göreve gelir gelmez Dışişleri Bakanlığı tarafından almış olduğu bazı talimatlar mevcuttu. Bu talimatları genel itibariyle; Suriye ve Filistin'de bulunan hem Patriklik hem de kilise yetkilileriyle dostane ilişkiler kurmak, Çara başvurmadan asla çekinmeyen Rum Ortodoks Kiliseleri'ne ve onların dini çıkarlarına önem vermek, öteki Hristiyan mezheplerinin liderleriyle yakın tatminkâr bağlar elde etmek ve Rus hacıların ihtiyaçlarını karşılamak olarak sıralamak mümkün olmuştur³². 1844 senesinde Bazili, Moldovya Prensi'nin torunu Margarita Aleksandrovna Hanjeri'yle evlenmiştir.

³¹ Melikşah Arslan, *Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847-1914)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 51.

³² Melikşah Arslan, *a.g.e.*, s. 52-53.

Bazili'nin bu evlilikten bir oğlu ve iki kızı dünyaya gelmiştir. Lakin çok geçmeden ailesinden uzak düşen Bazili 1848 senesinde eşi ve oğlunu kaybetmiştir³³.

Suriye'deki tecrübeleri neticesinde 1847 senesinde Bazili, “*Сирия и Палестина Под Турецким Правительством*” (*Türk Hükümeti Altında Suriye ve Filistin*) adlı bir monografi hazırlamış, lakin Rusya'nın sansür yasağından bu eseri o yıllarda ne yazık ki yayınlamamıştır. Bazili 1855-1858 seneleri arasında Rusya'nın önemli devlet müesseslerinde çeşitli diplomatik görevler yapmış ve büyük ölçüde saygınlık kazanmıştır. 1855'te Rusya'nın Venedik Elçiliğinde çalışmış olan Bazili, 1856'da Paris'te düzenlenen konferansta Rus temsilciliği yapmıştır. Öte yandan Eflak ve Boğdan'ın yeni durumunun konuşulması için o yıllarda İstanbul'da meydana gelmiş uluslararası bir komisyonda Rus komiseri olarak atanmıştır. Tarihler 1860 senesini gösterdiğinde Bazili devlet memuriyetini bırakmış ve Odessa'ya yerleşmiş ve çok geçmeden 1847'de Rusya'nın sansür ve yayın yasağından mütevellit basımı gerçekleştirilememiş olan “*Сирия и Палестина Под Турецким Правительством*” (*Türk Hükümeti Altında Suriye ve Filistin*) adlı kitabını 1862'de nihayet yayınlama fırsatı yakalamıştır³⁴. Rus oryantalistlerin ve Yakın Şark tarihçilerinin büyük çoğunluğu eseri, aslında Bazili'nin o güne dek şarkiyat araştırmaları üzerine yapmış olduğu çalışmaların bir başyapıtı olarak kabul etmiştir. “*Сирия и Палестина Под Турецким Правительством*” (*Türk Hükümeti Altında Suriye ve Filistin*) özellikle 1839 senesine kadar Suriye'nin siyasi ve askeri yapısını yansıtmakla kalmamış üstelik dönemin Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendiren bazı önemli hadiseleri ortaya koymuştur. Eserde bilhassa Mehmed Ali Paşa isyanı ve Suriye'deki Osmanlı idaresinin yeniden tesisi hususunda dikkat çeken bilgiler aktarılmıştır. Öte yandan kitapta ayrıca Lübnan'da bulunan dini grupların mücadelesi incelenmiştir. 1865 senesinde Odessa'ya yerleştikten sonra yerel yönetimle ilgilenmeye başlayan Bazili çok geçmeden edebiyat tutkusuna kaldığı yerden devam etmiştir. Tarihler 1870'i gösterdiğinde şarkiyat araştırmalarına yeniden yoğunlaşan Bazili'nin o yıllarda bazıları anonim olmak üzere türlü eserleri kaleme aldığı görülmüştür. Mesela “*L'Empire Ottoman 1839-1877: L'Angleterre et la Russie dans la Question d'Orient – Par un Ancien Diplomat Paris*

³³ Константин Базили, *Сирия и Палестина Под Турецким Правительством в Историческом и Политическом Отношениях*, Инна Аблина, Ольга Константинова, Мосты Культуры, Москва: 2007.(Konstantin Bazili, *Tarihi ve Siyasi İlişkiler Bağımında Türk Hükümeti Altında Bulunan Suriye ve Filistin*, Moskova 2007, s. 1.)

³⁴ И. М. Смилянская, а.г.м, s. 60-61.

1877” (*Osmanlı İmparatorluğu 1839-1877: Doğu Sorununda İngiltere ve Rusya-Eski Bir Diplomat Tarafından, Paris 1877*) adlı bu kitap Bazili’nin anonim olarak yayınlamış olduğu eserlerin önemli bir örneğini teşkil etmiştir. Eser 93 Harbi öncesinde Batı kamuoyuna Osmanlı karşıtı üslupla hitap eden Bazili, tarafından hayatının son demlerinde kaleme alınmıştır. 93 Harbi sonrasında Bazili’nin yine Fransız dilinde “*Question du Jour: Janvier –Fevrier 1878*” (*Günün Sorusu: Ocak-Şubat 1878*) adlı bir broşür yayınladığı görülmüştür. Osmanlı’nın başkenti İstanbul’u terk etmesiyle Odessa’ya yerleşerek hayatının büyük çoğunluğunu Rusya’nın idare meselelerinin halli için adanmış Bazili’nin, emekliye ayrıldıktan sonra kaleme almış olduğu eserler genel itibariyle şark meselesi üzerine yaptığı jeopolitik, stratejik ve ideolojik tahlilleri teşkil etmiştir. Ömrünün son demlerini eserleri ve hatıratlarıyla geçirdiği bilinen Bazili 10 Şubat 1884 tarihinde hayatını kaybetmiştir³⁵.

1.2. Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları (Босфоръ И Новые Очерки Константинополя)³⁶

“Босфоръ и Новые Очерки Константинополя” (Boğaz ve İstanbul Yazıları) 1836 senesinde Rusya’nın St. Petersburg şehrinde Nikolay İvanov Greç’in basımevinde yayınlanmıştır³⁷. Eser toplam olarak iki ayrı ciltten, 19 bölümden ve dört gravürden oluşturulmuştur. Gravürler Bazili’nin yakın dostu Karl Briullov tarafından resmedilmiştir. Kral Briullov, Rus neoklasisizminin ve romantizminin öncülerinden olup uluslararası bir üne sahipti. Sanatçının Bazili’nin anlatımları üzerine resmettiği gravürler genel itibariyle okuyucuların gözünde önemli bir Türk imajı çizmiştir. Mesela eserde sıkça keyfine düşkünlükleriyle anılan Türkler ve İstanbul’un sevilen yüzü kayıkçılar, Bazili’nin şahsi tasvirlerinden ziyade görsel çizimlerde de kendini göstermiş ve Karl Briullov’un gravürlerine konu olmuştur. Bazili’nin 1833’te Rus Filosu eşliğinde İstanbul’u ziyaret etmesiyle kaleme alınmış olan bu kitapta Osmanlı’nın 19. yüzyıldaki siyasi ve askeri tarihi ele alınmıştır. Öte yandan eserde 1830’lu yıllarda özellikle II. Mahmud’un saltanatı esnasında İstanbul’da yaşanmış sosyokültürel faaliyetlere ve bazı yeniliklere değinilmiştir. Bazili’nin şahsi izlenimleri neticesinde kitapta genel itibariyle Osmanlı’da Müslüman Türklerin yansıtmış oldukları toplumsal değerler, yargılar ve

³⁵ Özhan Kapıcı, a.g.m, s. 337.

³⁶ Kitabın kapağı için Bkz. Ek 3.; Cilt bir için Bkz. Ek 4; Cilt 2 için bkz. Ek 10; Önsöz için bkz. Ek 6.

³⁷ Bkz. Ek 5.

inançlar incelenmiştir. Ayrıca Türk toplumunun İslamiyet'e duyduğu inancın neticesinde ortaya çıkan kaderci bakış açısına eserde büyük ölçüde yer verildiği görülmüştür. Öte yandan 19. yüzyılda Osmanlı ülkesinde yaşamış Gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında bazı dini ve toplumsal mukayeseler yapılmıştır. “Босфоръ и Новые Очерки Константинополя” (Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları) Türklerin sosyal yaşamlarını ve zihniyetlerini ortaya koymuştur. Eser ağırlıklı olarak II. Mahmud hükümetinde başkent İstanbul'da meydana gelmiş güncel hadiseleri konu edinmiştir. Lakin Bazili özellikle Türk toplumunun sosyal yaşamında önemli rol oynamış olaylara değindiği esnada zaman zaman konuyu Osmanlı'nın geçmiş tarihinden örnekler vererek desteklemiştir. Bazili'nin devlet adamı olarak ayak bastığı İstanbul'a dair izlenimlerini, seyyah kimliğini kullanarak ele aldığı bu kitap, esasen tarih boyunca Osmanlı ve Rus Devleti'nin arasında yaşanmış diplomatik ilişkileri de bir nevi gözler önüne sermiştir³⁸.

“Босфоръ и Новые Очерки Константинополя” (Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları) adlı eserin birinci cildinin ilk bölümünde “Kahve ve Tütün” başlığı altında Yakın Şark'taki keyfin ilmi incelenmiştir. Bazili'nin başkentte kahvehanelerini ziyaret etmesiyle başlayan hatıratın bu bölümünde kahve ve tütünün bilhassa Türk toplumu üzerindeki etkisi yakından incelenmiştir. Osmanlı kültür tarihinde önemli bir yer edinen bu öğelerin tarihçelerine değinilmiştir. Aslında eserin ilk bölümünde İstanbul halkının vazgeçilmezleri olarak nitelendirilen üç ayrı konuya dikkat çekildiği görülmüştür. Kahve ve tütünün dışında bilhassa İstanbul'da bulunan kahvehanelerin Türk toplumundaki önemi vurgulanmıştır. II. Mahmud saltanatında kahve, tütün ve kahvehanelere yönelik başkentte alınan önemlerden uzunca söz edilmiştir. Üstelik Osmanlı hükümeti dışında bu öğelere çeşitli dini fetvalar vasıtasıyla nasıl karşı çıktığına değinilmiş ve keyif düşkünü olarak nitelendirilen İstanbul halkının verdiği mücadeleler kaleme alınmıştır. Esasın Bazili, “Kahve ve Tütün” adı altında bir Türk imajı çizmiş ve toplumu izlenimleri neticesinde eleştirmiştir. Kahvehane ziyaretleri sırasında Türklerin keyfe ve şatafata olan düşkünlüklerini gözlemleyerek konuya yönelik fikirlerini yazıya dökmüştür. Böylece Rusya'nın Yakın Şark'a olan bakış açısını yansıtmış ve oryantalizme duyduğu ilgiyi ortaya koymuştur. Osmanlı'nın kültür başkenti İstanbul'un coğrafi, siyasi ve askeri konumu tarih boyunca bilhassa

³⁸ Константин Базили, Босфоръ и Новые Очерки Константинополя, Часть 1-2, Типография Н. И. Греча, Санктпетербург: 1836, стр. 1-287, 1-264. (Konstantin Bazili, Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları, C.1-2, Nikolay İvanoviç Greç'in Basımevi, St. Petersburg 1836, s. 1-312, 1-276.)

oryantalistlerin dikkatini çekmiştir. Ünlü sanatçılar tarafından resmedilmiş gravürlerden de anlaşılacağı üzere keyfin temelini oluşturan kahve ve tütün gibi öğeler zamanla Yakın Şark'ın bir imgesi haline gelmiştir. Bazili, bu unsurları Osmanlı kültür tarihinin vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendirerek Türkleri keyiflerine düşkünlükleriyle tasvir etmiştir. Hatıratın bu bölümünde tütüne de tıpkı kahveye olduğu kadar önem verilmiş ve konuya ilişkin Osmanlı'da yaşanan tarihsel süreçler gözden geçirilmiştir. Türk toplumunun gösteriş ve şatafata olan merakını yansıtan tütün çubukları Bazili tarafından tasvir edilip yorumlanmıştır. Tütünün tüketilmesi ve çubukların kullanılmaya başlandığı günden itibaren yeni nesil Türklerin hayata bakış açılarının büyük ölçüde değiştiğini öne süren Bazili, hatıratının ilk bölümünü dikkat çeken şu metinle sonlandırmıştır³⁹:

“...Anlaşılan Osmanlı'nın meydanlarda savaşıacak hiç gücü kalmamıştı. Çünkü bir zamanlar atalarının meydanlarda savaşmak için kullandıkları kılıçları, hançerleri ve silahları süsleyen değerli taşların hepsi, şimdilerde sadece oğullarının keyif sırasında yaktıkları çubukları süslemeye yarıyordu. Kim bilir, belki de bugünkü Türklerin silahı, sadece bir tütün çubuğundan ibaretti.”⁴⁰

Hatıratın ikinci bölümünde Bazili Osmanlı'nın masal geleneğinden söz etmiştir. Özellikle Türk toplumu tarafından adeta bir kültür haline gelmiş bu gelenek başkenti ziyaret etmiş batılı seyyahların ve oryantalistlerin de oldukça ilgisini çekmiştir. Masalların büyük çoğunluğu kulaktan kulağa dolaşan halk destanlarından ya da efsanelerinden oluşturulurdu. Bazili'nin aktardığı kadarıyla masallar bu işin ehli Türk meddahlar tarafından para karşılığında anlatılırdı. Masal geleneğinin temeli Bazili'ye göre İstanbul halkını hem eğlendirmek hem de bilgilendirmek üzerine kuruluydu. Meddahlar Osmanlı'da adeta gelenek haline gelmiş bu işin vazgeçilmez bir parçasıydı. Bazili, eserinin bu bölümünde izlenimleri neticesinde özellikle meddahların İstanbul'daki işleyişini ve Türk halkının onlara verdikleri önemi ortaya koymuştur. Meddahların masalları anlatılış tarzları Bazili'nin kanaatine hem heyecanlı hem de az da olsa kurnazcaydı. İstanbul halkının en keyifli oldukları mekânları seçen meddahlar çoğunlukla kahvehanelerde toplanan kalabalığa karşı anlattıkları masalları yarı da keser ve devam etmek üzere müşterilerden bahşiş toplarlardı. Meddahlar, Bazili'ye göre oldukça zeki idi. Öte yandan hatıratın bu bölümünde kahvenin Türkler üzerinde

³⁹ Константин Базили, *a.g.e*, s. 1-25.

⁴⁰ *a.g.e*, s. 17-20.

yaratmış olduğu bazı etkiler anlatılmış ve toplumun konuya ilişkin zaafları ele alınmıştır. Eserin üçüncü bölümünde İstanbul'un fethiyle beraber tarih boyunca Osmanlı'yı etkilemiş olan "Veba" yakından incelenip ele alınmıştır. 1833 senesinde Rus Filosu eşliğinde İstanbul'a ayak basan Bazili'nin başkentte kaldığı süre zarfında oldukça mustarip olduğu veba konusu eserin en önemli başlıklarından birini teşkil etmiştir. Bazili bu bölümde II. Mahmud'un saltanatında İstanbul'da salgına yönelik alınan tedbir ve yasakları kaleme almıştır. Öte yandan kentte ikamet eden Müslümanlarla Gayrimüslimler arasında konuya ilişkin yaşanan fikir ayrılıklarına değinmiştir. Hatıratın bu bölümü esasen Müslüman Türk toplumunun zihniyetini ve İslamiyet'e duyduğu hassasiyeti gözler önüne sermiştir. Veba salgını gibi ölümcül bir hastalığın karşısında ortaya çıkan kaderci bakış açısı eleştirilmiş ve Türklerin bu özelliği etraflıca ele alınmıştır. İstanbul halkı arasında kulaktan kulağa dolaşan 1812'de meydana gelmiş vebanın tarihsel süreçlerine ve Osmanlı ülkesindeki yıkımlarına eserin bu bölümünde geniş bir yer verilmiştir. Bazili hatıratının bu bölümünde kentte yaşanan vebanın yol açtığı unsurları araştırmış ve elde etmiş olduğu bilgileri okuyucuyla paylaşmıştır. Eserin temelinde yatan Türk toplumunun kaderci bakış açısı "Veba" başlığı adı altında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Öte yandan tarih boyunca İstanbul'da görülen diğer bulaşıcı hastalıklara değinilmiş ve özellikle çiçek hastalığının üzerinde durulmuştur⁴¹.

Hatıratın dördüncü bölümünde Bazili, İstanbul'a duyduğu hayranlığı dile getirerek Boğaz'daki kayıkların işleyişleri hakkında okuyucularına çeşitli bilgiler vermiştir. Kayıklar yalnızca Bazili'nin değil ayrıca tarih boyunca Osmanlı ülkesini ziyaret etmiş seyyahların izlenimlerine konu olmuştur. Bu bölümde kayıkların inşası, devlete ve halka katkıları yakından incelenmiştir. Kayıklar Bazili'nin kanaatine hem görüntüleri hem de işlevsellikleri bakımından deniz yolu ulaşımının vazgeçilmez araçlarındandı. Eserin bu bölümünde önce kayıklara ardından İstanbul'un kayıkçı esnafına değinilmiştir. Kayıkçıların başkentteki yeri ve önemi yakından gözlemlenmiştir. Bazili "Boğaz Kayıkları" başlığı adı altında kaleme almış olduğu konuyu tasvirleri ve Karl Briullov'un gravürüyle desteklemiştir. Kayıkların dışında kayıkçıların fiziksel ve karakteristik bazı özelliklerinden söz edilmiştir⁴². Eserin beşinci

⁴¹ a.g.e, s. 26-96.

⁴² a.g.e, s. 97-148.

bölümünü Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da bulunan "Mezarlıklar" teşkil etmiştir. Bazili İstanbul'da kaldığı süre zarfında başkentin Müslüman mezarlıklarını ziyaret etmiş ve izlenimlerini hatıratının bu bölümünde kaleme alıp okuyucularına aktarmıştır. Mezarlıklar Bazili'nin kanaatine Osmanlı'nın siyasi ve askeri tarihini yansıtan, dönemin önemli kültür miraslarını oluşturan öğeler arasında yer almıştır. Eserin bu bölümünde Karacaahmet ve Eyüp Mezarlıkları yakından incelenmiştir. Mezarlıkların tarihsel süreçleri gözden geçirilmiştir. Türklerin toplumsal imgelerine değinilmiş ve Müslüman mezar taşları hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Osmanlı'nın tarih boyunca mezar taşlarına yansıyan siyasi ve askeri hadiselerden uzunca bahsedilmiştir. Dönemin kültür sanat anlayışını ortaya koyan mezar taşlarının üzerinde bulunan süslemelerin özellikle Müslümanlar için ifade ettiği anlamlar incelenip okuyuculara aktarılmıştır. Mezar kültürünün Türk toplumunun üzerinde yaratmış olduğu etkinin kuvveti Bazili'nin izlenimleri neticesinde kaleme alınmıştır. Karacaahmet'in ardından Eyüp'te bulunan türbe ve camilere değinilmiştir. Hatıratın bu bölümünde bilhassa Eyüp'e geniş yer verilmiş ve Osmanlı tarihindeki önemi gözler önüne serilmiştir. Öte yandan Türklerin mezarlıklara ve merhumlara duyduğu hassasiyetin nedeni incelenmiştir. "Mezarlıklar" başlığı altında Osmanlı'da ömür sürmüş Müslüman Türk toplumunun kaderciliğe ve tezatlığa olan yatkınlıklarını Bazili, eserinin bu bölümüne son verdiği şu ifadelerle desteklemiştir:

"...Aslında insanı bu topraklarda şaşkınlığa uğratan çok şey vardı. Mesela bana soracak olursanız, Eyüp mezarlığına giderken karşılaştığım dükkânın çocuk oyuncakları satıyor olması fazlasıyla şaşırtıcıydı. İnanın bana insan akli bazen şu Osmanlı topraklarında yaşayan Türk toplumunun türlü tezatlıklarla dolu yaşam felsefelerini anlamaya gerçekten yetmiyordu. İstanbul'un nadide eserlerinin bulunduğu Eyüp mezarlığının yanı başında doğumla ölümün kesiştiğine şahit olduğum o manzaranın özü benim için oldukça değerliydi. Velhasıl yolunuz Eyüp'e düştüğünde aslında yapmanız gereken tek şey Haliç'in o eşsiz güzelliği eşliğinde kahvenizi yudumlarken, sırtınızı koca Çınar'a güzelce yaslayıp kâinatın tadını çıkarmaktır.⁴³"

Eserin altınca bölümünde Bazili başkentteki mezarlıkları ziyaret etmeye devam ederken tesadüfen karşılaştığı defin merasimine dair izlenimlerini kaleme almıştır. Bu bölümde Türklere ait olan cenaze töreninin toplumun hayat tarzını yansıttığına dikkat çekilmiştir. Bazili'nin kanaatine İslamiyet'in ve kaderciliğin Türk toplumunda büyük önemi vardı. Hatta bu özellikler genel itibarıyla özellikle defin merasimlerinde rol

⁴³ a.g.e, s. 137-141, 146-148.

oynardı. Hatıratın “Ağıtçılar” başlığı adı altında kaleme alınan hadiselerin özü başkentte meydana gelen cenaze törenlerinde ücret karşılığında ağlamaları için tutulan kadınlardı. Gözyaşlarını adeta bir sanayi sektörüne çevirmiş bu kadınların görevi defin sırasında merhumun naaşı üzerinde toplanan kalabalığı ağlatmak ve merasimi daha gürültülü hale getirmektir. Eserin bu bölümünde hem Türklerin soğukkanlı duruşlarının yakından incelendiği cenaze kültürüne değinilmiş hem de merasimlere eşlik eden ağıtçıların özelliklerinden söz edilmiştir. Hatıratın yedinci bölümünde Bazili’nin Boğaz’ın Juliyeti olarak nitelendirdiği Rum asıllı bir genç kızın başından geçen hadiseler “Zafıra” başlığı altında kaleme alınmıştır⁴⁴. “Zafıra”, Bazili’nin hatıratında oldukça geniş bir yer tutmuş ve Osmanlı’da azınlıkların yaşadığı sorunları yansıtmıştır. Esasında İstanbul’da kulaktan kulağa dolaşan efsanelerden olduğu varsayılan, lakin Bazili’nin gerçek hayat hikâyesinden esinlenerek kaleme aldığı anlaşılan bu hadisenin özü Osmanlı kabadayısının Rum asıllı genç bir kıza âşık olmasıyla yakından ilişkilidir. Hatıratın bu bölümünde kendini Osmanlı’nın ileri gelen isimlerinden biri olarak tanıtan “Deli Osman” adındaki kabadayının başkentte ikamet eden Rum kızla evlenmek istemesi üzerine ailenin evlatlarını kurtarmak için planladığı oyunun hikâyesi ve gelişmeleri konu edinilmiştir. Zafıra’nın çektiği acı ve korku dolu günler aslında Osmanlı’da yaşamış azınlıkların çeşitli konularda duyduğu rahatsızlıkları yansıtmıştır. Bazili bu hikâye aracılığıyla Rumların Osmanlı topraklarında karşılaştığı zorluklara işaret etmiş ve onların mücadelelerini kaleme almıştır. Genç yaşta doğduğu şehri İstanbul’u terk etme mecburiyetinde kalan Bazili, hayatı boyunca azınlıkların hatta bilhassa Rumların bağımsızlıkları uğruna verdikleri çabaları daima destelemiş ve bu konuyu eserlerinde sıkça gözler önüne sermiştir⁴⁵.

Eserin sekizinci bölümünde bazı tarihsel hadiseler ve süreçlere yer verildiği görülmüştür. Hatıratın dokuzuncu bölümünde Bazili Yunanistan’ın bir bölgesi olan “Neochori” başlığı altında çeşitli konulara değinmiş ve düşüncelerini kaleme almıştır. Aktarılan hadiselerin büyük çoğunluğu Bazili’nin şahsi izlenimlerden ziyade farklı kaynaklardan elde etmiş olduğu bilgilerden meydana gelmiştir. Bazili bu bölümde öncelikle Don Kazaklarının Osmanlı’ya karşı verdikleri askeri mücadelelerden söz etmiş ardından II. Mahmud’un Tarabya’da bulunan sarayına değinmiştir. Öte yandan bu

⁴⁴ Bkz. Ek 9.

⁴⁵ Константин Базили, *a.g.e*, s.149-248.

bölümde Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da bulunan kiliselerin öncüleriyle arasında geçen önemli dini ve siyasi hadiseler Bazili'nin şahsi fikirleri çerçevesinde yorumlanıp okuyuculara aktarılmıştır. Rus Filosunun faaliyetleri gözden geçirilmiş ve başkentte ikamet eden Avrupalıların yaşamlarına dair önemli kesitler sunulmuştur. Hatıratın son bölümünde Bazili, çoğunlukla Rumların ikamet ettiği Büyükdere'yi ziyaret etmiş ve Boğaz'a dair izlenimlerini kaleme almıştır. Bizans tarihine ait bazı öğelerden söz etmiş ayrıca korsanlara değinmiştir. Eserin bu bölümünde Türklerin misafirperverliği yakından incelenmiş ve Osmanlı ülkesini ziyaret etmiş tercümanlara toplum tarafından gösterilen muameleden uzunca bahsedilmiştir⁴⁶. “Босфоръ и Новыя Очерки Константинополя” (Boğaz ve İstanbul Yazıları) adlı hatıratın ikinci cildin ilk bölümünde Bazili İstanbul Boğazı'na dair izlenimlerini kaleme almaya devam etmiştir. Eserin bu cildinde ağırlıklı olarak Osmanlı'nın siyasi ve askeri tarihinden ziyade ticaretteki işleyişi ele alınmıştır. Özellikle başkentte ikamet eden Avrupalıların Osmanlı arasındaki ticari bağları yakından incelenmiştir. Öncelikle ülkenin deniz yolu vasıtasıyla gerçekleştirilen gemi ticaretine değinilmiş ardından dönemin ekonomiden sorumlu devlet adamları hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Esasında hatıratın bu bölümünde çoğunlukla Osmanlı'da yaşanan ticari sıkıntılar Bazili'nin şahsi düşünceleri çerçevesinde okuyuculara aktarılmıştır. Konuya dair berat ve fermanlardan kısaca söz edilmiştir. Öte yandan Osmanlı ülkesinde ikamet eden azınlıkların ticari bağlantıları ele alınmıştır. Türk toplumunun bu konudaki kazanç ve zararları Bazili'nin izlenimleri neticesinde kaleme alınmıştır⁴⁷.

Eserin ikinci bölümünde 1833 senesinde tıpkı Bazili gibi İstanbul'u ziyaret etmiş İngiliz seyyahların başlarına gelen hadiselerden bahsedilmiştir⁴⁸. Bazili'nin başkentteki yakın dostu Andriko'nun tesadüfen karşısına çıkmış bu batılı seyyahlara bölümde geniş bir yer verilmiştir. Öncelikle İngilizlerin Osmanlı arasında geçen siyasi ve askeri bazı tarihsel süreçlere değinilmiş ardından seyyahların İstanbul'da yaşadıkları talihsizliklerden söz edilmiştir. Bölümün ilerleyen sayfalarında Bazili'nin yakın dostu Andriko ve İngilizlerle çıktığı gezinin ayrıntıları okuyucularla paylaşılmıştır. Seyyahları gezdirmek amacıyla Belgrad'a götüren Bazili ve dostunun bu gezi sırasında Türklere dair edindikleri tecrübeler kaleme alınmıştır. Öte yandan Belgrad'ın tarihine ve semti

⁴⁶ a.g.e, s. 249-312.

⁴⁷ a.g.e, s. 1-33

⁴⁸ Bu bölümde Karl Briullov'un resmettiği Türk Tiplemsine yer verilmiştir. Bkz. Ek 11.

bir zamanlar ziyaret etmiş olan İngiliz yazar Lady Montagu tarafından kaleme alınmış mektubun ayrıntılarına değinilmiştir. Hatıratın üçüncü bölümünde Bazili, Osmanlı'nın azınlıklardan aldığı kelle vergilerini ve ticari gelir kaynaklarını ele almıştır. Başkentte yapılan ekmeğe değinmiş üstelik yapılışı hakkında okuyuculara çeşitli bilgiler vermiştir. Eserin bu bölümünde İstanbul'un tahıl üretiminden mısır tüketimine kadar bazı ticari konulardan söz edilmiş ve kentteki ekmek fırınları araştırılmıştır. Bazili başkentte bulunan ekmek fırınlarından bir hayli söz etmiş ve esasen Türk toplumunun birtakım ticari kurnazlıklarının altını çizmiştir. Halkın satın aldığı ekmeklerin yapılma aşamasında ortaya çıkan bu kurnazlıklar Bazili'nin Türkleri bu konuda eleştirmesine sebep olmuştur. Eserin bu bölümünde istatistiğin Osmanlı ülkesindeki işleyişi ve işlevselliği hususu yakından incelenmiştir. Hatıratın dördüncü bölümünde Bazili'nin bir toprak ağasıyla arasında geçen hadiseler kaleme alınmış olup, okuyuculara Türklerin yemek kültürüne dair bazı kesitler sunulmuştur. Bazili kendini hususi çiftliğinde uğrlayan bu adamın hayat tarzından sofraya düzenine kadar neredeyse her şeyi tasvir edip Türklerin günlük yaşamlarına dair bazı ayrıntılara değinmiştir. Eserin beşinci bölümünü Osmanlı ülkesinde meydana gelmiş yangınlar teşkil etmiştir. Tarih boyunca başkentte görülen yangınlar Bazili'den ziyade bu toprakları ziyaret etmiş batılı seyyahların da sıkça değindiği önemli konular arasında yer almıştır. Bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde ortaya çıkan bu yangınlar esasen yıllarca hem devletin hem de halkın aklını kurcalamış üstelik seyahatnamelere de konu olmuştur. İstanbul'un fethiyle başlayan yangınlar Osmanlı'yı dönem dönem zorlamış ve halkın mağduriyetine yol açmıştır. İşte bu konuyu etraflı bir şekilde ele alan Bazili, özellikle II. Mahmud saltanatında başkentteki yangınlara ilişkin meydana gelmiş bazı önemli hadiselerle eserinin beşinci bölümünde açıklık getirmiştir. Kentteki yangınların esasen Yeniçerilerle yakından ilişkili olduğunu öne süren Bazili, bu husustaki fikir ve görüşlerini izlenimleri neticesinde okuyucularıyla paylaşmıştır. Hatıratın altıncı bölümünde Türk toplumunun önemli bir kısmını oluşturan kadınların Osmanlı ülkesindeki imajları ortaya konulmuştur. Bazili'nin gözlemleri çerçevesinde başkent sokaklarında nadiren görülen Türk kadınlarının yaşam tarzı yakından incelenmiştir. Öte yandan eserinin bu bölümünde hanedanın sarayı ve haremi hususunda bazı önemli bilgiler verilmiştir⁴⁹.

⁴⁹ Константин Базили, *a.g.e.*, s. 34-213.

Eserin yedinci bölümünde Osmanlı ülkesinde bulunan kütüphanelere dair izlenimler kaleme alınmıştır. Türk toplumunun ilime ve kitaplara yönelik ilgisi Bazili'nin gözlemleri çerçevesinde yorumlanıp okuyuculara aktarılmıştır. Hatıratın bu bölümünde bilhassa başkentin önemli kültür müesseseleri arasında yer alan kütüphaneler hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Tarih boyunca Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren İstanbul'da inşa edilen kütüphanelerden uzunca söz edilmiştir. Bazili bizzat ziyaret etmiş olduğu kütüphaneleri mimari yapısı ve içerikleri bakımından tasvir edip eserin bu bölümünde kaleme almıştır. Öte yandan Türk toplumunun konuya yönelik fikirlerine şahit olan Bazili, Osmanlı Devleti'nin matbaacılıktaki faaliyetlerini yakından incelemiş ve ülkedeki Müslümanların İslamiyet'e duyduğu hassasiyetin ilime olan ilgilerini yakından etkilediğini öne sürmüştür. Hatıratın sekizinci bölümünde Osmanlı'nın sosyal yaşamını yansıtan hamam kültürü işlenmiştir. Bazili İstanbul'da kaldığı süre zarfında yakın dostuyla beraber Osmanlı hamamlarını ziyaret etmiş ve başlarına gelen ilginç hadiseleri kaleme almıştır. Eserin bu bölümünde hamamların mimari yapısı ve işleyişleri yakından incelenip Bazili tarafından tasvir edilmiştir. Keyfine düşkün Türk toplumunun yaşam tarzından kesitler sunan hamam kültürünün Osmanlı'daki yeri ve önemi yakından incelenmiştir. Hamamların ardından Türkler için büyük önem arz eden başkentin berberleri hakkında okuyuculara bilgiler verilmiştir. Bazili'nin izlenimlerinde Osmanlı ülkesindeki berberler kentin hatırı sayılır esnaf sınıfı oluşturmuş ve toplumun sevilen yüzleri arasında yer almıştır. Eserin dokuzunca bölümünde Bazili hayranlık duyduğu Boğaz'ın inşası üzerine elde etmiş olduğu bilgileri aktarmıştır ve böylece 1833 senesinde ayak bastığı İstanbul'a dair izlenimlerini noktalamıştır⁵⁰.

⁵⁰ a.g.e, s. 214-276.

BÖLÜM 2: İSTANBUL'DA GÜNDELİK HAYAT VE MEKÂNLAR

2.1. Doğuda Keyfin İlmi: Kahve ve Tütün⁵¹

Osmanlı'nın başkenti İstanbul'u ziyaret eden seyyahların hatıratlarında kahve ve tütüne geniş bir yer verilmiştir⁵². Ansiklopedik verilere bakıldığında Anavatanının Habeşistan olduğu kabul edilen kahve, “kökboyasıgiller” familyasından “*coffea*” ya da “*coffea arabica*” cinsindeki tropik çalılara ve bu çalıların tohumlarına verilen bir isim olmuştur. Dünyanın bilinen en kadim bitkileri arasında yer aldığı öne sürülen kahvenin bazen birbirinden farklı şekillerde isimlendirildiği, tanımlandığı ve anlamlandırıldığı

⁵¹ Bkz. Ek 7.

⁵² Bazili'nin dışında Osmanlı'yı daha erken dönemlerde ziyaret eden seyyahların da kahve ve tütüne değindiği görülmüştür. Örneğin Antoine Galland, 1672 ve 1675 yılları arasında İstanbul'u ziyaret eden bu seyyahlardan biri olmuştur. Binbir Gece Masalları'nın tercümanı olarak bilinen Galland İstanbul'da bulunduğu süre zarfında kahveye dair izlenimlerini 25 Aralık 1696'da *Chassebras de Cramaille* adlı arkadaşına göndermek üzere uzun bir mektup halinde kaleme almıştır. Lakin yazarın bu mektubu hiç beklenmedik bir şekilde 1699'da Fransa'nın Caen şehrinde Jean Cavalier yayınevi tarafından önce kitap haline getirilmiş ve ardından bastırılmıştır. Büyük ilgi gören Galland'ın “*L'Origine et le Progrès du Café*” (Kahvenin Kökeni ve Gelişimi Üzerine) adlı bu eseri kısa bir süre içinde ünlenmiştir. Kaynaklardaki verilere göre 1670'li yıllarda İstanbul halkı tarafından tüketilen kahveye dair gözlemlerini Galland kısaca şu şekilde aktarmıştır: “İstanbul'da, en zengininden en fakirine, Türk'ünden Rum'una, Ermeni'sinden Yahudi'sine kadar, biri sabah yemeğinden hemen sonra diğeri ise öğleden sonra günde en az iki defa kahve içmeyen ne bir ev ne de bir aile vardır. (...) Gün boyunca muntazaman içilen iki fincan kahvenin yanı sıra, eve ziyarete gelen eş dost ile de kahve içilmesi âdetendir. (...) İkrâm edilen kahvenin reddedilmesi büyük ayıp sayıldığından, kimi zaman bu âdet günde yirmiyeye yakın fincan kahve içmeye sebep olur.” Suna Timur Ağildere, “Batılı Seyyahların Gözünden İstanbul ve Cezayir'de Kahve ve Kahvehane Kültürü (17. YY-19. YY)”, *Milli Folklor Dergisi*, C.16, S.122, (2019), s.22.; Bazili ile karşılaştırıldığında Galland'ın İstanbul'u daha erken bir dönemde ziyaret ettiği anlaşılmıştır. Lakin buna rağmen Galland ile Bazili'nin Osmanlı kültür hayatının bir parçası haline gelen kahveye dair izlenimlerinin birbirinden çok farklı olmadığı görülmüştür. Çünkü Bazili'de hatıratında tıpkı Galland gibi Türklerin gün boyu fazlasıyla kahve tükettiklerini vurgulamıştır: “*Oldu da bir günde yirmi ayrı evi ziyaret etmeniz gerekti. İşte o zaman bilin ki, yirmi fincan kahve içmek zorundasınız.*” 1789'da Alman doktor Johann Georg Krünitz'in kaleme aldığı “*Oekonomische Encyklopädie*” Ekonomik Ansiklopedi eserinde her iki yazarın izlenimlerine çok benzer bir tespitle bulunduğu görülmüştür. Krünitz, ele aldığı bu eserde Batılı seyyahların gözüyle Türklerin kahve tüketimine ilişkin önemli bilgiler vermiştir. Mesela kahvenin milliyetlerden aslı olmaksızın İstanbul'da ikamet eden herkes tarafından tüketildiğini vurgulamıştır. Öte yandan Türklerin misafirperverliklerine değinen Krünitz, misafirlere ikram edilen kahvenin reddedilmesinin büyük bir saygısızlık anlamına geldiğinden bahsetmiştir. Hatta tüm bu düşüncelerini Krünitz, şu şekilde aktardığı cümleyle desteklemiştir: “*Bu nedenle bazı kişiler bir günde 20 fincan kahve içmekteydi hem de hiç rahatsızlanmadan.*” Öte yandan kaynaklara bakıldığında yine böyle bir izlenimin 1898'de Münir Paşa'nın görevlendirmesiyle Doğu'ya giden Friedrich Naumann'a ait olduğu tespit edilmiştir. Son Alman İmparatoru ve Prusya Kralı olan II. Wilhem'in açılığını yapan Naumann, Doğu'da kaldığı süre zarfında bir günlük tutmuş ve hatıralarını kaleme almıştır. Ayrıca Osmanlı kültür hayatına değinmiş ve çeşitli izlenimlerde bulunmuştur. Naumann'da tıpkı diğer seyyahlar gibi hatıratında kahve ve tütüne ilişkin gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır: “*Günde 15-120 defa bir fincan kahve ve bir sigara kabul etmemiz icap ediyordu.*” Böylece genel olarak bakıldığında İstanbul'u ziyaret eden seyyahların hatıratlarına konu olan kahve ve tütünün Osmanlı topraklarına intikal ettiği günden itibaren halk tarafından oldukça severek tüketildiği görülmüştür. Öte yandan 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı ülkesini ziyaret eden seyyahların benzer izlenimlere sahip olmaları da ayrıca dikkat çekmiştir. Leyla Coşan, “Alman Seyyahların Gözüyle Osmanlı İmparatorluğunda Kahve Kültürü”, *Türk Kahvesinin 300 Yıllık Almanya Yolculuğu* (54-73), (Ed. Latif Çelik), Würzburg Almanya IKG Enstitüsü, 2019, s. 54-73.

görülmüştür⁵³. Mesela kahveye Arapça’da ilk önce “şarap” denmiş sonraları bu içeceğe “bade, içki, koku” gibi anlamlar kazandırılmıştır. Kaynaklarda kahve kelimesinin Arapça’da hangi tarihlerden bu yana kullanıldığına ilişkin verilere rastlanılmadığı kaydedilmiştir. Kahvenin insan iştahını kestiği yönünde çıkan birtakım söylemler bu içeceğin bazen de “doyma” anlamına geldiğine işaret etmiştir⁵⁴. Önceleri yalnızca yiyecek olarak Habeşistan’da ortaya çıktığı bilinen kahvenin tam olarak hangi tarihlerde bulunduğu dair kesin bir kayda rastlanılmamıştır. Kahve ilk olarak 15. yüzyıldan itibaren Yemen’de tanınmaya başlanmış ve tropikal bir bitki olmasından dolayı kahve tohumları kimi toplumlar tarafından önceleri sadece ekmek yapımında kullanılmıştır. Fakat 15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde daha önce Yemen’de tanınmaya başlanan kahvenin içeceğe dönüştürülerek ün kazandığı görülmüştür⁵⁵.

Tarih boyunca kahvenin ortaya çıkışıyla ilgili farklı toplulukların öne sürdüğü çeşitli rivayetler vardır. Bunların çoğunlukla toplumun siyasi, dini ve sosyal yaşantılarına göre şekil değiştirdikleri görülmüştür. Kahve 16. yüzyılın başlarından itibaren Yemen’den sonra ilk olarak Mekke’ye oradan da Kahire’ye ulaşmıştır. Asrın ortalarına gelindiğinde kahvenin başkent İstanbul’a intikal ettiği görülmüştür. Osmanlı’nın ardından 17. yüzyılda nihai olarak Avrupa’ya ulaşan kahvenin ünü böylece tüm dünyayı sarmıştır. İlk olarak Yemen’de tanınmaya başlanan kahvenin zaman içerisinde nasıl yayıldığına dair kesin bir bilgeye rastlanılmamaktadır. Lakin konuya ilişkin rivayetler kahvenin özellikle dini kesimler tarafından yaygınlık kazandığını göstermiştir. Aktarılanlara göre dervişler ve tarikat mensupları kahvenin insan vücudunu zinde tuttuğuna inandıkları için ibadetleri sırasında bolca kahve tüketmişlerdir. Böylece dini kesimler tarafından yayıldığı öne sürülen ve insan sağlığı üzerinde olumlu etkiler yarattığına inanılan kahve kısa sürede herkesin ilgisini çeken içecek haline dönüşmüştür⁵⁶.

Kahve İslam topraklarında büyük bir öneme sahip olmuştur. Başta Yemenli sufiler, ardından hac münasebetiyle her yıl Mekke’yi ziyaret eden hacılar ve son olarak

⁵³ Fatih Balcı, “Cezveden Kültüre 40 Yıl: Türk Kahvesi ve Geleneği”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 87, (2019), s. 317.

⁵⁴ İdris Bostan, “Kahve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 202.

⁵⁵ Nusret Koca ve Arzu Ersöz Tüğen, “Somut Olmayan Kültür Miras Listesinde Bir Değer Olan Türk Kahvesine Coğrafya Perspektifinden Bakış”, *TROYACADEMY Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, (2020), s. 351.

⁵⁶ İdris Bostan, *a.g.e.*, s. 202-203.

tüccarlar kahvenin İslam topraklarında yaygınlık kazanmasında büyük bir rol oynamışlardır. Mesela Mısır'da bulunan El-Ezher medresesinin Rivakü'l- Yemen kısmında yer alan Yemenli sufiler kendi öğrencileriyle birlikte öncelikle kahvenin Kahire'ye yayılmasını sağlamışlardır. Hacılar ise Mekke'ye gerçekleştirmiş oldukları ziyaretlerinin ardından yaşadıkları topraklara dönüş yaparken kahveyi de yanlarında götürmüşlerdir. Böylece hacılar aslında kahvenin İslamiyet'in var olduğu lakin birbirinden fazlasıyla uzakta yer alan diyarlarda tanınıp yaygınlık kazanmasına vesile olmuşlardır⁵⁷.

İslam dünyasında yaygınlık kazanmasının ardından kahve, Osmanlı kültüründe kendisine önemli bir yer edinmiştir. Öncelikle İstanbul, Anadolu ve Rumeli'de tüketilmeye başlanan kahvenin Osmanlı topraklarına ne zaman girdiği konusunda birtakım tartışmalar mevcuttur. Tartışmalara sebebiyet veren iki farklı görüş vardır. Bunlardan biri Kâtip Çelebi'ye diğeri ise Cezîrî'ye aitti. Kâtip Çelebi kahvenin aslında 1543 senesinde gemiler vasıtasıyla İstanbul'a getirildiğini fakat dini ve ahlaki açıdan İslamiyet'e uygun olmadığı için çeşitli tepkilere yol açtığını ve hatta yasaklanması adına bazı fetvaların verildiğini yazmıştır. Lakin Cezîrî aynı sene Mekke'de hac ziyaretleri sırasında İstanbul'da kahvenin yasaklandığı yönünde çıkan birtakım haberlerin yayıldığını belirtmiştir. Böylece Cezîrî'nin görüşlerine bakıldığında aslında kahvenin İstanbul'da 1543 senesinden çok önce tüketildiği anlaşılmıştır. Üstelik 16. yüzyılda kahvenin beraberinde Osmanlı kültüründe önemli bir yere sahip olan kahvehanelerin kapatılmasına yönelik verilen fermanlar bu içeceğin İstanbul'da daha erken tarihlerde tüketilmeye başlandığına işaret etmiştir⁵⁸. Bazı kaynaklardaki verilerde kahvenin Osmanlı'da asıl ortaya çıkış tarihinin Kanuni Dönemi'ne rastladığı belirtilmiştir. Belirtilen verilere göre 1520-1566 yılları arasında Habeşistan'da görev yapan Vali Özdemir Paşa kahveyi Kanuni Sultan Süleyman'ın zamanında 1543'te Yemen'den getirmiştir. Böylelikle kahvenin önce Osmanlı topraklarına ardından saray mutfağına girişine Habeşistan Valisi Özdemir Paşa'nın vesile olduğu öne sürülmüştür. Zamanla toplum içerisinde yaygınlık kazanmasıyla beraber evlere kadar giren kahve İstanbul halkının müptelası olduğu bir lezzet haline gelmiştir⁵⁹.

⁵⁷ Fatih Balcı, *a.g.e.*, s.352.

⁵⁸ İdris Bostan, *a.g.e.*, s.203.

⁵⁹ Süheyl Ünver, *Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1963, s. 84.

İstanbul halkı arasında yaygınlık kazanmasının ardından kahvenin beraberinde Osmanlı toplumunun kültür hayatını büyük ölçüde etkileyen yeni mekânlara da zemin hazırladığı görülmüştür. Üstelik bu mekânlar yalnızca toplumun kültür hayatını etkilemekle kalmamış, ayrıca İstanbul'u ziyaret eden batılı seyyahların ve oryantalistlerin fazlasıyla ilgisini çekmiştir. Seyyahların hatıratlarına da sıkça konu olan bu mekânlara Osmanlı topraklarında kahvehane adı verilmiştir. Kahvehanelerin ilk örneklerine öncelikle 16. yüzyılın başlarında Mekke, Kahire ve Şam gibi şehirlerde rastlanılmıştır. Asrın ortalarına gelindiğinde kahvehanelerin artık Osmanlı'nın kültür hayatında kendisine önemli bir yer edindiği görülmüştür. Osmanlı Devleti'ne ait ilk kahvehane 1555 senesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın zamanında Tahtakale'de Halepli Hakem ile Suriyeli Şems tarafından açılmıştır⁶⁰. Kahvehaneler önceleri genellikle erkeklerin kahve ve tütün eşliğinde yalnızca keyif yapıp birbirleriyle sohbet ettikleri, sosyal hayatlarını renklendirdikleri mekânlardan biri olmuşlardır. Lakin zamanla kahvehaneler edebi veya siyasi birtakım oluşumların doğuşuna vesile olan, toplumsal sorunların tartışıldığı bir kültür merkezi haline dönüşmüşlerdir. Halk arasında yaygınlık kazanmasıyla birlikte kahvehanelerin zamanla sivil ve askeri örgütlenmeler halinde birbirinden ayrıldığı görülmüştür. Böylece birbirinden farklı şekillerde isimlendirilen kahvehaneler çoğunlukla sosyal işlevlerine, müşterilerine ve konumlarına göre yeniden biçimlendirilmişlerdir. Kahvehaneler zamanla çeşitli meslek gruplarına ayrılmış ve toplumsal sınıflara bölünmüşlerdir. Örneğin Yeniçeri, Âşık, Meddah, semai gibi kahvehaneler bu mekânlara birer örnek olmuştur. Âşık kahvehaneleri, Âşık edebiyatını şekillendiren mekânlardan biriyken, Meddah kahvehaneleri, geleneksel Türk tiyatrolarına ev sahipliği yapmışlardır. Semai kahvehaneleri ise saz takımları tarafından fasılların düzenlendiği çalgılı mekânlardan birisi olmuştur⁶¹.

Kahvenin Müslümanlar tarafından tüketilmesi hususunda dini kesimlerin daha önce verdikleri tepkiler, kahvehanelerin açılması ve yaygınlık kazanmasıyla çığ gibi büyümüş, tartışmalara yol açmıştır. Öte yandan kahvehanelerde çıkan birtakım dedikoduların mevcut otoriteyi ve iktidarı hedef alması bir tehdit olarak algılanarak hükümeti rahatsız etmiştir. Böylece Osmanlı'da zaman zaman kahvenin halk tarafından

⁶⁰ Peçevi İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevi*, (hızl. Bekir Sıtkı Baykal), C. 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 363.

⁶¹ Abdulkadir Emeksiz, "İstanbul Kahvehaneleri", C. 2, *Karaların ve Denizlerin Sultanı (123-140)*, (hızl. Filiz Özdem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 126.

tüketilmesine ve kahvehanelerin kapatılmasına ilişkin bazı yasaklar uygulanmıştır⁶². Osmanlı Hükümeti'nin uyguladığı bu yasaklar çoğu zaman din adamlarının fetvaları üzerine gerçekleştirilmiştir. Örneğin Kanuni Dönemi'nde Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin⁶³ fetvası kahvenin ilk defa yasaklanmasına yol açmıştır. Fetvaya göre, kömürde kavrulan herhangi yiyecek ve içeceğin Müslümanlarca tüketilmesi dinen haram kılınmıştır. II. Selim'in, III. Murad'ın ve I. Ahmet'in saltanatı sırasında kahvehaneler kapatılarak yasaklar uygulanmaya devam etmiş lakin kısa süre içerisinde etkisiz hale getirilmiştir. IV. Murad'ın döneminde kahveye yönelik yasakların şiddeti artarak kahvehanelerin uzun süre kapatılmasına karar verilmiştir⁶⁴. Lakin 17. yüzyılda

⁶² Ahmet Yaşar, "Kahvehane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019, s. 3.

⁶³ Ebussuûd Efendi 1490 senesinde Çorum'un İskilip ilçesinde dünyaya gelmiştir. Asıl ismi Muhammed olan Ebussuûd Efendi 15. yüzyılın önemli simalarından biri olmuştur. Ebussuûd Efendi Osmanlı dini düşüncesinin olgunlaşmasında büyük bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'ne verdiği hizmetlerden ve üstün mertebedeki konumundan dolayı Müfti's-sakaleyn, Ebû-Hanîfeî Sâni, Sultânü'l-Müfessirîn, Hoca Çelebi gibi unvanlarla anılmıştır. Ebussuûd Efendi Şeyhülislamlıktan önce kadılık ve kazaskerliği yapmıştır. 1533'te ilk olarak İstanbul'a kadı olarak atanan Ebussuûd Efendi ardından Bursa'ya geçmiş ve görevine orada devam etmiştir. 1537'de Rumeli kazaskerliğine atanmıştır. 1545'te ise Ebussuûd Efendi I. Süleyman'ın saltanatı sırasında nihai olarak Şeyhülislamlık mertebesine getirilmiştir. Vazifesini başarılı bir şekilde yerine getirdiğinden I. Süleyman'ın ölümü üzerine tahta geçen II. Selim'in döneminde de bu görevini uzun yıllar boyunca sürdürmüş ve Osmanlı Devleti'ne büyük ölçüde katkılar sağlamıştır. Öte yandan kaynaklardaki verilere göre Ebussuûd Efendi çok sayıda eseri kaleme almış ve çeşitli risalelere öncülük etmiştir. Fetvalarıyla Osmanlı'nın dini hayatına önemli ölçüde yön veren Ebussuûd Efendi 1574'te vefat etmiştir. İsmail Hâmi Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkâmı*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971, s.114.; Muhittin Eliaçık, "Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Şiir/Şair Üzerine Fetvaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.97 (2019), s.29.; Lakin Ebussuûd Efendi'nin fetvaları vefatından sonra bile Osmanlı toplum hayatına ışık tutmaya devam etmiştir. Hatta Osmanlı ülkesini ziyaret eden kimi seyyahların da bazen Ebussuûd Efendi'nin görüşlerinden yararlandıkları görülmüştür. Hatıratında bazen Osmanlı'nın önemli şahsiyetlerinin görüşlerinden yararlanan Bazili'de bu seyyahlardan biri olmuştur. İstanbul'dayken şehrin kahvehanelerini ziyaret eden Bazili, kahvenin Osmanlı kültüründeki önemini hatıratında kaleme almıştır. Çoğunlukla kahvehanelerde duyduklarını ve gördüklerini kaleme alan yazar, bazen önemli şahsiyetlerin görüşlerini de okuyucularıyla paylaşmıştır. Hatta bir kahvehane ziyareti sırasında Bazili'nin Ebussuûd Efendi'ye ait bir fetvayı şu şekilde aktardığı görülmüştür: "Kahvehanelerin açılmasıyla beraber İstanbul halkının kahve tüketiminde büyük bir artış görülmüştü. Hatta keyif düşkününü II. Selim'in zamanında Osmanlı'daki kahvehanelerin sayısı altı yüze ulaşmıştı. Aslında herkes halinden oldukça memnundu. Lakin gelin görün ki, din adamları, ulemalar, şeyhler ve imamlar nedense bilhassa Türklerin kahveye olan bu düşkünlüklerinden bir hayli rahatsızlardı. Şehrin önde gelen din adamları, Müslümanların gereğinden fazla kahve tüketmelerinin dinen ve ahlaki açıdan uygun olmadığını iddia ederek, bir an önce yasaklanmasını talep etmişlerdi. Tabi onların bu husustaki arz ve talepleri çok geçmeden Müslümanları birbirine düşürerek çeşitli fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasında büyük bir rol oynamıştı. İşin aslı şehrin hatırı sayılır din adamlarından biri olan müftüye göre, yandığında kömüre veya küle dönüşmeyen her türlü yiyeceğin ve içeceğin İslamiyet'te kesinlikle yeri yoktu. Böylece kahvenin de bu nedenle özellikle Müslümanlar tarafından tüketilmesi katiyen yasaktı." Константин Базили, *Босфоръ и Новыя Очерки Константинополя*, Часть 1, Глава 1, Типография Н. И. Греча, Санктпетербург: 1836, стр. 10-11. (Konstantin Bazili, *Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları*, Cilt 1, Bölüm 1, Nikolay İvanoviç Greç'in Basımevi, St. Petersburg 1836, s. 10-11.

⁶⁴ Osmanlı ülkesinde 16. yüzyılda gün be gün yaygınlaşan kahvehaneler zamanla halkın yalnızca bir fincan kahve içtikleri mekânlardan ziyade bir araya gelerek buluştukları ve eğlendikleri yerler haline gelmişlerdir. Toplumun farklı kesimlerini bir çatı altında toplayan kahvehaneler birtakım oluşumları beraberinde getirmişlerdir. Edebi, siyasi ve sanat gibi alanlarındaki bazı yeniliklerin doğuşuna zemin

kahvehanelere uygulanan yasaklar ortadan kaldırılmış ve yeniden halkın hizmetine açık hale getirilmişlerdir. Sultan Abdülaziz ve özellikle II. Abdülhamid döneminde kahvehaneler yasaklardan arınarak altın çağlarını yaşamaya başlamışlardır⁶⁵.

Osmanlı Devleti'nde belirli aralıklarla uygulanan yasaklar yalnızca kahve ve kahvehanelerle sınırlı kalmamıştır. Toplumun tütün tüketimine de tıpkı kahvelere uygulandığı gibi Osmanlı Hükümeti tarafından çeşitli yasaklar getirilmiştir. Tütün, kahvehanelerin yaygınlaşmasıyla İstanbul halkı tarafından kahvenin beraberinde tüketilmiş ve kısa sürede büyük bir ün kazanmıştır. Tütünün asıl ortaya çıkış hikâyesi Amerika kıtasının keşfi ile başlamıştır. Anavatanı Amerika olarak kabul edilen tütün, keşfinin ardından Avrupalılar tarafından benimsenmiş ve çoğunlukla tedavi amaçlı tüketilmeye başlanmıştır. Tütünün her türlü hastalığa iyi geldiği düşüncesiyle ilk önce

hazırlayan kahvehaneler, kısa süre içerisinde Osmanlı halkının kültür merkezlerine dönüşmüşlerdir. Öte yandan kahvehaneler zamanla toplumsal sorunların tartışıldığı, hükümetin eleştirildiği, çeşitli dedikoduların yapıldığı bir yuva haline gelmişlerdir. Halkın belirli bir kesimi için önemli bir kültür merkezi olan kahvehaneler toplumun diğer yarısı için kahve ve tütün eşliğinde keyif yapılan şehrin en önemli eğlence mekânlarından biri olmuşlardır. Böylece kahvehaneler Osmanlı toplum hayatında kendisine önemli bir yer edinmiş ve her geçen sayıca çoğalmaya başlamışlardır. Lakin çok geçmeden halkın son derece memnun olduğu bu durumun hükümeti ve dini kesimleri rahatsız ettiği görülmüştür. Dini kesimlerin önceleri kahvenin Müslümanlarca tüketilmesinin dinen caiz olmadığı yönündeki fetvaları, kahvehanelerin çoğalmasıyla beraber artmış ve çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Kahvehaneler “*şarapsız meyhaneler*” olarak nitelendirilmiştir. Böylece özellikle Müslümanların bu gibi ortamlarda eğlenmeleri din adamlarını fazlasıyla rahatsız etmiş ve kahvehanelerin kapatılması hususunda toplumda birtakım algıların oluşmasına neden olmuşlardır. Öte yandan kahvehanelerde bazı siyasi ağırlıklı sohbetler ve dönemin iktidarına yönelik birtakım dedikodular hükümet tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Mevcut otoritenin zedelenmesine yönelik kahvehanelerde meydana gelen tartışmaların herhangi bir isyana yol açabileceği düşüncesi Osmanlı Devleti'ni bir hayli rahatsız etmiştir. Özellikle yeniçerilerin bir araya geldikleri yeniçeri kahvehaneleri hükümet için büyük bir tehdit oluşturmuşlardır. Çünkü Yeniçeri Ocağı'nın bozulan düzenin ardından yeniçeri kahvehaneleri, türlü yolsuzlukların, mevcut otoriteyi zayıflatmaya yönelik isyanların ve zorbalıkların meydana geldiği mekânlardan biri haline dönüşmüşlerdir. Tüm bunlar kahvehaneleri fazlasıyla tehlikeli ve devletin siyasi gücünü zedeleyen mekânlar olarak algılanmasına neden olmuştur. Böylece çok geçmeden bütün bu sebepler kahvehanelerin yasaklanmasına yol açmıştır. İlk olarak II. Selim döneminde kapatılan kahvehanelere uygulanan yasakları önce III. Murat ardından I. Ahmet döneminde devam etmiştir. Bu dönemlerdeki yasaklar kısa süre sonra etkisiz hale getirilmiştir. Lakin 17. yüzyılda IV. Murat'ın, saltanatı sırasında hükümeti ve mevcut otoriteyi zayıflatmaya yönelik herhangi bir siyasi harekâtın meydana gelmesini önlemek amacıyla kahvehaneleri tekrar kapattırdığı görülmüştür. Öte yandan kahvehanelerin kapatılmasında o dönem İstanbul'da çıkan yangınlar da büyük bir rol oynamıştır. Özellikle 1633 senesinde meydana gelen Cibali Yangını hükümetin birtakım ciddi kararlar almasına yol açmıştır. Kaynaklardaki verilere bakıldığında tüm çabalara rağmen üç gün boyunca sürmeye devam eden yangının şehri büyük ölçüde zarara uğrattığı görülmüştür. Hatta Kâtip Çelebi'ye göre şehrin beşte biri bu yangın neticesinde yol olmuştur. Böylece özünde Cibali Yangını bahane edilerek kahvehaneler kapatılmış, iktidara karşı olası bir isyanın, hükümeti hedef alan çeşitli dedikoduların ve siyasi örgütlenmelerin önü de tamamen kesilmiştir. M. Cengiz Yıldız, “Kahvehanelerin Sosyal Hayattaki Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8, S.1, (1996), s. 1-9.; Kenan Yıldız, “Şehir Topografyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları / 1660 Büyük İstanbul Yangını”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İstanbul'un Emperyal Dönüşümleri, Dünya Ölçeğinde İstanbul, Topografya ve Yerleşim*, C. 1, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, İstanbul 2015, s. 570.

⁶⁵ Abdulkadir Emeksiz, *a.g.e*, s. 124.

İspanya’da kullanıldığı ve ardından tüm dünyaya yayıldığı görülmüştür. Önceleri sadece süs bitkisi olarak görülen ve şifa amacıyla tüketilen tütünün zamanla kullanım alanı değişmiştir. Tütün çok geçmeden keyif verdiği düşünülen bir madde haline gelmiştir⁶⁶. Tütün, Avrupa’nın ardından 16. yüzyılda Venedikli tüccarların vasıtasıyla Akdeniz üzerinden Anadolu topraklarına getirilmiş ve Osmanlı kültür hayatında kendisine önemli bir yer edinmiştir. Tütünün Osmanlı’ya hangi tarihlerde getirildiği meçhuldür. Lakin konuya ilişkin çeşitli görüşler ve kaynaklar vardır. Örneğin, tütünün Osmanlı topraklarına ilk geliş tarihini Hezarfen Hüseyin Efendi 1598, Peçuylu İbrahim 1600, Kâtip Çelebi 1601, Naima ise 1606 senesi olarak kaydetmiştir. Tütün Arapçada “*duhân*” olarak isimlendirilmiş ve “*tütmek, dumanı çekmek, duman*” anlamlarına gelmiştir. Yabancı tüccarlar tarafından halka şifa niyetine pazarlanan tütün, tıpkı kahvenin yol açtığı sorunlar gibi birtakım sorunları beraberinde getirmiştir. Anadolu topraklarında tütünün yaygınlık kazanması Osmanlı Hükümeti’ni rahatsız etmiş ve dini tartışmalara neden olmuştur⁶⁷. Tüm bunlar tütünün yasaklanmasına yol açmıştır. Böylece tütünün önce I. Ahmet, II. Osman ve son olarak IV. Murat döneminde tüketilmesi yasaklanmıştır⁶⁸. IV. Murad’ın döneminde çıkan yangınlar⁶⁹ yasakların şiddetini bir hayli arttırmış, kurallara uymayanlar idama mahkûm edilmiştir. Lakin IV. Murad’ın vefatı üzerine uygulanan yasaklar hafifletilmiş ve tütün tüketimi az da olsa serbest hale getirilmiştir⁷⁰.

Osmanlı sosyal hayatında vazgeçilmez bir yere sahip olan kahveyle tütünün tüketimi ve yine bunlara bağlı olarak birer sosyalleşme alanı haline gelen kahvehaneler Bazili’nin de dikkatinden kaçmamıştır. Bazili, hatıratında İstanbul’da bulunan kahvehaneleri ziyaret etmiş, tütün ve kahve tüketimi hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca gözlemlerine bağlı olarak toplumsal hayat ve Osmanlı insanı hakkında tespitlerde

⁶⁶ Zeynep Karakoçar, Perihan Hazel Kaya ve Melihsah Aydın, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Özelleştirme Faaliyetlerine Örnek Olarak Reji Tütün İdaresi”, *Kapadokya Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi Özel Sayısı*, C. 1, S. 2, (2019), s. 20.

⁶⁷ Fehmi Yılmaz, “Tütün”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 1.

⁶⁸ Yusuf Yılmaz, “Tarım Sayımlarına Göre Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Anadolu’da Tütün Tarımı ve Coğrafi Dağılımı (1909-1913-1914)”, *I. Uluslararası Kültür Eğitim Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (hızl. Cengiz Alyılmaz, Osman Mert), Teke Akademisi, Bursa 2020, s. 391.

⁶⁹ IV. Murad’ın döneminde tütün tüketiminin yasaklanmasında 1633 senesinde çıkan Cibali Yangını büyük bir rol oynamıştır. Daha önce bu yangının bahane edilmesiyle beraber IV. Murad’ın tarafından kapatılan kahvehanelerde tüketilen tütününde bir yangın sebebi olabileceği düşünülmüş ve tütün tüketiminin yasaklanmasına karar verilmiştir. Kenan Yıldız, *a.g.e*, s. 570.

⁷⁰ Fehmi Yılmaz, *a.g.e*, s. 1.

bulunmuştur. Kahve ve tütün tüketimine dair Bazili'nin hatıratında yer alan ilk bilgiler arkadaşıyla birlikte İstanbul'da yaptıkları bir gezintiye aittir. Bu gezintinin yılı, günü, saati ve arkadaşının kim olduğu hakkında hatıratta herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Ancak yazarın tasvirlerinden gezinin ilkbahar ya da yaz mevsiminde, günün öğle saatlerinde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bazili, bu bölümde çoğunlukla İstanbul'da yer alan kahvehanelerden söz etmiştir. Arkadaşı ile çıkmış olduğu gezinti sırasında uğradıkları birkaç kahvehane ziyaretinden bahsetmiştir. Öte yandan yazar kahvehanelerin vazgeçilmezi kahve ve tütün çubuklarına değinmiş ve İstanbul halkının kahvehanelere olan merakını dile getirmiştir. Ayrıca Türklerin kahve ve tütüne olan düşkünlüklerinden söz etmiştir. Bazili, notlarına birazda okuyucunun dikkatini çekebilmek için ünlü Fransız yazar François-René de Chateaubriand'ın⁷¹ *“İstirahatin ölene dek ne demek olduğunu bilememiş, gelecekte umudumu adeta kesmişim. Meğerse zaten ben sadece annemin karnında geçirdiğim o dokuz ay boyunca istirahat edebilmişim.”* sözleriyle başlamış ve şu şekilde devam etmiştir:

*“Aslında doğru. Çünkü Avrupalılar çalışmaktan büyük bir keyif duyardı. Peki ya Türkler, onlar ise Avrupalıların aksine tembelliğe meyilli ve keyiflerine fazlasıyla düşkünlerdi. Sanırım hayattan keyif alabilen tek bir millet vardı. O da kesinlikle Türklerdi. Çağımızın önde gelen isimlerinden François-René de Chateaubriand da bir zamanlar İstanbul'a gelmiş. Ancak yazarın İstanbul ziyareti oldukça kısa sürmüştü. Keşke yazar İstanbul ziyaretini biraz daha uzun tutabilseydi. İşte o zaman şüphesiz Türkler, François-René de Chateaubriand'a yaşarken de keyif alabilmenin nasıl mümkün olabileceğini ona öğretirlerdi.”*⁷²

Aslında Bazili kahve ve tütün üzerinden özelde İstanbul ahalisinin genelde ise Osmanlı insanının bir tasvirini ortaya koymak istemiştir. Onun görüşüne göre Türkler keyif ehli insanlardır ve bunun nedeni tamamen yaşam tarzlarından ileri gelmektedir. Ayrıca gözlemlerinde Türkleri, fazlasıyla tembel olarak nitelendirmektedir. Ona göre Türkler çoğu zaman bedenlerini dinlendirmenin de ötesinde düşünmeye bile üşenen insanlardır. Türklerin en çok şekerleme yapmayı sevdiklerini anlatan yazar, günlerden bir gün sahil de keyif yapanları ise şu şekilde tasvir etmiştir:

“Hadi gelin şekerleme yapmaya bayılan Türklere bir göz atalım. Kireç burnu sahilinde uzanıp, İstanbul Boğazı'nın şu mis gibi havasını içlerine çeke çeke nasıl da keyif yaptıklarını bir bilerseniz. Türkler için şekerleme yapmak dünyanın en güzel eğlencelerinden biriydi. Öte yandan Boğaz'ın o muhteşem manzarası eşliğinde yaktıkları tütün çubukları ve içtikleri o acı kahvenin tadı ise Türkler için bambaşkaydı. Keyiflerine düşkün olan Türkler aynı zamanda fazlasıyla tembellerdi. Hatta o kadar tembellerdi ki, bırakın hareket etmek ya da konuşmayı, düşünmeye bile üşenirlerdi. Hayata dair kendilerini rahatsız eden en ufak

⁷¹ Türkan Gözütok, “19. Yüzyıl Batı Seyahatnamelerinde Ortadoğu ve İstanbul İmgesi: François Rene De Chateaubriand Örneği”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 44, 2011, s. 98.

⁷² Константин Базили, *a.g.e*, s. 1-2.

bir endişeleri dahi yoktu. Türkler için istirahat etmek dünyanın en güzel faaliyetlerinden biriydi. Başka milletler için istirahat etmek yalnızca vücudun bir ihtiyacıdır. Türkler için ise istirahat etmek hayatın bir felsefesi idi.⁷³

Yazara göre Türkler keyfe düşkün oldukları kadar rahatlıklarına da bir hayli düşkünlerdi. Oturdıkları evlerin, gittikleri mekânların kısacası bulundukları ortamların hepsi adeta onların daha rahat etmeleri için tasarlanmıştı. Türklerin evleri fazlasıyla gösterişli ve şatafatlıydı. Evlerinin her köşesinde kadife yastıklar, el dokuması halılar ve divanlar yer alırdı. Bazili'ye göre asıl mesele Türklerin gösteriş ve şatafa olan merakı değildi. Meselenin özü Türklerin evlerinde bulunan tüm bu öğelerin onların gün be gün tembelliğe olan meyillerini daha da güçlendiriyor olmasıydı. Hatta çıktıkları en kısa yolculuklarda bile daima bir rahatlık aradıklarından bahseden yazar, bu durumu kimi zaman sert bir dille eleştirmiş ve bu konudaki düşüncelerini kısaca şu şekilde aktarmıştır:

“Türkler şatafata ve gösterişe oldukça meraklıydılar. Oturdıkları evlerde kullandıkları parçaların her biri çok kıymetliydi. O altın saçaklı divanlar, kadife yastıklar, koltuklar, el dokuması olan halı ve kilimlerin hepsi muhteşimdi. Üstelik bir o kadar da rahattı. Aslında Türklerin şatafata ve gösterişe olan merakları özünde tembelliğe olan meyillerini gösteriyordu. Kadife yastıklar şekerleme yapan bir Türkün rahat etmesini sağlıyor, yaptığı keyfe keyif katıyordu. Türklerin evlerinde parke yoktu. Onlar bizim has meşe ağacından yaptığımız parkelerden anlamazdı. Aslında bu tamamen onların rahatlarına olan düşkünlüklerinden ileri geliyordu. Türklerin ayakkabıları oldukça ince bir derinden yapılıyordu. Bizim parkeler ise fazlasıyla sertti. Yani kendi ayaklarını göz göre göre yormaya hiçbir Türkün içi el vermezdi. Aksine onlar el dokuması bir halı serer ve bu sayede ayaklarını rahat ettirirlerdi. Üstelik tüm bunlar oturdıkları evler ile sınırlı kalmıyordu. Türkler gittiği herhangi bir mekânı yine kendi zevk ve rahatlarına göre adeta yeniden inşa ediyorlardı. Çünkü çıktığı her gezi, yaptığı her ziyaret onun için keyif demektir. Yaptığı keyfin tadına varabilmesi ve ondan zevk alabilmesi ise ne kadar rahat ettiklerine bağlıydı. Böylece keyif yapmak için yola çıkan bir Türk'ün öncelikle rahat etmesi gerekiyordu. Hal böyle olunca rahat etmek için elinden gelen her şeyi yapıyor veya yaptırıyordu. Kayık eşliğinde çıktığı gezilerden önce kayığın içerisinde yastıklar ile dolduruyor, oturacağı yere bir kilim sermeyi de ihmal etmiyordu.⁷⁴”

İstanbul insanının keyfine düşkünlüğü hakkında yaptığı tespitlerin adeta ete kemiğe bürünmüş şekli olarak kahve ve tütünü gören Bazili, İstanbul kahvehanelerinin birini ziyareti esnasında şahit olduğu manzaradan hatıratında bahsetmiş, Türklerin kahve eşliğinde nasıl keyif yaptıklarına şahit olduğunu belirtmiştir. Ona göre Türkler kahveye bir hayli düşkün insanlardır. Hatta günlerinin çoğunu içtikleri acı kahvenin tadını çıkardıkları kahvehanelerde geçirmektedirler. Bazili, kahve ve keyif meselesinden bahsederken, kahvenin Osmanlı toplumuna nasıl girdiği konusunu da değinmiştir. Ona göre İstanbul halkının adeta tiryakisi olduğu kahvenin ortaya çıkışı ile

⁷³ a.g.e, s. 3-4.

⁷⁴ a.g.e, s. 6-7.

ilgili çok sayıda rivayet vardır. Lakin Bazili'nin dikkatini bilhassa çeken rivayetlerden birisi D'Ohsson'a⁷⁵ aitti. D'Ohsson'a göre Türklerin adeta müptelası oldukları kahvenin yetiştirildiği yer aslında Arabistan'dır ve üstelik kahve aslında bir Arap geleneğidir. Rivayete göre bir zamanlar Muha'da yaşayan bir dervişin başından geçen talihsizlikler kahvenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bazili ise D'Ohsson'dan alıntıladığı bu rivayeti şu şekilde aktarmaktadır:

“Hicri takvime göre 656 senesinde Arabistan'ın Muha kentinde yaşayan bir derviş toplum tarafından dışlanmıştı. Lakin dervişin arkadaşlarının gönlü onun dışlanmasına razı olmamıştı. Bunun üzerine arkadaşları dervişini aramak için yola koyulmuşlardı. Öte yandan dervişin arkadaşları onu açlıktan ölmüş bir halde bulacaklarını düşünmüş lakin gördükleri karşısında adeta şaşkınlığa uğramışlardı. Derviş toplumdan dışlandığı o ilk günden itibaren dağlarda dolaşmaya başlamış, bu esnada çalılarının arasında daha önce hiç görmediği meyve çekirdeklerine rastlamıştı. Derviş bulduğu meyve çekirdeklerini kaynatarak beslenmesini bu çekirdeklerle sağlamış, açlıktan ölmekten kurtulmuştu. Ayrıca derviş keşfetmiş olduğu içeceği bu kez arkadaşlarına da ikram etmişti. Deri hastalığından mustarip olan arkadaşları dervişin ikramını geri çevirmemişler, birkaç gün boyunca arkadaşlarının yanında kalarak hastalıklarından tamamen kurtulmuş ve bunu içtikleri

⁷⁵ Ünlü tarihçi, diplomat ve tercüman olan D'Ohsson 31 Temmuz 1740'ta İstanbul Pera'da doğmuştur. Osmanlı ülkesinde dünyaya gelen D'Ohsson'ın özünde Katolik dinine mensup bir Ermeni ailesinin oğlu olduğu bilinmektedir. Kaynaklardaki verilere göre D'Ohsson'ın asıl ismi Ignatius Mouradgea'dır. Öte yandan D'Ohsson'ın aslında bu ismi pek kullanmadığı ve özünde büyükbabasının adı olan “Muratca nâm” ile anıldığı görülmüştür. D'Ohsson'ın babası Johannes Mouradgea İzmir'de bulunan İsveç Konsolosluğunun ilk tercümanlarından biri olmuştur. Şubat 1721'de İstanbul'da dünyaya gelen Johannes Mouradgea, isminin beraberinde “Tosun” lakabı ile anılmış ve öyle bilinmiştir. Bu nedenle babasının lakabını alan D'Ohsson'da Osmanlı tebaası olarak “Muratcan Tosunyan” ismiyle anılmaya başlanmıştır. 1763'te İstanbul'da bulunan İsveç Elçiliği'nde tercümanlık yapan D'Ohsson, elde ettiği başarılar neticesinde yükselmiş ve 1768'te baş tercümanlık görevine atanmıştır. Gördüğü batı tarzındaki eğitimiyle beraber çok iyi bir eğitim almış ve çok sayıda başarıya imza atmıştır. Araştırmacı kimliğiyle Doğu dillerinin tarihlerini yakından incelemiş, İslam dünyası ve medeniyetine büyük ölçüde ilgi duymuştur. Öte yandan mesleğine devam ederek önemli derece ilerlemiş ve bu alanda fazlasıyla yol kat etmiştir. 1775'te D'Ohsson'a İsveç Kralı tarafından Kraliyet Sekteri unvanı verilmiştir. Ayrıca D'Ohsson 1780'de İsveç asilleri arasına girerek Şövalye payesi almıştır. Osmanlı Devleti'ne çok sayıda katkıda bulunan D'Ohsson, 1783'te meydana getirilen Osmanlı-İsveç Ticaret ve Dostluk Anlaşması'nın meydana getirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hatta bu nedenle kendisine 11 Temmuz 1783'te İsveç Kraliyet Hanedanı adını taşıyan Wasa nişanı tevcih edilmiştir. 11 Ocak 1787'de ise kendisine aslında tarih boyunca anıldığı “D'Ohsson” ismi verilmiştir. 1799'da İstanbul'dan tamamen ayrılan D'Ohsson hayatının geri kalanını Fransa'da geçirmiş ve 27 Ağustos 1807'de Paris'te hayatını kaybetmiştir. Kaynaklardaki verilere bakıldığında, D'Ohsson Osmanlı ülkesinde doğup büyüyen, yüksek derecede tahsil alan nadir kişilerden biri olmuştur. Üstelik Osmanlı'da gördüğü eğitimin dışında Avrupa'nın kültür ve medeniyetine olan hâkimiyetiyle dikkat çekmiştir. Ayrıca doğup büyüdüğü Osmanlı ülkesinde eriştiği maddi ve manevi zenginliklerle D'Ohsson, Levantenler'in (Osmanlı Devleti içinde özellikle Tanzimat sonrasında büyük liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan Hristiyanları tanımlamak için kullanılır.) en parlak örneklerinden biri olmayı başarmıştır. D'Ohsson'ın Osmanlı'ya dair çeşitli eserleri ve lâiyhaları mevcuttur. Kemal Beydilli, “Ignatius Mouradgea D'ohsson (Muradcan Tosunyan)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.34, (2011), s.249-257.: 19. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden Bazili'nin hatıratında D'Ohsson'ın Osmanlı hakkındaki görüşlerinden büyük ölçüde faydalandığı ve ondan alıntılar yaptığı görülmüştür. Lakin Bazili'nin bu alıntıları hangi kaynaklardan elde ettiği tam olarak anlaşılmamaktadır. Eserin orijinal dilinin Eski Rusça ya da Eski Doğu Slavcası olduğundan Bazili' D'Ohsson'ı ana dilinde “Мураджа д'Оссон” yani Muratca Ohsan olarak zikretmiştir.

ieee yormuşlardı. Böylece o zamana dek sadece yabani bir şekilde büyüyen ve ne olduğu bilinmeyen çekirdeklerin n kısa bir sürede tüm dünyaya yayılmıştı.⁷⁶

Lakin Bazili'ye göre rivayetlerin hepsi birer uydurmadan ibaretti. Öte yandan yazar o dönem İstanbul'da kulaktan kulağa dolaşan başka bir rivayeti ise şu şekilde anlatmıştır:

“Doğrusunu söylemek gerekirse, ben anlatılan ve yazılan rivayetlerin hiçbirine inanmıyorum. Bana kalırsa hikâyelerin hepsi birer uydurmadan ibaret. Hatta belki de tüm bu hikâyeleri Müslümanlar uydurmuş bile olabilir. Neticede kahveye olan düşkünlükleri apaçık ortada. Rivayetlerin amacı belki de kahveyi kutsal ve milli bir içecek haline getirmektir. Dervişin başından geçen talihsizliklerden sonra İstanbul'da bu aralar yeni bir hikâye daha dolaşıyor. Olay yine Arabistan'ın Muha kentinde gerçekleşiyor. Lakin bu kez hikâyenin ana kahramanı bir oban. Rivayete göre günlerden bir gün oban kendi koyunlarının sürekli uykularının kaçtığını fark etmiş. Lakin sebebini bir türlü bulamamış. Kısa bir süre sonra koyunlarını gezdirmeye çıkaran oban ilginç bir manzara ile karşılaşmış. Koyunların dağlarda gezindikleri esnada çalıların arasında bulunan meyve çekirdeklerini büyük bir iştahla yediklerini görmüş. Yedikleri bu meyve çekirdeklerinin koyunların uykularının kaçmasına sebep olabileceğini düşünmüş. Böylece hem uyuzukluk hem de uykusuzluktan mustarip olan oban, koyunların yedikleri meyve çekirdeklerinin kendisine de iyi gelebileceğini düşünüp onları kaynatıp suyunu içmeye başlamış. Çok geçmeden çobanın tüm şikyetleri sona ermiş” ve Bazili'ye göre bu olaydan sonra kahvenin tüketimi hızla çoğalmış, şanı ise tüm dünyayı sarmaya başlamıştı.⁷⁷

Bazili'nin kahve tüketimiyle ilgili verdiği ilginç bilgilerden birisi de İstanbul'da yaşayan Avrupalıların da en azından Türkler kadar kahveye düşkün olduklarıydı. Önceleri yalnızca bir Türk geleneği olan kahve kısa süre içinde tüm İstanbul'a yayılmış ve özellikle Avrupalıların vazgeçilmez bir ikisi haline de gelmişti. Hatta Bazili, ismini anımsayamadığı Avrupalı bir yazarın kahvenin çok sayıda faydası olduğundan söz ettiğini belirtmiştir. Öte yandan kahvenin tüketimi yalnızca kahvehanelerle sınırlı değildi. Türklerin hepsi evlerinde kahve bulunduruyorlardı. Bazili'ye göre Türkler fazlasıyla misafirperver insanlardı ve evlerinin kapıları misafirlere daima açıktı. Ayrıca evlerine gelen misafirleri asla ikramsız bırakmazlardı. Özellikle kahvenin İstanbul halkı arasında hızla yaygınlaşmasından sonra misafirlere ikram edilen içeceklerin başında kahve gelmeye başlamıştı. Bazili, Türklerin kahve ikramlarına gösterdikleri önemi şöyle açıklamıştır: *“oldu da bir günde yirmi ayrı evi ziyaret etmeniz gerekti. İşte o zaman bilin ki, yirmi fincan kahve içmek zorundasınız.⁷⁸*

Bazili'ye göre Avrupalıların kahveye olan merakları yalnızca ondan aldıkları tattan ve keyiften ibaret değildi. Çünkü o dönem Avrupalıların Doğu kültüründe yer alan baharatlara ve çeşitli aromalara karşı da büyük bir ilgisi vardı. Onların çoğunlukla

⁷⁶ Константин Базили, *a.g.e*, s. 8-9.

⁷⁷ *a.g.e*, s. 10.

⁷⁸ *a.g.e*, s. 14.

Türklerin tercih ettiği tüm bu yiyecek ve içeceklerle olan ilgilerinin nedeni aslında çok farklıydı. Avrupalılar kahvenin özünde insanların sağlığına zarar veren bir zehir olduğu düşünüyorlardı. Lakin çok geçmeden yine aynı kişiler bu kez aksine kahvenin insanların ömürlerini uzattığını öne sürmüşlerdi. İşte o günden itibaren kahve tüketimi özellikle İstanbul’da yaşayan Avrupalılar arasında da yaygınlaşmıştı. Kinayeli bir şekilde Avrupalıları eleştiren Bazili ise sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

“Yeni nesil yazarlardan biriydi herhalde, ismini şimdi hatırlayamadım. Günlerden bir gün Türklerin içtiği kahvenin aslında insanın ömrünü uzatıp, zihinsel faaliyetlerini geliştirdiğini fark etmiş. Üstelik bunu sadece dile getirmekle kalmamış, verdiği bir örnek ile ispatlamaya da çalışmış. Yazarın verdiği örneğe Ferneyli bir filozof konu olmuştur. Yazara göre Ferneyli filozof oldukça zeki bir adamdı ve bunun bir tek sebebi vardı. Ferneyli filozof sivri zekâsını günde birkaç kez içmiş olduğu kahveye borçluydu. Üstelik filozof tam seksen dört yaşında vefat etmiş ve yazara göre uzunca bir ömür yaşamıştı. Tabi filozofun uzun ömürlü olmasının sebebi yine sık sık tükettiği kahvelerdi. Böylece Avrupalıların kahveye olan merakları daha da artmıştı. Onlara göre aslında bütün iş kahvenin o yoğun ve koyu olan telvesindeydi. Lakin bu inanış yalnızca İstanbul’da yaşayan Avrupalılara aitti. Zaten İstanbul’da yaşayan Avrupalılar aslında yarı Asyalı sayılırlardı. Netice olarak yarı Asyalıların içtikleri bol telveli kahveler kendilerini Avrupalılar kadar zeki sanmaları için yeterli bir sebepti.”⁷⁹

Bazili’ye göre seyyahların işi bir hayli zordu. Çünkü gördüğü ve şahit olduğu olayları bire bir kaleme almak bir seyyah için çok önemliydi. Aslında seyyahların amacı genellikle başından geçen hadiseleri olduğu gibi okuyucuya aktarmaktı. Lakin kimi seyyahların şahit oldukları hadiseler çoğu zaman yalnızca uydurma bir hikâyeden ibaretti. Yazara göre İstanbul’u ziyaret eden kimi seyyahların kaleme aldıkları hikâyelerin hepsi birer hayal ürünüydü. Bazili için bu gibi uydurma hikâyelerin sebebi belliydi. Seyyahlar anlattıkları hadiselerin okuyucuda daha fazla merak ve heyecan uyandırması için onlara kendilerince eklemeler yapıyorlardı. Hatta bazen aslında var olmayan hikâyeler yaratıyor ve böylece okuyucu kitlelerini genişletmeye çalışıyorlardı. Bazili’ye göre İstanbul’u ziyaret ettikten sonra genellikle uydurma hikâyelere başvurmak tamamen Fransız seyyahların ait bir gelenektir. Özellikle İstanbul’da kahve ve tütünün halk arasında hızla yaygınlaştığı dönemde şehri ziyaret eden Fransız seyyahların kaleme aldıkları hikâyeler oldukça ilginçti. Çünkü yine o dönemlerde İstanbul halkının vazgeçilmezi kahve ile tütüne çeşitli nedenlerden dolayı dönemin padişahı tarafından bir yasak getirilmişti. Bazili, III. Murat’ın ismini anmamasına rağmen muhtemelen onun dönemine ait yasaklara gönderme yapmıştır. Verdiği bilgilere göre o sırada İstanbul’da bulunan Fransız seyyahlar ise böylece fırsattan istifade edip

⁷⁹ a.g.e, s. 15.

konu ile ilgili özünde var olmayan birtakım hikâyeler uydurmuşlardı. İstanbul'u ziyaret eden bir seyyah olarak Bazili, anlatılan tüm hikâyelerin özünde tamamen sahte olduklarının altını çizmiş ve Fransızları sert bir dille eleştirmiştir. Yazar, Fransız seyyahların yasakları konu alan gerçek üstü hadiselerin bazılarını şu şekilde yorumlamıştır:

“Zaten bu Fransızlar seyyahlar hep böyleydi. Yani okuyucularına anlattıkları hikâyeler hep birer uydurmadan ibaretti. Aslında siz de Mişo'nun İstanbul'u konu alan hatıralarını görseydiniz, işte o zaman bana kesinlikle hak verirdiniz. Fransız bir seyyah olan Mişo adındaki bu adamın anlattıklarının büyük bir kısmı bence asılsızdı. Evet, Osmanlı Hükümeti bir ara İstanbul halkının müptelası olduğu kahveyle tütününü tamamen yasaklamış ve konuyla ilgili birtakım kurallar koymuştu. Ayrıca kuralları ihlal edip kahve ve tütün tüketimine devam eden kişilere bazı cezalar uygulamıştı. Aslında Mişo da hatıratında özünde o dönem İstanbul'da kahveyle tütünün yasaklandığından söz ediyordu. Lakin dahası vardı. Mişo'nun hatıralarına göre yasakları ihlal edenlerin kelleleri, o an dışlerinin arasında tuttıkları tütün çubuklarıyla beraber vuruluyordu. Üstelik kuralları çiğneyenlerin bu kişilerin kesilen kelleleri o vaziyette Osmanlı padişahının emri üzerine şehrin sokaklarında sergileniyordu. Hâlbuki ki, o dönem İstanbul'da hiç böyle şeyler yoktu. Yani bu hikâyelerin hepsi tamamen asılsız ve bir o kadar sahteydi.”⁸⁰

İstanbul halkının ve bilhassa Türklerin kahveye olan merakı gün geçtikte artmaktaydı. Ayrıca o dönem kahvenin İstanbul'da hızla yayılmasının ardından açılan kahvehanelere ise Türklerin ilgisi oldukça büyüktü. Hatta Bazili'ye göre kahvehaneler aslında, günlerini çoğunlukla dertten ve kederden uzak bir şekilde evlerinde ya da bir sahil kıyısında keyif yaparak geçirmekten sıkılan Türklerin yeni eğlence mekânlarından birisiydi. Kahvehanelerin, çoğunlukla erkeklerin bir araya gelerek kahveyle birlikte nargile içtikleri, sohbet ettikleri hatta kimi zaman çeşitli oyunların oynandığı yerler oldukları bilinmektedir. Yazar İstanbul'da kaldığı sürece birkaç kahvehaneyi ziyaret etmiş ve o sırada Türkleri daha da yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Bazili'ye göre kahvehaneler Türkler için adeta bulunmaz bir nimetti. Çünkü Türkler açılan kahvehaneler sayesinde, hem günlerinin büyük bir çoğunluğunu kahve ve tütün eşliğinde keyif yaparak geçiriyor hem de tüm bunlar için oldukça cüzi rakamlar ödüyorlardı. Yazara göre Türkler hallerinden fazlasıyla memnundı. Tabi bu durum herkes için geçerli değildi. Mesela dönemin din adamları Türklerin kahveye olan düşkünlüklerinden ötürü bir hayli rahatsız olmuşlardır. Kahvehanelerin açılmasıyla beraber kahve tüketiminde görülen artışlar ve din adamlarının konuyla ilgili görüşleri çeşitli tartışmalara neden olmuştu. Lakin Bazili'ye göre işin ilginç tarafı hiçbir güç, daima İslamiyet'i savunan Müslümanların kahveye duydukları hazzın önüne geçmeyi

⁸⁰ a.g.e, s. 14-15.

başaramamıştı. Bir kahvehane ziyareti sırasında duyduklarını kaleme alan yazar, edindiği bilgeleri şu şekilde aktarmıştır:

“Kahvehanelerin açılmasıyla beraber İstanbul halkının kahve tüketiminde büyük bir artış görülmüştü. Hatta keyif düşkününü II. Selim’in zamanında Osmanlı’daki kahvehanelerin sayısı altı yüze ulaşmıştı. Aslında herkes halinden oldukça memnundu. Lakin gelin görün ki, din adamları, ulemalar, şeyhler ve imamlar nedense bilhassa Türklerin kahveye olan bu düşkünlüklerinden bir hayli rahatsızlardı. Şehrin önde gelen din adamları, Müslümanların gereğinden fazla kahve tüketmelerinin dinen ve ahlaki açıdan uygun olmadığını iddia ederek, bir an önce yasaklanmasını talep etmişlerdi. Tabi onların bu husustaki arz ve talepleri çok geçmeden Müslümanları birbirine düşürerek çeşitli fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasında büyük bir rol oynamıştı. İşin aslı şehrin hatırı sayılır din adamlarından biri olan müftüye göre, yandığında kömüre veya küle dönüşmeyen her türlü yiyeceğin ve içeceğin İslamiyet’te kesinlikle yeri yoktu. Böylece kahvenin de bu nedenle özellikle Müslümanlar tarafından tüketilmesi katiyen yasaktı. Fakat ne ilginçtir ki, İslam’ın şartlarına asla karşı koyamayan Türkler, kahvenin onlarda uyandırdığı o hazza adeta yenik düşmüşlerdi. Böylece hem Türk hem de Müslüman olmalarına rağmen, kahvenin dinen ve ahlaken makbul olmadığını iddia eden din adamlarıyla diğerleri arasında büyük bir tartışma ortaya çıkmıştı. Üstelik kahvenin tek müptelası da yalnızca keyif düşkününü Türkler değilmiş. Meğer şehrin din adamlarının kendi içlerinde bile en az diğerleri kadar kahve düşkününü insanlar varmış. Üstelik iki ayrı görüşe sahip olan din adamlarının aralarında verdiği mücadelenin şiddeti daha büyüktü. Çünkü her ne kadar kimi zaman fikir ayrılıklarına düşmüş bile olsalar, netice olarak özünde hepsi birer din mensubuydu ve aynı yolun yolcularıydılar. Yani aslında içlerinde verdikleri mücadelede, birbirlerine görüşlerini ispat etmeye çalışan tarafların başvurdukları tek bir kaynak vardı. O da Müslümanların kutsal kitabı olan Kur’an-ı Kerim’di. Tarafların her ikisi de uzun bir süre ellerinde kutsal kitaplarla birbirlerinin görüşlerini çürütmeye çalışmışlardı. Velhasıl din adamlarının hem birbirleriyle hem de diğer Müslüman kardeşleriyle aralarında yaşanan tartışmaların ardından Osmanlı’da kahve tüketimine II. Selim’in varisi III. Murat tarafından son verilerek kahvehanelerin kapatılması hususunda bir ferman imzalanmıştı. Lakin bunun üzerine çıkan ayaklanmalara ve huzursuzluklara daha fazla dayanamayan Osmanlı Hükümeti çok geçmeden kahvehanelerin tekrar açılmasına ve kahve tüketiminin yeniden başlatılmasına karar vermişti.⁸¹”

Bazili, hatıratında kahvenin yanı sıra tütüne de oldukça geniş bir vermiştir. Tütünün yabancı tüccarlar tarafından halka şifa niyetine pazarlandığı ve aynı zamanda Osmanlı kültüründe önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Bazili’ye göre Türkler, tütünü keyif sırasında içtikleri kahvenin yanında tüketmekten büyük bir zevk duyarlardı. Lakin daha önce Müslümanların kahve tüketiminden rahatsızlık duyan din adamları, bu kez de tütünün dinen caiz olmadığını öne sürerek yasaklanmasını talep etmişlerdi. Böylece İstanbul halkı, yine bir Osmanlı padişahı tarafından getirilen yeni bir yasağa daha maruz bırakılmıştı. Yazarın bahsetmiş olduğu Osmanlı padişahı IV. Murad’ın tütüne karşı uyguladığı yasaklar oldukça sert ve katıydı. Lakin IV. Murad’ın ölümü üzerine yasakların zamanla gevşetildiği hatta çok geçmeden tamamen ortadan kaldırıldığı bilinmektedir. Ayrıca Bazili hatıratında, Türklerin kullandıkları tütün çubuklarına kısaca değinmiş ve okuyucularına kısa bilgiler vermiştir. İstanbul ziyareti

⁸¹ a.g.e, s. 10-12.

sırasında Serasker Hüsrev Paşa⁸²'nin evine konuk olan yazar, kendisine ikram edilen tütün çubuklarını yakından görme fırsatı yakalamış ve tecrübesini şu şekilde anlatmıştır:

“Ah şu Türkler, kahvenin müptelası, tütünün tiryakisi Türkler... Nasıl da biliyorlar değil mi hayattan zevk almayı... Türklerin ne kadar keyiflerine düşkün bir millet olduklarını artık neredeyse hepimiz biliyoruz. Ben Türklerin sadece yaptıkları keyif sırasında fincanlar dolusu içtikleri kahvelerden zevk aldıklarını düşünürdüm. Hâlbuki ki, Türklerin başka zevkleri de varmış. Mesela, Türkler kahvehanelerde veya evlerinde özellikle yudumladıkları kahvelerin yanında içtikleri tütün çubuklarına bayılır, onlardan büyük bir keyif duyarlardı. Hatta tütüne olan ilgileri kahveden daha fazlaydı. Aslında bir ara Türklerin tütüne olan zaaflarının bazı din adamlarını rahatsız ettiği ve böylece dönemin padişahı tarafından yasaklandığı söyleniliyordu. Tabi yasakların ne kadar sürdüğünü ve Türklerin onlara itaat edip etmediklerini tam olarak bilemiyordum. Lakin bildiğim tek bir şey vardı. O da İstanbul halkının gerçekten tam bir tütün tiryakisi olduklarıydı. Size, Türklerin tütüne karşı duydukları hazı tarif etmem imkânsız. Lakin içtikleri tütün çubuklarına gösterdikleri özeni anlatabilirim. Türklerin kullandıkları tütün çubuklarının genellikle yazlık ve kışlık olarak ikiye ayrıldığı bilinmektedir. Kışın kullanılan çubuklar kiraz, yazın istifade olunanlar ise yasemin ağacından elde edilmektedir. İçildiği sırada daha taze ve ferah bir tat verebilmesi için, çubukların her biri öncelikle ipek kılıflara sarılırdı. Ardından çubukların sarılı oldukları kılıfların üzerine bir miktar su serpiştirilir ve böylece kullanılmaya hazır hale getirilirlerdi. Türklerin tütün çubukları bir hayli gösterişliydi. Mesela ağızlıkları kehribardan oluşan altın kaplama çubuklar, mercanlar ve elmaslar gibi kıymetli taşlar ile süslenilirdi. Anlaşılan Osmanlı'nın meydanlarda savaşacak hiç gücü kalmamıştı. Çünkü bir zamanlar atalarının meydanlarda savaşmak için kullandıkları kılıçları, hançerleri ve silahları süsleyen değerli taşların hepsi, şimdilerde sadece oğullarının keyif sırasında yaktıkları çubukları süslemeye yarıyordu. Kim bilir, belki de bugünkü Türklerin silahı, sadece bir tütün çubuğundan ibaretti. İstanbul'dayken serasker Hüsrev'in evine davet ettiler bizi. Hüsrev'in bize ikram ettiği tütün çubuklarını görmeniz lazımdı. Çubukların hepsi size az önce bahsetmiş olduğum kıymetli taşlarla süslenmişti. Hepsı çok güzeldi ve muhteşem görünüyorlardı. Tütün çubuklarının her biri tek tek boylarına uygun olarak dizilir ve evin en güzel köşesinde bulunan bir dolabın ya da bir çekmecenin içerisine

⁸² Osmanlı tarihinde büyük bir rol oynayan Hüsrev Paşa'nın doğum tarihinin kaynaklardaki verilere göre kesin olmamakla beraber 1756'da dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. İsmiinin özünde Mehmet Hüsrev olan Paşa'nın Abhaz asıllı olduğu bilinmektedir. Hüsrev Paşa henüz küçük yaşta İstanbul'a getirilmiş ve Çavuşbaşı Said Efendi'nin bir kölelerinin arasına alınmıştır. Ardından Enderun'a kabul edilen Paşa orada eğitim görmeye başlamıştır. Eğitimi tamamlayan Paşa hayatının ileriki yıllarında Başçuhadar olarak görev yapmaya başlamıştır. Hüsrev Paşa bu göreve 1789'da III. Selim'in tahta geçmesiyle yükselmiştir. Daha sonra Paşa yine III. Selim'in saltanatı sırasında 1792'de kaptan-ı deryalık yapan Küçük Hüseyin Paşa'nın yanına girmiştir. Hüsrev Paşa önceleri Hüseyin Paşa'nın mühürdarı olarak çalışmış sonraları ise onun kethüdası olmuştur. Kaynaklardaki veriler Hüsrev Paşa'nın bu görevinin ona II. Mahmud döneminde yeni orduya kurmak üzere seraskerlik makamına çıkmasını sağladığını göstermiştir. Öte yandan bir devrin temsilcisi olarak kaydedilen Hüsrev Paşa'nın Osmanlı'ya büyük katkılar sağladığı görülmüştür. Öte yandan Yeni Osmanlı ordusunu kurmuş ve Asakiri Mansuriye'nin kurucu seraskerliğini yapmıştır. Mısır ve diğer birçok eyaletin valilik görevlerini üstlenmiştir. Ayrıca Abdülmecid'in saltanatı esnasında sadrazamlık yapan Hüsrev Paşa, Osmanlı'nın devlet adamlarından biri olarak kabul edilmiştir. Hayırseverliğiyle de tanınan Paşa, Osmanlı'ya fazlasıyla gelir sağlamış ve servetini hayır kurumları için vakfetmiştir. 1855'te artık yaşı neredeyse doksanı aşan Hüsrev Paşa Emirgan'daki yalısında vefat etmiştir. Halil İnancık, “Hüsrev Paşa, Koca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.41-45.

Bazili'nin hatıratında Hüsrev Paşa'nın yalnızca misafir edildiği evin sahibi olarak kaydettiği görülmüştür. Yazar Paşa'ya dair başka hiçbir ayrıntıya hatıratında yer vermemiştir. Böylece Bazili'nin hatıratında Hüsrev Paşa ile olan bağlantısı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamış ve ulaşılamamıştır. Lakin Bazili'nin Hüsrev Paşa gibi önemli bir devlet adamının evinde konuk edilmesi, yüksek bürokrasi ile ilişki kurabildiğini gösteren önemli örneklerden birisi olmuştur. Bu durum aslında Bazili'nin dönem İstanbul'u ile ilgili tespitlerinde geniş halk kitlelerinin durumu yanında Osmanlı seçkinleri hakkında da tecrübi bilgisini aktardığı anlamına gelmektedir.

yerleştirilerek muhafaza edilirdi. Kimilerinin evlerinde yer alan bu çubukların sayısı oldukça fazlaydı. Ev sahiplerinin toplumdaki yerini belirleyen en büyük faktörlerden birisi, sahip oldukları tütün çubuklarının sayılarıydı. Çubukların sayıları genellikle ev sahibinin toplum içerisindeki maddi ve siyasi gücene bağlı olarak değişiklik gösterirdi. Üstelik fazlasıyla büyük bir maddi güce sahip olanlar ise sırf tütün çubuklarına nezaret etmeleri için kendilerine çubukçu başı olarak isimlendirdikleri bir adam tutarlardı. Acaba Osmanlı Sarayı'nda da çubukçu başı unvanına sahip birileri var mıydı? Bana kalırsa yoktu. Çünkü dönemin padişahının tütüne karşı bir merakı olduğu pek söylenemezdi. Böylece geriye sadece kahveci başı ile berberci başı kalıyordu. Zaten hiyerarşik düzene göre bakılırsa kahveci başı sarayın en popüler hizmetkârlarından biriydi. Takdir edersiniz ki, tütün çubuklarının boyları bir hayli uzundu. Lakin Türkler buna rağmen çıktıkları kısa gezintiler sırasında bile küçük lülelerle yetinmek yerine, boyları bir hayli uzun çubuklarını yanlarına almayı asla ihmal etmezlerdi. Peki, nasıl oluyor da tüm gün böyle uzun çubuklarla dolaşmak keyfine düşkün Türklerle hiç zor gelmiyor mu diyebilirsiniz. Aslında önceleri bende öyle düşünürdüm. Lakin sonrasında Türklerin keyif sırasında büyük bir zevkle içtiği o tütün çubuklarını aslında tüm gün nasıl kolayca yanlarında taşıdıkları nihayet öğrendim ve çok şaşırdım. Türklerin büyük bir zevkle içtikleri çubuklar birkaç parçadan meydana gelmekteydi ve bu sayede uzun olmalarına rağmen hepsi aslında çok kolay taşınabilmekteydiler. Türkler kendi tütün çubuklarını kırmızı bir kumaşın içerisine yerleştirip onu adeta bir kılıç gibi kemerlerinin arkasına takar ve her yere onlarla giderlerdi. Lakin size az önce bahsetmiş olduğum maddi ve siyasi bir güce sahip olan Türkler ise çıktıkları kısa gezintilere kendilerine hizmet etmeleri için tuttıkları çubukçu başılarını beraberinde götürürlerdi. Onlar ise sıradan tütün çubuklarının yerine, efendilerine kendi elleriyle nargileler hazırlar ve hizmet etmeye devam ederlerdi.⁸³

Bazili gerçekleştirmiş olduğu kahvehane ziyaretlerinin ardından denizci arkadaşlarıyla Boğaz kıyısında yaptığı bir yürüyüşten de eserinde bahsetmektedir. Bu yürüyüş sırasında tesadüfen bir Türk'le karşılaşmıştır. Türklerin tütüne olan ilgilerini bilen Bazili, ona cebinden çıkardığı bir sigarayı ikram etmek istemiştir. Lakin adam kendisine ikram edilen sigarayı geri çevirmiştir. Bazili'nin aktarımına göre, sigarayı sırf görüntüsünden dolayı fazlasıyla kaba bulan Türkler, ondan oldum olası hiç hoşlanmamışlardır. Üstelik Avrupalıları böylesi bir sigarayı içtikleri için oldukça cahil ve kaba olmakla da suçlamaktadırlar. Yazar, Boğaz kıyısında karşılaştığı adamlar arasında geçenlere hatıratında kısaca değinmiş ve olanları şu şekilde aktarmıştır:

“Ah şu Amerikalı barbarların icadı Havana sigarası var ya... Bana kalırsa asrın icadı olan şu sigaralar barbarların hem Müslüman hem de Hristiyan dünyasına kattığı en büyük zevklerden biriydi. Geçenlerde yürüyüş yaparken tesadüfen bir Türk'le karşılaştım. Türklerin tütüne olan ilgilerini bildiğim için o sırada cebimden çıkardığım sigaradan nezaketten ona da ikram etmek istemişim. Lakin adam sigaradan hazzetmediğinin altını çizerek bu teklifimi reddetti. Doğrusu çok şaşırmışım. Üstelik adamın neden sigaradan bu denli nefret ettiğini fazlasıyla merak etmişim. Aslında önceleri sadece, adamın sigarayı sırf görüntüsünden dolayı kaba bulduğu için ondan hazzetmediğini düşünmüştüm. Lakin durum aslında hiç de benim sandığım kadar basit değilmiş. Meğerse adam sigaradan değil, onu icat ettiklerini düşündüğü Avrupalıların kendilerinden de nefret ediyormuş. Onları adeta sigara kadar kaba üstelik cahil olmakla suçluyordu. Tabi konu tütün olunca laf ister istemez dönüp dolaşıp kahveye gelmişti. Ona göre kahvenin de artık hiç tadı kalmamıştı. Çünkü adam Avrupalıların önce sigaranın icadıyla tütünün şeklini bozduklarını ardından kahvenin tadını kaçırdıklarını öne sürüyordu. Yani sözün kısası onun düşüncesine göre

⁸³ Константин Базили, а.г.е, s. 17-20.

Avrupalılar Doğu'nun en nadide örnekleri olan kahveyle tütünün bereketini görmeyi hiç mi hiç hak etmiyorlardı.⁸⁴

2.2. İstanbul'da Bilim Mekânları: Kütüphaneler

Yazının icadıyla kaleme alınan bilgi ve belgelerin gelecek nesillere aktarılması amacıyla toplanıp muhafaza edildiği kütüphanelerin Türk kültür tarihinin dikkate değer müesseselerinin arasında seçkin bir yeri vardı. İlk İslam Devletleri'nin üyesi Gazneliler'den başlamak üzere Osmanlılar'a kadar çeşitli tarihsel süreçlerden geçen kütüphaneler Türk kültür varlıklarının önemli öğeleri arasında yer almıştır. Türk İslam tarihinin dikkate değer ilk kütüphanesi Gazneli Mahmud'a aitti. Gazne Devleti'nin hükümdarı Gazneli Mahmud'un büyük saray kütüphanesi çağın önemli kültür müesseselerinden biri olup bünyesinde binlerce eser barındırmıştır. Gazneli Mahmud'un ardından Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın veziri Nizâmülmülk'ün özellikle Bağdat ve Nişabur'daki Nizamiye Medreselerinde yaptırdığı kütüphaneler dikkate değerdi. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun baş veziri Nizâmülmülk'ün öncülüğünde kurulduğu bilinen Nizamiye Medreseleri dönemin ilim irfan sahiplerini yetiştirmekle kalmamış bünyesinde büyük ölçüde yazmalardan oluşturulmuş koleksiyonları kapsayan kütüphaneler barındırmıştır. Tarih boyunca gerek Selçuklular gerekse beylikler tarafından Anadolu'nun kültür merkezlerinde kurulan medreselere kütüphaneler yaptırılmış ve çok sayıda kitap bahşedilmiştir. İlk Türk İslam Devletleri'nin temelini oluşturduğu bu kültür müesseseleri Osmanlı'nın kuruluşuyla beraber şekillenmeye başlamış ve modern kütüphaneciliğin esasını teşkil etmiştir. Çağın ilk kütüphanesi Osmanlı imparatoru Orhan Gazi'nin öncülüğünde yaptırılmış olan İznik Medresesi'nde kurulmuştur. Türk tarihi medrese kütüphanelerinin özellikle Fatih Sultan Mehmet devrinde geliştiğine işaret etmiştir⁸⁵.

İstanbul'un fethiyle beraber Osmanlı hükümdarının ve hanedanının yaptırdığı medreselere bağlı olarak kurulmaya devam eden kütüphaneler böylece çoğalmaya başlamıştır. Osmanlı'nın önemli kültür müesseselerini yansıtan bu mekanları medreselerin ardından dönemin cami ve mescit kütüphaneleri izlemiştir. Osmanlı hanedanı ve hayırseverler tarafından yaptırılan cami kütüphanelerinin amacı ibate gelen vatandaşların dini kitaplara olan ilgisini arttırıp yararlanmalarını sağlamak olmuştur.

⁸⁴ a.g.e, s. 21-22.

⁸⁵ Müjgân Cunbur, "Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri", *Türk Kütüphaneciliği*, C. 12, S. 3-4, (1963), s. 105-116.

Osmanlı Devleti'nin sanat ve kültür merkezinin esasını teşkil eden tekke kütüphaneleri de bünyesinde barındığı koleksiyonlar bakımından önemli mekânlar arasında yer almıştır. Ağırlıklı olarak tasavvufi özelliklere sahip dini ve edebi eserleri kapsayan tekke kütüphaneleri büyük çoğunlukla müntesiplerle beraber dervişlerin istifadesi için kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin dikkate değer simaları tarafından kurulan saray kütüphaneleri de Türk kültür tarihinin oldukça önem gören mekânlarından biri olup dönemin vezir ve bilginlerine ev sahipliği yapmıştır. Mesela Fatih Sultan Mehmet'in veziri Mahmud Paşa'yla Türk tarihinin önemli bilgini Kâtip çelebi Osmanlı'nın bu özel kütüphanelerine sahip şahsiyetlerinden olmuşlardır. Türk kütüphaneciliğini kaleme alan kaynaklardaki bazı veriler müstakil kütüphanelerin koleksiyonları ve mimarisıyla Osmanlı döneminin en değerli kültür müesseseleri olduklarına işaret etmiştir. İlk örneğini Köprülü Ahmet Paşa'nın oluşturulduğu müstakil kütüphaneler böylece Osmanlı'nın devlet adamları ve ilim irfan sahipleri sayesinde zamanla çoğalmaya başlamıştır⁸⁶.

Türk tarihinde önemli bir yer edinmiş olan kütüphaneler özellikle Cumhuriyet'e kadar Osmanlı'nın başkenti İstanbul'u ziyaret etmiş batılı seyyahların ve oryantalistlerin izlenimlerine konu olduğu görülmüştür⁸⁷. Osmanlı Devleti'nin başkenti olmasından

⁸⁶ Şemim Emsen, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi", *Türk Kütüphaneciliği*, C. 9, S. 3-4, (1960), s. 119-125.

⁸⁷ İrlandalı din adamı, tarihçi ve yazar Robert Walsh 1820'de Osmanlı'nın başkenti İstanbul'u ziyaret etmiş lakin izlenimlerini tıpkı Bazili gibi 1836'da kaleme almıştır. Bazili'nin kütüphanelere yönelik fikir ve görüşleriyle benzerlik gösteren Rober Walsh konuya ilişkin izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır: "İstanbul'un uzak bir köşesinde konumlanmıştır. Saat 12 gibi buraya vardık ve gelir gelmez kütüphaneye kabul edildik. Giriş kapısının yanında aynı külliye ait yaklaşık 50 öğrenci içeren bir medrese vardı. Duvarlar boyunca yere yerleştirilmiş minderlerde oturmuşlardı, önlerinde de kitaplarının konduğu nesneler vardı. Hiçbir kitabın Kur'an'dan seçmeler dışında bir şey olmasına izin verilmiyordu, bu yüzden hepsi el yazmasıydı çünkü Türkler hala kitaplarının matbaada basılamayacak kadar kutsal olduğunu düşünüyorlar. Biz içeri girdiğimizde hoca uyuyakalmış vaziyetteydi. Medresenin karşısında Ragıp Paşa'nın, Sultan'ın kız kardeşi olan hanımının ve kızının türbesi vardı. Bir Türk için türbesinin yanına bir kütüphane ilistirmek normaldir. Halet Efendi de Pera'daki dans eden dervişlerin tekkesine aynısını yaptırmıştır. Kütüphane ortada durmaktadır. Merkezinde bir kubbesi ve dört köşesinde daha küçük kubbeleri olan kare şeklinde geniş bir binadır. Kütüphanenin içi geniş ve ferah bir dairedir, en ortada dört tane oldukça hoş sütun bulunur, sütun başlarındaki çıkma kemerler kubbeyi destekler, yana doğru uzananlar ince bir çizgi halinde duran kolonları oluşturur. Kubbenin altındaki kare alanda, kitaplarla dolu dolaplar tellerle çevrilmiştir. Teller yatay olarak, dış kenarı gözükecek şekilde, bağlanmıştır Her biri konularına göre ayrılarak, dışarıya bakan yüzünde kitabın isminin bulunduğu bir kılıfla kaplanmış şekilde dolaplara konmuştur. Bir cilt talep edildiğinde, kitabı kılıfında tutan ve istendiğinde çıkarılabilen bağcık vasıtasıyla kılıfı çıkartılır. Hem matbu hem de el yazması kitaplar vardır ancak yazmaların sayısı daha çoktur. ... Burada 2000 kitap vardır ancak hiçbir Avrupalı dilinde yazılmamıştır. Birkaç kitap da Hâfız'a ve diğer Farsî şairlere aittir, hepsi çok güzel süslenmiş ve neşredilmiştir. Odada aralarında dervişlerin de bulunduğu 10 veya 12 kişi okuyup neşretmektedir." Öte yandan Fransız şarkiyatçı Jean-Henri Abdolonyme Ubicini, 1847 senesinde çıktığı İstanbul seyahati esnasında Osmanlı'nın kütüphanelerini ziyaret etmiş ve Bazili'nin konuya yönelik izlenimlerini destekleyen gözlemlerini şöyle ifade etmiştir:

ziyade bulunduğu konum itibariyle kùltür ve sanat açısından köklü bir tarihe sahip İstanbul'un sınırları içerisinde bulunan kütüphaneler şehri ziyaret etmiş seyyahların daima ilgi odağı olmuştur. 19. yüzyılın önemli simalarından Bazili de oryantalist kimliğiyle 1833 senesinde Osmanlı'nın başkenti İstanbul'u bizzat ziyaret etmiş ve söz konusu kütüphaneler hakkındaki izlenimlerini kaleme almıştır. Bazili'nin kanaatine kütüphaneler Osmanlı'nın dünya görüşünü ve kùltür yapısını yansıtan önemli öğelerdendi. Hatıratında kaydedildiğı kadarıyla kütüphanelerin mimarisi dönemin sanat anlayışını ortaya koyardı. Bazili'nin hatıratında aktardığına göre kütüphaneler cami, türbe, tekke, müstakil ve saray olmak üzere beşe ayrılırdı. İstanbul'da bulunan bu kùltür müesseselerini şahsi izlenimlerinin yanı sıra D'Ohsson'dan alıntılarla yorumladığı anlaşılan Bazili'nin kanaatine kütüphanelerin bünyesinde barındırdığı kitaplar Türk toplumunun İslamiyet'e duyduğu hassasiyeti yansıtan önemli araçlardandı. Aslında hatıratında yalnızca kutsal mekânların himayesindeki kütüphanelere yer veren Bazili'nin bu düşüncesi özünde doğruydu. Çünkü Türk kütüphaneciliğini konu alan kaynaklardaki veriler de tarih boyunca Osmanlı'nın cami ve türbe kütüphanelerinin bünyesinde özellikle dini kitapları barındırdığına işaret ederek Bazili'nin bu yorumunu aslında fazlasıyla desteklemekteydi. Bazili'nin kanaati Osmanlı topraklarındaki hiçbir ilmin İslamiyet'ten asla ayrılamadığı yönündeydi. Başkenti ziyaret etmiş seyyahların gözdesi ve uğrak mekânı kütüphaneler, Bazili'nin yorumuyla çok değerli koleksiyonların muhafaza edildiğı bir kùltür müessesinden ziyade devletin sosyoekonomik durumunu yansıtır Türk toplumunun ilime gösterdiği ilgiyi ortaya koyardı. Hatıratında kaydedildiğı üzere vakıfların Osmanlı topraklarındaki kütüphanelerin kurulmasında büyük payı vardı. Bazili'nin yorumladığı kadarıyla vakıflar

"Cami kütüphanelerinin zarif bir inşası ve geniş okuma odaları vardır. Çok ince parşömen kâğıtları üzerindeki elyazmaları, diğer formalar, kırmızı, siyah veya yeşil marokenle temiz bir şekilde ciltlenmiş olarak, tozdan ve kitap kurtlarından korumak için yine marokenden bir kılıf içine yerleştirilmişlerdir ve arkalarına da büyük harflerle kitabın adı yazılmıştır. Bu ad her cildin kenarında da tekrar edilmiştir. Ciltler, aynalar ve kafes çitlerle süslü dolaplarda, konuların sırasına göre, yatay olarak dizilmişlerdir. Bazen de salonun ortasına işlemeli tunç çabuklarla çevrili büyük bir kafesin içine yerleştirilmişlerdir. ... Salı ve Cuma hariç bu kütüphaneler haftanın her günü halka açıktırlar ve kütüphane memurları (hâfiz-ı kütüb) tarafından idare edilirler. Bu memurlar günlerini burada geçirirler ve ziyaretçileri, genellikle sözlerinde mutedil, fakat Doğululara özgü lütufkâr bir vakar izi taşıyan o Müslüman nezaketi ile karşılarlar. Tüzükler her eserin bazı bölümlerini ve hatta bir eseri tamamıyla kopya etmeye müsaade ederler, fakat kütüphane dışına çıkarmamak şartıyla yapılmalıdır. Çünkü dışarıya kitap vermek kati surette yasaktır." Nafiye Nihan Yıldız, *XIX. Yüzyıl Seyahatnamelerine Göre Osmanlı Kitap Kùltürü ve Kütüphaneler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 175-176, 183.

kütüphaneciliği maddi açıdan desteleyen dönemin önemli kuruluşlarındandı. Lakin ne var ki, Bazili'nin kanaatine Cumhuriyet öncesi Osmanlı'nın kültür mirasının önemli öğeleri arasında yer alan kütüphaneler Müslüman Türk toplumunun keyfe olan merakına yenik düşüp zamanla yok olmaya yüz tutmuştu. Mimarisiyle Osmanlı'nın kültür başkenti İstanbul'un tarihi eser niteliği taşıyan kütüphanelerini Bazili şu şekilde kaleme almıştı:

“İhtişamı ve güzelliğiyle başkentin nadide eserleri arasında bulunan kütüphaneler Osmanlı'nın kültür mirasını oluşturan önemli öğelerindendi. İlmin İslamiyet'ten ayrılmadığı bu topraklarda camilerin himayesinde yer alan kütüphaneler Osmanlı'nın kültür başkenti İstanbul'u ziyaret etmiş seyyahların adeta gözdesiydi. D'Ohsson'ın kanaatine önceleri İstanbul'da otuz beşe yakın halka açık kütüphane bulunmaktaydı. Lakin şimdilerde bu kütüphanelerin sayısını tam olarak belirlemek ne yazık ki mümkün değildi. Çünkü son otuz sene içerisinde Osmanlı topraklarında çıkan yangınlar ve yaşanan maddi sıkıntılar İstanbul'daki kütüphanelerin azalmasına hatta kapanmasına neden olmuştu. Lakin Osmanlı'daki Müslümanların bağışları sayesinde kütüphaneler yeniden canlanmış ve kitap sayıları hızla çoğalmaya başlamıştı. Kitaplar Türk toplumunun İslamiyet'e duyduğu hassasiyeti yansıtan Kur'an-ı Kerim'lerden oluşurdu. Müslümanlar kitapları yalnızca bağışlamakla kalmaz çoğunu elleriyle yeniden yazar ardından İstanbul'un kutsal mekânları olan camilere ve kütüphanelere dağıtırlardı. Böylece camileri ve kütüphaneleri ziyaret edenler tarafından aldıkları duaların affına sığınır gelecek nesillere faydalı olacaklarına inanırlardı. Osmanlı'nın kültür başkenti İstanbul'un şu meşhur kütüphanelerinin kuruluşunda vakıfların payı büyüktü. Hatta vakıflar kütüphanelerden ziyade kütüphanecilerin bile aylık ücretlerini karşılar, geçimlerini sağlardı. Tabi Osmanlı topraklarındaki kütüphanecilerin gün be gün artan fiyatlarla rağmen aldıkları bu ücretler önceleri dönemin şartlarına gayet uygundu. Lakin gelin görün ki, şimdilerde vakıfların gücü sabahdan akşama kadar şu kitapların arasında oturan adamın sıkıntıdan yaktığı sigaranın parasını bile karşılamaya yetmiyordu. Kütüphanelere ayrılan bütçenin miktarı da nedense hiç değişmiyordu. Hal böyle olunca İstanbul'un şu meşhur kütüphaneleri bağışlar sayesinde zenginleştirilmeye çalışılıyordu. İşin komik tarafı bunu gören vakıflar böylece kütüphanelere ayırdığı paranın arttırılmasını kesinlikle lüzumsuz buluyordu. Takdir edersiniz ki, kütüphanecilere ödenmeyen ücretler ve zamlanmayan maaşlar İstanbul kütüphanelerinde çalışan kişi sayısının hızla azalmasına neden olmuştu. Hiç kimse birkaç akçe karşılığında gününü şu kitapların arasında geçirmek istemiyordu. Yaşlı ve cılız bir adamın Allah rızası için göz kulak olduğu kütüphaneler de onun ölümüyle beraber kapanıp, Türk toplumunun vurdumduymaz tavırları neticesinde adeta yok olup gidiyordu.”⁸⁸

Bazili'nin kanaati Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla şekillenip İstanbul'un fethiyle beraber büyük önem kazanan kütüphanelerin özellikle Fatih Sultan Mehmet'in öncülüğünde zenginleştiği yönündeydi. Türk tarihindeki kütüphaneciliği ele alan kaynaklardaki veriler böylece Bazili'nin şahsi fikirleriyle özdeşleşerek izlenimlerindeki doğruluk payını kuvvetlendirmekteydi. 1833 senesinde Osmanlı'nın kültür başkenti İstanbul'un tarihi eser niteliğine sahip mekânlarını ziyaret eden Bazili'nin kaydettiği kadarıyla müstakil kütüphaneler gerçekten görülmeye değerdi. Hatıratı vurgulandığı üzere Osmanlı'nın ilim irfan sahipleri tarafından yaptırılan müstakil kütüphanelerin

⁸⁸ Константин Базили, а.г.е, s. 217-219.

bünyesinde barındırdığı kitaplar kurucuların dünya görüşünü, hayat tarzını ve yaşam felsefelerini gözler önüne seren kültür müesseselerindendi. Bazili'nin izlenimlerine göre Osmanlı'nın ilk müstakil örneklerini teşkil eden Köprülü⁸⁹ ve Ragıp Paşa⁹⁰ kütüphaneleri mimarisiyle de dönemin sanat anlayışını yansıtır tarihi eser niteliği taşıyan önemli öğeler arasında yer almaktaydı. Hatıratı vurgulandığı kadarıyla ilmi kişiliğinden ziyade başarılı bir devlet adamı olan Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın Osmanlı topraklarına katkısı büyüktü. Kültür başkenti İstanbul'u hem seyyah hem de Rus hükümeti tarafından görevlendirilmiş bir şahsiyet olarak ziyaret etmiş Bazili'nin özellikle müstakil ve saray kütüphanelerinin kurucuları hakkındaki düşünceleri dikkate değerd. Çünkü Osmanlı'nın kültür mirasını oluşturan çok kıymetli öğelerini izlenimleri neticesinde seyyah kimliğiyle tasvir eden Bazili'nin konulara yönelik yorum ve düşünceleri özünde devletin siyasi ve askeri politikalarıyla yakından ilişkilirdi. Böylece İstanbul'un önemli tarihi niteliğe sahip kütüphanelerini kaleme alan Bazili'nin tasvirleri aslında onun seyyah kişiliğini yansıtmış olsa bile fikirleri büyük çoğunlukla Rus hükümetince görevlendirilmiş bir devlet adamına aitti. Köprülü Ahmet'le Ragıp Paşa'nın öncülüğünü üstlendikleri kütüphaneler Bazili'nin yorumuyla oldukça

⁸⁹ Osmanlı döneminin müstakil ilk vakıf kütüphanesidir. Köprülü Kütüphanesi İstanbul'un Çemberlitaş semtinde bulunan Divanyolu üzerindeki Sultan II. Mahmut türbesinin karşısında yer almaktadır. Türk tarihi açısından büyük önem arz eden Köprülü Kütüphanesi, İstanbul'un ilk kültür müesseselerindendir. Köprülü Kütüphanesi 1656-1661 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin sadrazamlığını yapmış Köprülü Mehmet Paşa'nın öncülüğünde kurulmuştur. Lakin kurucusu Köprülü Mehmet Paşa'nın Külliyesi'nde yer alan Köprülü Kütüphanesi babasının ölümü üzerine oğlu Fazıl Ahmet tarafından tamamlanmıştır. Köprülü Kütüphanesi İstanbul'un kütüphane olarak tasarlanan ilk müstakil yapısı olup Osmanlı'nın kültür sanat anlayışını yansıtan önemli eserlerindendir. Osmanlı Devleti'nin halk kütüphanesi olarak işlev gösteren Köprülü Kütüphanesi üstelik dönemin ödünç kitap veren ilk kültür müesseselerindendir. Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi'nde bulunan kütüphanenin dermesi üç bölümden oluşmaktadır. Dermenin ilk bölümü kütüphanenin kurucusu Mehmet Paşa'ya ait olup Arap dilinde kaleme aldığı eserlerden meydana gelmektedir. İkinci kısım oğlu Fazıl Ahmet'in hem Arap hem de Türk dillerindeki edebiyat ve tarih alanında yazmış olduğu kitaplara aittir. Dermenin üçüncü bölümü baba ve oğlun akrabası Mehmet Asım Beyin yazma ve basma eserlerinden oluşmaktadır. Köprülü Kütüphanesi'nin dermesini oluşturan bölümlerin hepsi konu olarak kelam, fıkıh, mantık, retorik ve gramerle ilgili eserleri kapsamaktadır. Böylece Osmanlı'nın bu önemli kültür müessesesi dönemin hem vakıf hem de yazma eser kütüphanesidir. Hakan Anameriç, "İstanbul Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi", *Türk Kütüphaneciliği*, C. 20, S. 2, (2006), s. 197-200.

⁹⁰ 1698 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiş Koca Mehmet Ragıp Paşa, III. Osman ve III. Mustafa saltanatında sadrazamlık yapmış Osmanlı'nın önemli devlet adamlarından olup şair kişiliğiyle tanınmıştır. 18. yüzyılın aydınları arasında yer alan Ragıp Paşa 1763 senesinde gerek mimarisi gerekse içerisinde bulunan eseler bakımından oldukça zengin bir kütüphane yaptırmıştır. Osmanlı'nın bu önemli kültür müessesesi yine Ragıp Paşa tarafından yaptırılan külliyenin bir parçası olup İstanbul'un Laleli semtinde bulunmaktadır. Mimarisiyle barok tarzını yansıtan Ragıp Paşa Kütüphanesi yazma eserlerden ve bahsedilen çeşitli kitaplardan oluşmaktadır. Kütüphanenin kurucusu Ragıp Paşa'nın vakfettiği 1000 parçalık yazma eser koleksiyonların bulunduğu bu kültür müesseselerindeki kitapların büyük çoğunluğu Arap dilinde kaleme alınan dini, tarihi ve edebi eserlerden meydana gelmektedir. İbrahim Mutlu, "Ragıp Paşa Kütüphanesi 200 Yaşında", *Türk Kütüphaneciliği*, C. 12, S. 1-2, (1963), s. 1-8.

kıymetliydi. İstanbul'un bu kültür müesseselerinin özellikle Osmanlı'nın önde gelen devlet adamları tarafından kurulması Bazili için müstakil ve saray kütüphanelerinin önemini bir kez daha ortaya koymaktaydı. Askeri nailiyetlere sahip Ahmet Paşa'nın gücüne hayran kalan Bazili'nin kanaatine Köprülü Kütüphanesi, mimarisi ve koleksiyonlarıyla gerçekten muhteşemdi. Öte yandan Bazili'nin kaydettiği kadarıyla siyasi başarısı ve zekâsıyla dünyaya nam salmış Ragıp Paşa'nın kurucusu olduğu kütüphanenin önemi de yadsınamazdı. İstanbul'da bulunan müstakil ve saray kütüphaneleri hakkındaki izlenimleri seyyah kimliğiyle tasvir edip kaleme alan Bazili'nin konuya dair ayrıca görüşleri şu şekildeydi:

“D’Ohsson’ın kanaatine özellikle Ayasofya, Süleymaniye, Beyazıt, Nuruosmaniye, Şehzade, Yavuz Sultan Selim ve Fatih gibi camilerin himayesinde bulunan kütüphaneler İstanbul’un en zengin tarihi niteliğe sahip bu kurumlarındandı. Takdir edersiniz ki, Osmanlı’nın kültür yapısını yansıtan bu kütüphaneleri ziyaret etmek oldukça güçlü. Çünkü kâfirlerin İstanbul’un kutsal mekânları camilere girmesi kesinlikle yasaktı. Anlayacağınız Osmanlı’nın ihtişamıyla insanoğlunun gözlerini kamaştıran o kütüphaneleri görmek neredeyse imkânsızdı. Lakin doğrusunu söylemek gerekirse İstanbul’un tarihi niteliğe sahip bu kurumları sahiden görülmeye değerdi. Osmanlı İmparatorluğu’na nice devlet adamı ve kahraman kazandırmış Köprülü Ahmet Paşa’ya ait olduğu bilinen o kütüphaneyi gerçekten görmeniz lazımdı. Malum Köprülü Ahmet Paşa Osmanlı’nın gücünü Girit, Uyvar ve Podolya’da silahıyla göstermiş ve böylece namına nam katmış dönemin önemli isimlerindendi. Belli ki, ilime duyduğu sevdayı ve hassasiyeti inşa ettirdiği kütüphaneyle yansıtan Köprülü Ahmet Paşa’nın bu yaptığı sahiden de dikkate değerdi. Lakin Osmanlı’nın taktire şayan o isimleri tabi ki Köprülü Ahmet Paşa’yla sınırlı değildi. İlime olan sevdası ve merakı neticesinde ona “Ragıp” mahlasını veren Osmanlı’nın hakkını layığıyla yerine getiren Koca Mehmet’te tıpkı Köprülü Ahmet gibi bir kütüphane yaptırmıştı. Malum İstanbul’un dillere destan o kütüphanelerini ziyaret etmek oldukça güçlü. İşte Koca Ragıp Paşa’nın bizzat inşa ettirdiği kütüphanenin en önemli özelliği de aslında İstanbul’u ziyaret etmiş Avrupalılara daima açık olmasıydı. Zaten Koca Mehmet adeta herkesten farklıydı. Hayat boyu ilim dünyasına sağladığı katkılar ve kaleme aldığı eserler onu her zaman ayrı kılmıştı. Kaleme aldığı eserleri tek çatı altında toplayan ve inşa ettirdiği kütüphaneye bağışlayan Koca Mehmet’in Osmanlı tarihinde ayrı bir yeri vardı. Eserlerini din, ahlak, hukuk ve felsefe üzerine kaleme alan Paşa’nın şiire olan merakını da bilmeyen yoktu. İlime duyduğu hassasiyetten ziyade Osmanlı’da aldığı görevlerle de çağdaşları arasında sıkça zikredilen Ragıp Paşa sahiden şahsına münhasır bir devlet adamıydı. Hatta Osmanlı topraklarında yıllar boyu sadrazamlık yapıp eceliyle ölmüş olması işte bunun en büyük göstergesiydi. Üstelik İngiliz Poter ve Fransız Baron de Tott’un kanaatine Koca Mehmet’in zekâsı muhteşemdi. Avrupa’nın bu devlet adamlarınca fazlasıyla gaddar ve bencil olduğu düşünülen Paşa’nın zekâsına herkes büyük hayranlık duyardı. Belki Koca Mehmet’in şair ve yazar kişiliğini eleştirmek bana düşmezdi. Lakin Ragıp Paşa’nın zekâsına sahiden hayran olmamak mümkün değildi. İstanbul’un görmeye değer ve takdire şayan daha nice kütüphanesi vardı. Mehmet Sait Halet Efendi’nin inşa ettirmiş olduğu kütüphane Osmanlı’nın önde gelen din adamlarını ve dervişlerini ağırlayan önemli mekânlarındandı. Öte yandan Osmanlı Devleti’nin şimdiki hükümdarının babası Abdülhamid’in Kütüphanesi muhteşemdi. Abdül Hamid kütüphaneyi inşa ettirmekle kalmamış üstelik saraydaki el yazmalarını buraya bahşetmişti. Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç ayrı dilde kaleme alınan Kuran’ı-Kerim’lerin hepsi oldukça kıymetliydi. Zaten şu güzelim İstanbul’un tarihi niteliğe sahip dillere destan kütüphaneleri sahiden görülmeyi hak ediyordu. Lakin özellikle Köprülü Ahmet Paşa’nın ve Abdül Hamid’in bizzat inşa ettirdiği kütüphanelerin hepsi mimarisiyle göz kamaştırıyordu. Kütüphanelerin içi mermerle döşenmiş, renkli oymalar ve ince uzun kolanlarla süslenmişti. Tek göz odadan

meydana gelen bu kütüphanelerde bulunan kitaplıklar camlı ya da tel örgülüydü. El dokuması halı ve kilimler okuyucuların olmazsa olmazıydı. Peki, sizce de Türk toplumunun onca cehaletine rağmen Osmanlı'nın hatırı sayılır devlet adamlarının bu millete hala kütüphaneler inşa ettirip, kitaplar bahşetmesi acı çok acı değil miydi?⁹¹

Hatıratıta kaydedilen bilgiler 1833 senesinde İstanbul'a ayak basan Bazili'nin hayranlık duyduğu kütüphaneleri bizzat ziyaret ettiğini göstermekteydi. Bazili'nin Osmanlı'nın tarihi niteliğe sahip kütüphanelerine dair şahsi izlenimleri ve düşünceleri özünde gayet açıktı. Lakin ziyaret ettiği kültür müesseselerinin ismini dile getirmeyen Bazili'nin gözlemleri ve yorumları neticesinde özellikle hangi kütüphaneleri görme fırsatı yakaladığı ne yazık ki okuyucu kitlesi tarafından anlaşılmamaktaydı. Üstelik hatıratında ismini zikretmediği kütüphaneleri Türk Filosuna ait genç bir subay eşliğinde ziyaret etmiş olması durumun aslında daha dikkat çekici bir hale dönüşmesine neden olmuştu. Esasen bu durum Bazili'nin Osmanlı'nın çok özel koleksiyonlarının muhafaza edildiği kütüphaneleri seyyah kimliğinden ziyade Rus hükümeti tarafından görevlendirilen bir devlet adamı olması sebebiyle görme imkânı yakaladığına işaret etmekteydi. Kültür başkenti İstanbul'un kütüphanelerinde bulunan koleksiyonların büyük çoğunluğu Bazili'nin kaydettiği kadarıyla Müslümanların dini kitabı Kur'an-ı Kerim'lerden oluşmaktaydı. İslamiyet'e duyduğu hassasiyeti ve gücü yansıtan kitapların hepsi Türk toplumu için fazlasıyla azıydı. Osmanlı'nın kültür müesseselerini şahsi olarak görme fırsatı yakalayan Bazili'nin konuya ilişkin bazı eleştirileri vardı. Hatıratıta kaydedildiği kadarıyla hattatlar tarafından kaleme alınan ve Osmanlı'nın kültür müesseselerinin raflarını süsleyen kutsal kitapların hepsi aslında Müslüman Türk toplumunun İslamiyet'e duyduğu hassasiyeti yansıtır ve aralarındaki bağın gücünü ortaya koyardı. Lakin Bazili'nin yorumu toplumun okumaya ilişkin bir o kadar ilgisiz ve duyarsız olduğu yönündeydi. Hatıratıta belirtildiği üzere bu durum esasen İslamiyet'in Müslüman Türk toplumunun üzerinde yarattığı etkinin önemli bir göstergesiydi. Bazili'nin kanaatine kaderciliğin ve ilimin İslamiyet'ten ayrılmadığı Osmanlı topraklarında tarih boyunca kurulmaya devam etmiş kütüphanelerin amacıyla toplumun hayat felsefesi özünde birbirilerinden oldukça uzaktı. Türk toplumunun zihniyetini ve dünya görüşünü sertçe eleştiren Bazili'nin izlenimlerini destekleyen düşünceleri şöyleydi:

“Velhasıl mimarisiyle insanoğlunun gözlerini kamaştıran Osmanlı'nın şu kütüphanelerini bende ziyaret etmiştim. Lakin tek değildim. Yanımda Türk Filosunun oldukça eğitimli ve

⁹¹ Константин Базили, *a.g.e.*, s. 220-224.

Avrupa'nın bazı limanlarını görme fırsatı yakalamış bir subayı vardı. Tabi böylesi bir adamın Avrupalılaştan genç Türkler kadar yeniliklere açık ve tutkulu olabileceği düşüncesine aldanmış ve kütüphanelerin Osmanlı'nın yeni eğitim sistemine göre yeniden şekillenmesi gerektiğini dile getirmiştin. Amacım Osmanlı topraklarındaki düzeni eleştirmek ya da yargılamak değildi. Maksadım sadece şu elden ele dolaşan kitapları defalarca yeniden kaleme alan gençlerin dergi veya gazete okumalarının onlar için daha faydalı olabileceğini anlatmaktı. Lakin fikirlerimi tasvip etmemiş bir adamın cevabı dikkate değerd; "Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi oldukça köklü ve gelenekseldi. Asırlar boyu süregelen düzeni yok sayıp, milleti köklerinden koparıp üstelik bu topraklara ait olmayan sistemi kabul etmek oldukça güçtü. Kaldı ki, şu Avrupa'nın takdire şayan eğitimini kabul etmiş olsak bile, Osmanlı'nın diktiği fidanın meyvesini görene kadar öz be öz ağacımız çoktan kuruyup gitmiş olurdu. Güzelim memleketimizin kütüphaneleri gün be gün azalıyor, medreselerimiz kapatılıyordu. Oysaki sebebi belliydi. Kütüphanelerin hiçbirisi eskisi kadar rağbet görmüyordu. Sahi şu Avrupalı devletlerin bizzat kendi milletlerine ne zamandan beri eğitim verdiğini bilen var mıydı? Peki, asıl başarının yolu sizce de gerçekten atalarını yok sayıp, köklerini kurutmaktan mı geçiyordu..." Anlayacağınız, bizim filozofun kanaatince Osmanlı'yı düştüğü durumdan kurtarmanın tek yolu esasen medreseleri çoğaltıp Müslüman Türk halkını Avrupalılardan olabildiğince uzaklaştırmaktı. İnanın bana artık ne diyeceğimi sahiden bilemiyordum... Çünkü bu sadece Türk Filosuna ait subayın olmaktan ziyade bizzat Osmanlı topraklarında ömür sürmüş bir milletin fikriydi... İstanbul'daki kütüphanelerin içi oldukça düzenli ve bir o kadar da tertipliydi. Kütüphanelerde bulunan el yazmalarının hepsi adeta birer sanat eseri idi. Matbu kitapların sınırlı olduğu İstanbul kütüphanelerinde bu eserlere büyük önem verilirdi. Salı ve cuma günleri haricinde sabahtan akşama kadar hizmet veren kütüphanelerin kapısı daima herkese açıktı. Kitapların dışarı çıkartılması kesinlikle yasaktı. Türk toplumunun kitaplara verdiği önemi anlatmak adeta imkânsızdı. İstanbul'un bu kütüphanelerinde bulunan kitapların büyük çoğunluğu hattatların bizzat kaleme aldıkları Kur'an-ı Kerim'lerden oluşuyordu. Böylece Müslümanların kutsal kitapları gün be gün çoğalıyor ve kütüphanedeki yerlerini almaya devam ediyordu. Hattatlar sayesinde çoğaltılan kitaplar bu kurumlara bahşedilip İstanbul halkının hizmetine sunuluyordu. Lakin Türk toplumunun zihniyeti ne yazık ki değişmiyordu. Üstelik okumaya pek meyilemeyen Müslümanların kitaplara ilgisi neredeyse yok denecek kadar azdı. Zaten bana soracak olursanız İslami inançlarının ötesine gidememiş şu milletin asıl derdi elden ele dolaşan kitapların dinen uygun olup olmadığıydı. Velhasıl Osmanlı topraklarındaki Müslüman Türk toplumunun aklını kurcalayan esas mesele şu idi; "peki, ya caiz midir?⁹²"

Hatıratla belirtildiğine göre Bazili'nin hayranlık duyduğu kütüphanelerin raflarını süsleyen kitapların büyük çoğunluğu hattatlar tarafından kaleme alınan el yazmalarından oluşur, matbu eserlere pek rastlanılmazdı. Bazili'nin kanaatince yazının icadıyla beraber insanoğlunun tarihsel gelişim sürecini yansıtan matbaanın⁹³

⁹² a.g.e, s. 225-230.

⁹³ Düşük maliyete ve hızlı üretime imkân vermesi sebebiyle geniş kitlelere kolayca aktarılabilmelerinden mütevellit matbaa insanlık tarihinin en önemli icatlarından. 15. yüzyılda Gutenberg'in icadıyla dünden bugüne uzun bir yol kat etmiş olan matbaanın Osmanlı'da kabulünün Avrupa ülkelerine nazaran daha geç dönemlere işaret ettiği öne sürülmektedir. Avrupa'da icat edilip gelişmeye başlayan matbaanın Osmanlı'ya bu topraklar üzerinde yaşayan Museviler, Ermeniler ve Rumlar tarafından getirildiği bilinmektedir. Lakin kabulüyle beraber matbaanın Osmanlı Devleti'nde uygulanmasına vesile olan asıl isim İbrahim Müteferrika olmuştur. Macaristan'ın Kolojvar şehrinde doğup büyüyen Müteferrika özünde savaşta esir düşüp İstanbul'a getirilen Kalvenist bir rahip adayıydı. Öncelikle İslamiyet'i kabulüyle beraber Müslüman olan İbrahim'e ardından zekâsını ve çalışkanlığını fark eden padişah tarafından Müteferrika ismi verilmiştir. Osmanlı'nın bu serüveni esasen Müteferrikanın sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'yı matbaanın gerekliliğine inandırma amacıyla kaleme almış olduğu "Vesiletü't-tıbaa" adlı tasarımı hazırlamasıyla başlamıştır. Matbaanın gerekliliğini ve Osmanlı'ya sağlayacağı katkıları ele alan Müteferrika'nın bu tasarısını Damat İbrahim Paşa oldukça olumlu karşılamıştır. Sadrazamdan hemen

Osmanlı'daki başarısızlığı bu açıdan oldukça dikkat çekiciydi. Çünkü hatıratta kaydedildiği kadarıyla İstanbul'un eşsiz görünümüne ve tarihi niteliğe sahip kütüphaneleri Osmanlı'nın kültür sanat bağlamında elde etmiş olduğu başarıyı yansıttı. Böylece esasen ilim dünyasına sağladığı katkıları ve inşa ettirdiği kültür müesseseleriyle büyük başarılar elde etmiş olan Osmanlı hükümetinin matbaacılıktaki başarısızlığı Bazili'ye göre fazlasıyla şaşırtıcıydı. Hatıratta belirtildiği üzere Türk tarihi boyunca kurduğu kültür müesseseleriyle batılı seyyahların ve oryantalistlerin izlenimlerine konu olan Osmanlı'nın matbaadaki başarısızlığının asıl sebebi aslında meydana gelen askeri ve siyasi hadiselerdi. Bazili'nin yorumuyla Osmanlı topraklarında yaşanan isyanlar, taht kavgaları ve güç politikaları özünde matbaacılığı etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktaydı. Üstelik Müslüman Türk toplumunun konuya yönelik ilgisizliği ve meyilsizliği matbaacılığın gerilemesine yol açmıştı. Bazili, Osmanlı'nın kütüphane tarihindeki matbu kitaplarla alakalı şahsi düşüncelerini kısaca şu şekilde ifade etmekteydi:

“İhtişamıyla İstanbul kütüphanelerinin raflarını süsleyen el yazmalarının hepsi sahiden muhteşemdi. Lakin Osmanlı'nın matbaacılıktaki başarısızlığına rağmen kütüphanede bulunan matbu kitapların durumu da fena sayılmazdı. Tabi geçmişe oranla günümüzdeki matbaacılığın az da olsa geliştiğini söylemek mümkündü. Fakat ne yazık ki, yine de İstanbul'un tarihi niteliğe sahip kütüphanelerin raflarında yer alan matbu kitapların büyük çoğunluğu yalnızca sözlüklere aitti. Çünkü Osmanlı'daki matbaanın kullanıldığı alanlar oldukça dardı. Üstelik istinasız olarak matbaanın kesinlikle istifade edilmediği bazı alanlarda vardı. Hal böyleyken Osmanlı'nın sınırlı alanlarda kullandığı matbaacılığın gelişmesini beklemek ne yazık ki imkânsızdı. Neyse ki, Selim'in tasarlayıp Mahmut'un hayata geçirdiği şu reformlar neticesinde Osmanlı topraklarındaki matbaacılığın kaderi tamamen değişmeye başlamıştı. Lakin ilginçtir ki, Yeniçerilerin isyanı ve Selim'in tahtından edilmesi matbaanın ciddi anlamda gerilemesine yol açmıştı. Sahi bu durumun çeşitli reformlara imza atmış Mahmut gibi bir Osmanlı hükümdarının gözünden kaçmış olduğuna inanan var mıydı? Bana kalırsa kesinlikle yoktu. İstanbul'un kütüphanelerinde bulunan matbu kitapların asıl sahibi hükümetti. Çünkü matbaacılık yalnızca dönemin Osmanlı hükümetine tabi idi. Bana kalırsa zaten Osmanlı topraklarındaki matbaanın yakın zamanda yerli bir sanayi haline gelmesi oldukça güçlü. Çünkü Türk toplumunun değil matbaacılık, Mahmut'un reformları bile zerre kadar umurunda değildi.”⁹⁴

sonra Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin fetvası matbaanın Osmanlı topraklarında uygulanmasına izin vermiş olsa bile dönemin padişahı III. Ahmet tarafından yine de tefsir, hadis, fıkıh ve kelam kitaplarının basımı tamamen yasaklanmıştır. Kaynaklardaki veriler ilk Türk matbaasının Lale Devri'nde kurulduğuna işaret etmiş ve bu dönemin Osmanlı'daki batılılaşma anlamındaki yenilik hareketlerinin başlamasına önemli ölçüde katkı sağladığını göstermiştir. Esasen Damat İbrahim Paşa'nın barışçıl bir devlet adamı olması, Batı'daki Osmanlı elçilerinin sağladığı kültürleşme ve Müteferrika'nın konuya ilişkin bilgisi matbaanın bu topraklarda önce kabul edilmesine ardından kurulmasına büyük olanak sağlamıştır. Serpil Altuntek, “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, (1993), s. 191-201.; Berrin Küçükcan, “Dünden Bugüne Matbaanın Serüveni”, İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen, Leman Şenalp'e Armağan (158-172), *Türk Kütüphaneciler Derneği*, (2006), s. 159-172.

⁹⁴ Berrin Küçükcan, *a.g.e.*, s. 232-235.

2.3. Boğaz'da Seyahat: Kayıkçılar⁹⁵

Kayıklar İstanbul'daki kıyılar arasındaki yük ve yolcu taşımacılığını sağlayan önemli ulaşım araçlarındandı. Deniz ulaştırma araçları, kara yollarında kullanılan hayvanların aksine oldukça hızlıydı. Bu açıdan, genelde Osmanlı ve özelde İstanbul halkının kıyılar arasındaki ulaştırmanın sağlanmasında denizin ve deniz ulaştırma araçlarının büyük yeri vardı. Kayıklar deniz yolu vasıtasıyla başkentin yolcu taşımacılığı üstelenen ve klasik dönem boyunca çeşitli isimlerle anılan başlıca ulaşım araçlarındandı. Boğaz'ın karayoluyla ulaşılması zor olan köy ve kasabalarına kayıklar sayesinde kolaylıkla varılabilirdi. Kayıklar taşıdıkları yolcu ve yüklere göre değişiklik gösterir; farklı isimlerle anılırdı. Esasen İstanbul'un en hızlı ulaşım araçlarından kayıkları üç sınıfa ayırmak mümkündü. Umumi, hususi ve ticari olarak adlandırılan kayıkların tamamı Osmanlı toplumu ve İstanbul sakinleri için büyük önem arz etmekteydi. Tarih boyunca İstanbul halkının kıyılar arasındaki şehir içi ulaşımını sağlayan umumi kayıklar pereme, piyade, at, pazar, dolmacı, ateş ve yağlı kayığı olarak isimlendirilirdi. Öte yandan başkentte ticari amaçla kullanılan kayıklar taşıdıkları yüklere bağlı olarak kömür, kireç ve odun kayığı gibi isimlerle anılırdı. Hususi kayıklar genellikle Osmanlı hanedanının, elçilerin, din alimlerinin ve devlet görevlilerinin önde gelen ulaşım araçlarındandı. Özellikle padişahın kıyılar arasındaki ulaşımını sağlayan *saltanat kayıkları* oldukça görkemli ve diğerlerine göre büyük ve gösterişli olurdu. Elçi kayıkları Osmanlı topraklarında görevlendirilen yabancı devlet adamlarının kullandığı naçizane ulaşım araçları arasında yer almaktaydı⁹⁶. Osmanlı ülkesinin kültür başkenti İstanbul'u ziyaret etmiş seyyahların hatıratlarına ve ressamların gravürlerine konu olan kayıklar 18. yüzyılın bile en önemli ulaşım araçlarını teşkil etmekteydi⁹⁷.

⁹⁵ Bkz. Ek 8.

⁹⁶ Nejdert Ertuğ, "Klasik Dönem Osmanlı İstanbul'unda Deniz Ulaşımı", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (Ed. Coşkun Yılmaz), C. 6, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, İstanbul 2015, s. 414-420.

⁹⁷ Alman arkeolog Karl Bernhard Stark araştırma amacıyla Osmanlı Devleti'nin Batı Anadolu'daki topraklarını ziyaret etmiş ve buralara dair izlenimlerini 1874 yayınlamış olduğu seyahatnamesinde kaleme almıştır. Bazili'nin İstanbul'un kayıkçı esnafına dair gözlemleriyle Karl Bernhard Stark'ın konuya ilişkin tasvirleri oldukça benzerdir. Alman arkeolog kayık ve kayıkçılara yönelik izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır: "Kayıkçı olarak anılan bu Türk, güvenli elleriyle tüm tehlikeli çarpışmaların arasında, çok ince ölçümlerle bizi suyun içinden geçiriyor. Kayık kullanıcısı olarak Sarayburnu'ndaki düşmanca akıntının inanılmaz bir güçle üstesinden gelen veya bavu taşıyıcısı olarak yükleri sürükleyen kayıkçının yaptığının yarısını bile Alman avarelerin, işsizlerin becerebilmesi kesinlikle imkânsız gözüktüyor. Şu da bir Türk, fakat fiyakalı bir atın üstünde, şık mavi bir üniforma içerisinde, fesi kafasında, kavaslar refakatinde, kibirle bu dünyanın efendisi gibi kalabalığa doğru yürüyor." Öte yandan Alman yazar ve

İstanbul Boğazı'nın vazgeçilmezleri arasında önemli bir yer edinen kayıklar ulaşımın dışında başkentte düzenlenen çeşitli merasimlere ve eğlencelere vasıta olurdu. İstanbul'a uğrayan seyyahların izlenimlerine bakıldığında kayıkçıların da en az kayıklar kadar anlatılmaya değer bulunduğu görülmektedir. Kayıkçılar, Osmanlı payitahtı İstanbul'un rağbet gören ve büyük önem arz eden esnaf gruplarındandı. Kayıkçıların aralarında köklü ve hiyerarşik bir düzenleri vardı. Genel itibarıyla bu esnaf gurubunu başkethüda, iskele kethüdaları, kethüda vekilleri, bölükbaşılar, ustalar, kayıkçılar ve şakirtler olmak üzere bir düzen içerisinde sıralamak mümkündü. Kayıkçı esnafının önde gelen ismi başkethüda, kethüdaların amiri olup idari ve hukuki problemlerin çözümünü üstlenirdi. Kayıkçılardan ve başkentten iskelelerinden sorumlu iskele kethüdaları da düzeni sağlamada önemli bir grev üstlenirdi. Usta ya da ihtiyar olarak adlandırılanlar yetkileri gereği kethüdalarından hemen sonra gelir, kayıkçı yetiştirir ve loncalarda bir nevi müşavirlik yapardı. Seyyahların, oryantalistlerin ve ressamın izlenimlerine konu olan kayıkçılar Osmanlı Devleti'nde kas gücüyle çalışan meslek gruplarındandı. İstanbul'daki kayıklar doğduğu bu toprakları daha sonra hizmet ettiği Ruslar adına ziyaret eden Bazili'nin ilgisini çekmiş ve hatıratına konu olmuştur. Özellikle keyif düşkün olarak nitelendirdiği Türk toplumunun sosyal hayatında önemli bir yer edinen kayıklara duyduğu hayranlığı dile getiren Bazili'nin konuya yönelik izlenimleri ve yorumları dikkate değerdir⁹⁸.

Bazili'nin Boğaz'ın gözdesi olarak tasvir ettiği kayıklar, İstanbul'u ziyaret eden seyyahların hatıratlarına konu olan önemli öğelerinden birisiydi. 1833 senesinde Rus Filosu eşliğinde İstanbul Boğazı'na ayak basan Bazili'nin kanaatince kayıklar, dönemin en çok tercih edilen ulaşım araçları arasında yer almaktaydı. Osmanlı hanedanından

tiyatroc Paul Lindau'nun 1899 senesinde yayınlanan seyahatnamesinde Osmanlı Devleti'ndeki kayıkçı esnafına yönelik izlenimleri çarpıcıdır. Paul Lindau'nun konuya dair izlenimleri Bazili'nin tasvirleriyle fazlasıyla örtüşmektedir. İstanbul'un kayıkçılarını kaleme alan Alman yazar izlenimlerini şu şekilde ifade etmiştir: "Büyük köprüde şu narin yapılı hafif teknelerin birine, suyun içine doğru ok gibi fırlayan kayıklardan birine bindik. Her iki kayıkçı da bir ressamın daha güzelini dileyemeyeceği kadar mükemmel figürler, modeller olurlardı. Özellikle bir tanesi gösterişli bir dış görünüşe sahipti. Güneş yüzünden tamamıyla kapkara yanmıştı. Fesin altındaki kıvrık saçları, tamamen dışa doğru kabarıyordu. Oldukça ince çember sakalı, mükemmel biçimde parçalara ayrılmış yüzünü çerçevesiyordu. O yüzün içinden yakıcı sıcak iki koyu göz parlıyordu. Ceketini üzerinden atmıştı, sadece gömlek ve diz üstüne kadar erişen, geniş beyaz şalvar pantolon giyiyordu. Gömlek kapalı değildi, 'canavarın zift karası göğüsleri' şeklinde, aynı Brabantio'nun dediği gibi söylenebilirdi. Gömleğinin kolunu sıvamıştı ve hakikaten Herkül'üne benzeyen kaslardan bir çift kol gözüktüyordu." Koray Demiray, *Alman Seyyahların Gözüyle İstanbul'da Sosyal ve Kültürel Hayat (1808-1918)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 89.

⁹⁸ Nejdet Ertuğ, *a.g.e.*, s. 420-426.

İstanbul halkına kadar yerli ve yabancı birçok kişi tarafından kullanılan kayıklar Bazili'nin vurguladığı kadarıyla deniz yolu ulaşımının vazgeçilmeziydi. Hatıratında kaydettiğine göre İstanbul Boğazı'nın insanoğlunun ruhuna şifa olan güzelliği ve kokusu sahiden bir başkaydı. Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve sosyal yaşamını yansıtan mekanları ziyaret eden Bazili'nin kanaatince İstanbul halkı tarafından kullanılan ulaşım araçları içerisinde kayıkların önemi büyüktü. Bazili'nin ifadesiyle kayıkların kullanım yoğunluğu Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunu ortaya koymaktaydı. Deniz yolu üzerinden kayıklar aracılığıyla İstanbul'a giren ve çıkan malların hepsi Bazili'ye göre özünde Osmanlı topraklarındaki halkın ihtiyaçlarıydı. Dönemin yük taşımacılığını sağlayan ve ticari amaç doğrultusunda kullanılan bu kayıklar esasen Osmanlı Devleti'nde yaşanan üretim yetersizliğini gözler önüne sermekteydi. Bazili'nin kanaatince yük ve yolcu taşımacılığında kullanılan kayıklar her hâlükârda İstanbul'un en çok tercih edilen ulaşım araçlarından biriydi. Hatıratta kaleme alınan bilgilere bakıldığında, Türk kaynaklarındaki verilerin aksine Bazili'nin kayıkları yük ve yolcu taşımacılığı olmak üzere yalnızca iki ayrı kategoride değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin dış ticaretini sağlayan kayıklara yönelik sadece düşüncelerini aktarmakla yetinen Bazili'nin şehir içi ulaşım amacıyla kullanılan kayıkları daha ayrıntılı tasvir ettiği görülmektedir. Bazili'nin kayıklarla ilgili izlenim ve deneyimleri kendi cümleleriyle şu şekildeydi:

“Evet, diyelim ki yolunuz şu güzelim İstanbul'un ihtişamıyla insanoğlunun gözlerini kamaştıran kıyılarına düştü... Eğer ne yapmanız gerektiği konusunda en ufak bir fikriniz dahi yoksa sakın endişelenmeyin... Hemen şu zarafeti ve ihtişamıyla beraber tüm gün iskelede müşterilerini bekleyen o kayıklardan birine binip İstanbul Boğazı'nın tadını çıkarmaya bakın... Boğaz'ın o eşsiz güzelliğine karşılık zarafetiyle süzülen şu kayıkların edası sahiden bir başkaydı. Kayıklar Boğaz'ın gözdesi İstanbul'un gözbebekleriydi. Tabi iskelelerdeki kayıklara binip İstanbul'un kıyılarını ziyaret edebilir ya da canınızın istediği kadar Boğaz'ın keyfini sürebilirdiniz. Lakin bu sizin sandığınız kadar kolay ve basit değildi. Çünkü kayıklar yapıları ve şekilleri gereği insanoğlunun binmekte fazlasıyla zorlandığı ulaşım araçlarından biriydi. Hal böyle olunca takdir edersiniz ki, İstanbul halkının bile binerken zorlandığı kayığa Türk kültüründen yoksun bir adamın hızlıca binmesini düşünmek oldukça güçtü. Kayığa doğrudan iskeleden atlamak fazlasıyla tehlikeliydi. Çünkü deniz son derece pis ve kirliydı. Velhasıl kayığa yavaş ve dikkatlice binmeniz kaçınılmazdı. Malum suya düşmek her hâlükârda Türklerin diline düşmekten çok daha iyi idi. Üstelik gülünç duruma düştüğünüz yetmezmiş gibi iskeledeki Türklerin sizi şu sakarlıklarıyla meşhur Frenklere benzetmeleri de gerçekten sinir bozcuydu. Lakin bana kalırsa bir sandalyeye bile oturmayı beceremeyen Türklerin durumu bizden çok daha gülünç ve vahimdi. Sanırım Türklerin şu asrın buluşu sandalyeyi icat eden Avrupalılara karşı garezi büyüktü. Kaldı ki, tarih boyunca bağdaş kurup bacaklarını o uzun entarilerinin altına saklamaya alışmış keyif düşkününü Türklerin Avrupa'nın icatlarına ayak uydurması zaten beklenemezdi. Velhasıl sandalye uzattığınız adamın nezaketinize karşılık yere oturabilmek için izin istemesi sizin suya düşmenizden daha komikti. İşin aslı kayıklar Türk toplumunun yaşam biçimini yansıtır ve keyfe olan düşkünlüklerini bir kez daha gözler

önüne sererdi. Osmanlı'nın en hızlı ulaşım araçlarından biri olan kayıklar İstanbul halkının vazgeçilmezdi. Tabi Türk toplumunun kayıklara duyduğu ilginin sebebi bununla sınırlı değildi. Kayıklar, dönemin ulaşım araçlarından ziyade toplumun keyfine keyif katan eğlence unsurlarından biriydi. Boğaz'ın muhteşem manzarası eşliğinde mesafeden aslı olmayarak gidecekleri yere varana kadar yolculuklarını eğlenceli bir hale dönüştüren Türklerin keyfe olan düşkünlüğünü yansıtan kayıklar inanın kahvehanelerden farksızdı. Zaten İstanbul'un o eşsiz kıyılarını görmek isteyen herkesin varacakları yere kadar kendilerine eşlik edecek olan şu kayıkların tadını çıkarabilmesi için Türk toplumunun yaşam tarzını benimseyip onlar gibi hareket etmeyi öğrenmesi kaçınılmazdı.⁹⁹

Bazili'nin yorumuyla kayıklar işlevsel açıdan dönemin en çok tercih edilen ulaşım araçlarından birisiydi. Kayıklar kıyılar arasındaki bağlantıları güçlendirir, Osmanlı Devleti'nin dış ticaretini sağlar, yük ve yolcu taşımacılığını üstlenirdi. Lakin Bazili'nin kanaatince önceleri devletin sosyoekonomik durumunu yansıtan ve ticari bağlamda önemli rol oynayan kayıklar zamanla işlevsel özelliklerini geride bırakıp sosyal yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmişti. Bazili'nin kaydettiği kadarıyla İstanbul Boğazı'nın muhteşem manzarası eşliğinde kıyılar arasındaki ulaşımı ve özellikle yolcu taşımacılığını sağlayan kayıklar o dönem keyfine düşkün Türk toplumu için sahiden de bir eğlence aracı olarak görülmekteydi. Hatıratında ifade ettiğine göre, kayıklar, zevk ve eğlencenin hâkim olduğu kahvehanelerden farksızdı. Bazili'nin bizzat şahit olduğu kadarıyla kayıkların içleri tıpkı Osmanlı kahvehanelerindeki gibi ihtişamlarıyla insanoğlunun gözlerini kamaştıran kadife yastıklar, el dokuması kilimler ve halılarla döşeliydi. Elllerinde fincanları ve tütün çubuklarıyla yolculuklarını tamamlayan Türklerin hayatında kayıkların çok özel bir yeri vardı. Seyyah kimliğiyle Osmanlı topraklarını ziyaret edip izlenimlerini aktaran Bazili'nin gözünde Türkler, ayak bastıkları her yeri kendilerine göre tasarlayıp yaşamlarına uygun hale getirirlerdi. Üstelik İstanbul'un yolcu taşımacılığını sağlayan kayıklarda yaşanan keyfin dönemin kahvehanelerinden farksız olmasının başlıca sebebi Bazili'nin kanaatince Türklerin toplumsal değer ve yargılarının girdikleri ortamdan aslı olmayarak asla değişmemesiydi. Velhasıl Bazili'nin bizzat şahit olduğu yolculukların Türkler için önemi büyüktü. Lakin hatıratıta kaydedildiği kadarıyla bu kayıkların bunların dışında önemli bir özelliği daha vardı. Bazili'nin aktarımına göre, İstanbul Boğazı'nın eşsiz manzarasına eşlik eden kayıklar aslında her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin kültür ve sanat anlayışının bir göstergesiydi. Sanat eseri niteliği taşıyan öğeler arasında yer alan

⁹⁹ Константин Базили, Босфоръ и Новые Очерки Константинополя, Часть.1, Глава.4, Типография Н. И. Греча, Санктпетербург: 1836, стр.99-101. (Konstantin Bazili, Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları, Cilt 1, Bölüm 4, Nikolay İvanoviç Greç'in Basımevi, St. Petersburg 1836, s. 99-101.)

kayıklar önce Osmanlı sanatçıları tarafından dönemin üslup ve motifleriyle süslenir, ardından Boğaz'ın sularına teslim edilirdi. Kayıkların inşası ve yapısı gereği fazlasıyla emek istediğini vurgulayan Bazili, konuya dair yorum ve tasvirlerine şöyle devam etmekteydi:

“Ah şu endamıyla insanoğlunun gözlerini kamaştıran güzelim kayıklar... Bana kalırsa kayıklar Osmanlı'nın ve dönemin sanat eseri niteliği taşıyan nadide parçalarından biriydi. Kayıklar Osmanlı'nın kültür ve sanat anlayışını yansıtır, bu konuya verilen önemi ortaya koyardı. İhtişamı ve zarafetiyle İstanbul'u ziyaret etmiş seyyahların dilinden düşmek bilmeyen kayıklar sahiden görülmeye değerdi. Başkentin usta sanatçıları tarafından özenle inşa edilmiş bu kayıkların hepsi adeta birer sanat eseri idi. İstanbullu ustaların titizlikle oyup arabesk motifleriyle süsledikleri kayıkların her biri cevizden ağacından elde edilirdi. Osmanlı'nın keyfe ve şatafata olan düşkünlüğünü gözler önüne seren kayıklar İstanbul Boğazı'nın gözbebeği idi. Kayıklar yolcuların toplumdaki namına bağlı olarak siyah ve beyaz olmak üzere iki ayrı renge ayrılırdı. Mesela beyazların hanedan mensubu kimselere ve elçilere ait olduğunu bilinirdi. Anlayacağınız Osmanlı'nın toplumsal sınır ayrımını yansıtan önemli öğelerin biri de İstanbul Boğazı'nın gözdesi şu kayıklardı. Üstelik kayıkların renkleri dışında kayıkçıların sayısı bile yolcuların Osmanlı topraklarındaki namına ve şanına bağlı olarak değişiklik gösterirdi. Yolculuk esnasında kayıklarda bulunan kayıkçı sayısı mensup olduğunuz sosyal sınıfı yansıtır ve aslında Osmanlı'nın buna verdiği önemi ortaya koyardı. Türkler yolculuklarını genellikle bir ya da iki kayıkçıyla tamamlardı. Lakin işin ilginç tarafı divanın emri üzerine türlü ayrıcalıkların sahibi Gayrimüslimler bu yolculuklarına üç kayıkçı eşliğinde çıkardı. Velhasıl hanedana ve divana olan yakınlığınızın kayıkçı sayısına etkisi büyüktü. Boğaz'ın gözdesi kayıklar sanatsal boyutundan ziyade yapısı ve mimarisiyle de görenleri adeta hayrete düşürüyordu. İnanın bazen incecik tahtalardan inşa edilen kayıkların onca insanı nasıl taşıdığına sahiden ben bile akıl erdiremiyordum. Lakin kayıklar sizin sandığınızdan çok daha sağlam ve sertti. Tabi İstanbul Boğazı'nın gözdesi olmak o kadar kolay değildi. Fırtınalarla boğuşup Boğaz'ın bitmek bilmeyen dalgalarına galip gelmek özünde oldukça güçtü. Lakin 15 pudtan daha az ağırlığa sahip kayıklar buna rağmen gerçekten dönemin en dayanıklı ulaşım araçlarından biriydi. Kayıkların hepsi şekilleri itibarıyla balığı andırır, uzunlukları 30 veya 60 fitten oluşurdu. Ön ve arka olmak üzere iki kısımdan oluşan kayıkların yapısı oldukça ilginçti. Kayıkların arka kısımlarını oluşturan bölgelerin çapları 3-5 fiti geçmezdi. Düz tabanlı olmamalarına rağmen kayıklar suya çok batmazdı. Kayığın siyah olan kenarları ise daima iki ya da üç fit yukarı kalkardı. Anlayacağınız yapmanız gereken dengeyi hiç bozmadan ağırlık merkezi olan kayığın tam ortasına oturup sabırla yolculuğunuzun bitmesini beklemektir. Velhasıl endamı ve zarafetiyle insanoğlunun gözlerini kamaştıran şu kayıkların inşası hakkında seyahatnamelerde yazılıp çizilenler konuya vakıf olmayan okuyucular için oldukça değerliydi.”¹⁰⁰

Bazili'nin İstanbul'a dair izlenimleri arasında dikkat çeken önemli konulardan biri kayıkçılardı. Kayıkçılar Osmanlı'nın işçi sınıfını temsil eder, Türk toplumunun zihniyetini yansıtır. Bazili'nin yorumuyla kayıkçılar oldukça çalışkan ve dürüst insanlardı. Üstelik hatıratı kaydedildiği kadarıyla Osmanlı Devleti'nde emek yoğun bir esnaf grubunu oluşturan kayıkçılar İstanbul'un güvenilir simaları arasında yer alırlardı. Bazili'nin gözünde kayıkçılar oldukça şahsına münhasır insanlardı. İstanbul'u ziyareti sırasında Osmanlı'yı sık sık eleştiren Bazili'nin dönemin kayıkçı esnafına olan hayranlığı gerçekten dikkat çekiciydi. Hatıratı kaydedildiği kadarıyla kayıkçılar

¹⁰⁰ Константин Базили, а.г.е, s. 101-104.

oldukça özverili, disiplinli ve sabırlıydı. Hatta Bazili'nin kanaatince Türklerin İslamiyet'e duyduğu hassasiyeti yansıtan kayıkçıların Ramazan ayı boyunca sergiledikleri tutum ve davranışların hepsi esasen onların bu özellikleriyle yakından ilişkiydi. Saygılı ve hoşgörülü kayıkçı esnafı Osmanlı Devleti'nin emeğe verdiği önemi ortaya koyardı. İstanbul Boğazı'nın vazgeçilmezi kayıklara gözü gibi bakan kayıkçı esnafına dair izlenimlerini çeşitli tasvirlerle güçlendiren Bazili'nin konuya yönelik bazı tespitleri şu şekildeydi:

“İstanbul'un kayıkçı esnafı Boğaz'ın gözdesi kayıkların ustası, halkın güvenilen yüzüydü. Dürüstlükleri ve çalışkanlıklarıyla meşhur kayıkçılar Osmanlı'nın emekçi sınıfını oluştururdu. Kayıkçılar Türk toplumunun zihniyetini yansıtır, hayat felsefesini gözler önüne sererdi. Lakin ilginçtir ki, İstanbul'un kayıkçıları keyfine düşkün din kardeşlerinin aksine çalışmaya bir hayli meraklıydı. Malum her gün Boğaz'ın bitmek tükenmek bilmeyen dalgalarıyla boğuşmak pek kolay değildi. Anlayacağınız şu İstanbul'un kayıkçı esnafı çok sevdiği keyfi bir tarafa bırakıp çalışmaya mecburdu. Lakin doğrusunu söylemek gerekirse kayıkçılar, esasen Türk halkının görmeye alışkın olduğumuz hal ve tutumlarından bir hayli uzaktı. İncelikleriyle İstanbul'u ziyaret eden seyyahların da gönlünü kazanmasını bilen kayıkçılar sahiden şahsına münhasır insanlardı. Boğaz'ın gözdesi kayıkları idare etmek öyle sandığınız kadar kolay değildi. Lakin kayıkçılar fazlasıyla disiplinliydi. İdare etmesini iyi bilen kayıkçıların belli ki saygısızlığa da hiç tahammülleri yoktu. Hiyerarşik sisteme göre kayıkçılar aralarında ikiye ayrılırdı. Takdir edersiniz ki, İstanbul'un gözbebeği kayıkları yıllar boyu idare etmiş adamların esnaflığa henüz yeni atılmış gencecik oğlanlardan elbette bir farkı olmalıydı. Kayıkçılık İstanbul'un en önemli meslek gruplarından biriydi. Küçük yaştan itibaren ustalarının yanında saygıda kusur etmeden Boğaz'ın gözdesi kayıkların adabını öğrenen kayıkçılar sahiden de gönüllerin baş tacıydı. Kayıkçılar aileden farksızdı. Dayanışma güçleri kuvvetli, çevreleri oldukça genişti. Esasen bu durum Osmanlı'nın emekçi sınıfını oluşturan kayıkçı esnafının ne denli güvenilir olduğunu ortaya koyar ve Avrupa'nın eğitilmiş camiasını bırakıp İstanbul'u ziyarete gelmiş seyyahların şaşkınlığına yol açardı. Lakin işin aslı kayıkçıların görenleri hayrete düşüren daha nice halleri vardı. İstanbul'un kayıkçı esnafı Türk toplumunun zihniyetini yansıtmakla kalmaz, Müslümanların İslamiyet'e duyduğu hassasiyeti gözler önüne sererdi. İncelikleri, hoşgörüler, çalışkanlıkları ve dürüstlükleriyle gönülleri fetheden kayıkçılar oldukça inançlı insanlardı. İslamiyet'in emirlerine daima uyar ve İstanbul'un kavurucu sıcaklarına rağmen oruçlarını asla aksatmazdı. Malum Türk toplumunun fedakâr hallerine alışkın olmayan biri için buna sahiden şaşırmış, hayret etmiştim doğrusu. Kayıkçılar işlerinin gereği oldukça tecrübeli ve cesaretliydi. Lakin tecrübesi ve cesaretiyle bilinen kayıkçıların ekseriyeti Türklerden ziyade Rumlardan ya da Prens Adaları¹⁰¹'nda ikamet edenlerden oluşurdu. Velhasıl sizin anlayacağınız Boğaz'ın gözdesi şu kayıkların asıl ustası Rumlardı. Peki ya şu İstanbul'un dillere meşhur kayıkçıları en çok kimi sever kimi sayardı dersiniz... Hiç istinasız Frenkleri tabi ki... Frenkler dönemin kayıkçı esnafının sevilen yüzü, saygıdeğer müşterilerden biriydi. Kayığa bindikleri andan itibaren verdikleri bahşişin ve yaptıkları ödemenin karşılığında kayıkçıların vazgeçilmez yolcuları haline gelen Frenkler esnafın gülen yüzüydü. Özgün halleri ve duruşlarıyla İstanbul halkının gönlünü fetheden kayıkçıların yapıları itibarıyla inanılmaz güçlü atletik bir görünüme sahipti. Kürek çekmekten bitap düşmüş damarları ellerini ağ gibi sarar, yanmış yanakları adeta İstanbul'un kavurucu sıcaklarının bedelini öderdi. Var gücüyle çektiği her kürek darbesinde hızlıca alıp verdiği nefesiyle çıplak göğüs kafesini ve yanmış yanaklarını şişirirdi. Rüzgârın etkisiyle Boğaz'ın o buz gibi suları yüzüne çarpar, alındaki teri bir yağmur edasıyla silip götürürdü. Kanaatimce İstanbul'un güvenilir yüzü şu kayıkçılar kâinatın en kabiliyetli insanlarıydı. Peki, ya şu kayıkçı esnafının ruhunu yansıtan, kusursuz, güçlü ve atletik vücut

¹⁰¹ İstanbul Adaları ya da Kızıl Adalar olarak da anılan İstanbul'a yakın dokuz ada ve kıyıya yakın iki kayalık.

hatlarını ortaya çıkaran kıyafetlerine ne demeli... Bana soracak olursanız, İstanbul'un sevilen yüzü kayıkçılarla beraber adeta yeniden canlanan kıyafetlerin hepsi birer sanat eseriydi. Eşsiz güzelliğe sahip incecik gömlekleri, bembeyaz şalvarları, küçücük kırmızı fesleri, daracık yelekleri ve kuşaklarıyla beraber İstanbul halkının gönlünü fetheden kayıkçıların görüntüsü sahiden muhteşemdi.¹⁰²”

¹⁰² Базили, а.г.е, s. 105-108.

BÖLÜM 3: İSTANBUL'DA HASTALIK VE ÖLÜM

3.1. İstanbul'un Korkulu Rüyası Veba

Veba, *yersinia pestis* olarak bilinen bakterinin yol açtığı enfeksiyon hastalığıdır. Esasen kemirgenleri etkileyen bu hastalığın en önemli özelliği bulaşıcı olmasıdır. Tarih boyunca veba, çeşitli faktörlere bağlı olarak, önce hayvanlara sonra insanlara bulaşmıştır. Kemirgenlerin ve insanların taşıyıcı olmaları bu hastalığın çoğalıp yayılmasına neden olmuştur. İnsanoğlu tarih boyunca vebanın ortaya çıkıp yayılmasında büyük rol oynamıştır. Seyahat, göç ve ticaret gibi insan faktörüne bağlı olarak meydana gelen faaliyetler vebanın uzak mesafelere yayılmasına sebebiyet vermiştir. Üstelik vebaya yol açan önemli unsurlar arasında yer alan iklim şartları ve doğal ortamlar hastalığın bulaş gücünü yakından etkilemiştir. Dünya üzerinde meydana gelen sel, deprem ve yangın gibi afetler doğal ortamlarını terk etmek zorunda kalan kemirgenlerin insanlarla yakınlaşarak vebanın kuvvetini artmasına neden olmuştur. Salgın kitlesel olarak değerlendirildiğinde vebanın üç ana döneme ayrıldığı görülmektedir. Bu salgının ilki 541 senesinde Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da ortaya çıkmış ve *Jüstinyen Vebası* olarak isimlendirilmiştir. Jüstinyen Vebası, ilk olarak Akdeniz havzasında etkili olmuş; ardından Orta ve Kuzey Avrupa'ya yayılmıştır. Jüstinyen Vebası'nın, ortaya çıktığı tarihten itibaren aralıklarla 750 senesine kadar etkili olduğu öne sürülmektedir. Asya'da başlayan ve Avrupa tarihinde Kara Ölüm olarak adlandırılan ikinci büyük veba salgını 1346 senesinde kıtaya ulaşmıştır. Dünya üzerinde görülmeye başladığı andan itibaren Kuzey Afrika ve Avrasya'yı geniş çapta etkisi altına alan Kara Ölüm'ün artçıları yüzyıllar boyunca devam etmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde veba Batı ve Kuzey Avrupa'dan uzaklaşıp Doğu Avrupa'yla Rusya'ya yayılmaya başlamıştır. Lakin etkisini sürdürmeyi başaran Kara Ölüm 19. yüzyılda da Osmanlı İmparatorluğuna intikal etmiş ve etkisini bu topraklarda göstermeye devam etmiştir. Kitlesel veba salgının üçüncü ve son halkası da 1894 senesinde Hong Kong'ta ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda meydana gelen bu veba deniz taşımacılığı vasıtasıyla limanlar arasında hızla yayılmış ve yeryüzünde büyük çok büyük miktarda nüfusun kırılmasına yol açmıştır¹⁰³.

¹⁰³ Nühket Varlık, "İstanbul'da Veba Salgınları", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s. 146-149.

Tarih boyunca vebanın bulaşıp yayılmasında, dünya üzerinde meydana gelen siyasi, askeri ve ekonomik faaliyetlerle beraber gelişip güçlenen toplumsal iletişim ağları da etkili olmuştur. Bu etkenler aslında vebanın yerleşim mekanlarında etkili bir şekilde hissedilmesine ve yaygın ölümlerin görülmesine neden olmaktadır. Kitlesel salgınların temelini oluşturan başlıca etmenler arasında yer alan askeri seferler vebanın bulaş gücünü artırır ve yayılmasına adeta vesile olurdu. 1453 senesinde İstanbul'un fethiyle Osmanlı ülkesinde görülen vakalar da esasen bu topraklarda meydana gelen askeri ve siyasi faaliyetlerle yakından ilişkiliydi. İstanbul'un başkent ilan edilmesiyle gelişip konumu itibarıyla dönemin önemli güzergahı haline gelmesi Osmanlı topraklarını vebanın merkezi haline dönüştürmüştür. Ekonomik faaliyetlerin de etkisiyle kara ve deniz yolu ticaretinin önemli kesişme noktasında bulunan İstanbul'da salgının şiddeti artarak hızla yayılmıştır¹⁰⁴. Türk tarihine ait bazı kaynaklar özellikle 1453'te başlayıp etkisini 1571'e kadar sürdüren vebanın İstanbul'a esasen Balkanlar'da yer alan kervan güzergahlarıyla Akdeniz'de bulunan liman şehirlerinin deniz bağlantıları neticesinde ulaştığını ileri sürmektedir. Suriye, Mısır, Mekke ve Medine'nin 16. yüzyılda elde edilmesiyle Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki önemi adeta ikiye katlanmıştır. Devletin giderek genişleyen sınırları ve buna paralel biçimde artan nüfusu salgının yayıldığı sınırları da genişletmiştir. Ayrıca Akdeniz'in ardından Karadeniz havzasından Basra Körfezi'ne doğru uzanan alanların önemli ölçüde Osmanlı hakimiyeti altına girmesiyle vebanın seyri büsbütün değişmiştir. Öte yandan devletin yıllar içerisinde gerçekleştirmiş olduğu fetihler başkentin diğer yerlerle kurduğu bazı askeri, idari ve iktisadi bağları güçlendirerek salgının coğrafi olarak yayılmasını kolaylaştırıp hızlandırmıştır. Tüm bu unsurlar var olan vebanın seyrini olumsuz yönde etkilemiş ve yeni vakaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. İklim şartlarının değişmesi ve doğal afetlerin meydana gelmesiyle salgının şiddeti 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar belirli aralıklarla kendini Osmanlı topraklarında göstermeye devam etmiştir. Lakin Osmanlı topraklarında veba sebebiyle görülen ağır felaket tabloları esasen 19. yüzyılda yaşanmıştır. Bilhassa 1812-1819 ve 1835-1838 seneleri arasında salgın yeniden şiddetli bir şekilde nüksederek büyük tahribatlara yol açmıştır¹⁰⁵. Tarih boyunca Osmanlı

¹⁰⁴ Nalan Turna, "İstanbul'un Veba ile İmtihanı: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi", *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, C. 1, S. 1, (2011), s. 8-11.

¹⁰⁵ Nühket Varlık, *a.g.e.*, s. 149-150.

topraklarını ziyaret eden seyyahların ilgisini çeken veba salgını özellikle İstanbul’u konu alan hatıratlara sıkça konu olmuştur. Başkentte yaşanan ve kendi şahit olduğu salgının esasında Türk toplumunun hayat felsefiyle yakından ilişkili olduğunu öne süren Bazili izlenimleri İstanbul’daki salgını tasvir edip kaleme almıştır¹⁰⁶.

Seyahat notlarında vebanın Osmanlı topraklarını büyük ölçüde etkilediğini öne süren yazar, salgının ayrıca Türkler üzerinde birtakım sıkıntılar yarattığına değinmiştir. İstanbul’da bulunduğu süre zarfında ölümcül bir hastalık olduğu bilinen vebadan mümkün mertebe uzak durmaya çalışan yazar, yaşadığı tüm zorlukları, korkuları ve duyguları hatıratında kaleme almıştır. Bazili’nin aslında vebanın üzerinden özellikle Türklerin ölüme olan bakış açılarını ele aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca salgın sırasında Osmanlı hükümetinin birtakım zorluklar yaşadığına değinmiştir. Vebanın herkesi tesiri altına alan ve gücüyle adeta insanlığa hükmettiğini vurgulayan yazar, bu hastalığı hatıratında korkunç görünümlü bir kraliçeye benzetmiştir. İstanbul’a geldiği günden

¹⁰⁶ Osmanlı topraklarını ziyaret etmiş Fransız diplomat Oqier Ghislain de Busbecq, 1555 senesinde Türk toplumunun salgınlara ve ölüme yönelik tavırlarından söz eden izlenimlerini şöyle ifade etmiştir: “Türklerin ölüm ve hastalığa öyle lakayt bir tavırları var ki... Şaşılabilecek şey. Türklere göre herkesin ne zaman ve nasıl öleceği ta ezelden alına yazılmıştır. Onun için ölüm mukadderse, tutulmaya çabalamak boşunadır. Değilse korkmak manasızdır. Onun için vebaya tutulmuş kimselerin giysi ve çamaşırlarına dokunurlar. Bu yüzden sirayet çoğalır.” Öte yandan Bazili’nin Osmanlı ülkesinde veba salgınına yönelik alınan önemleri neredeyse aynı tarihlerde izlenimleriyle destekleyen Alman şarkiyatçı Ulrich Jasper Seetzen 1803 senesinde konuya ilişkin bizzat şahidi olduğu hadiseyi kısaca şöyle anlatmıştır: “*Her iki mektup için 20 para ödedik, ama üzerine pul yapıştırılmadı. Zarfları hemen dışarıda duran ve altında tütsü otlarının yakıldığı bir ızgaranın üstündeki sandığın içine attılar. Veba hastalığının yayılmasını önlemek için mektuplar bile tütsüleniyor.*” Fransız doğa bilimci Joseph Pitton de Tournefort 1700 senesinde Marsilya’dan doğuya doğru bir seyahate çıkmış ve izlenimlerini kaleme almıştır. Bu seyahati esnasında Osmanlı topraklarını bizzat ziyaret etmiş olan Tournefort o esnada karşılaştığı veba salgınına dair çeşitli gözlemlerde bulunmuş ve Bazili’nin izlenimleriyle örtüşen konuya yönelik gözlemlerini okuyucularına şöyle aktarmıştır: “Hastalığı önlemek ya da hastalıkla mücadele etmek için hiçbir önlem almadan her gün bu acımasız hastalıktan beş ya da altı yüz kişinin ölmesine kılları kıpırdamadan seyirci kalırlar ve ancak günde yaklaşık bin iki yüz kişi ölmeye başlayınca harekete geçerler; vebalı hastaların eşyaları başka bir hastalıktan ya da aniden ölenlerinki kadar kolay satılır.” Ayrıca 1578-1581 seneleri arasında Osmanlı topraklarını ziyaret etmiş Alman doğu bilimci Salomon Schweigger tıpkı Bazili gibi Türk toplumunun salgın karşısında sergilemiş olduğu tutum ve davranışları izlenimleri neticesinde şöyle kaleme aktarmıştır: “*Türkler ölümcül ve salgın hastalıklardan korkmazlar. Onlara göre insanın neden ve nasıl öleceğini belirleyen alın yazısıdır. Bu sebeple hastalardan uzak durmanın bir yararı yoktur.*” Üstelik Osmanlı topraklarını asırlar sonra 1835 senesinde ziyaret etmiş olmasına rağmen ünlü İngiliz şair Miss Julia Pardoe de bu topraklarda yaşayan Müslüman Türk halkının kaderci hayat felsefesini eleştirmiş ve konuya yönelik izlenimlerini şu fikirleriyle desteklemiştir: “Buradaki boş inanca göre gerçek bir Müslüman padişahın buyruğuyla öldürülür ya da vebadan ölürse günahlarının bağışlanması için hiçbir neden gerekmeden doğruca cennete gider ve oradaki melekler kollarını açarak onu karşılarlar. Avrupalılar arasında veba olaylarının az oluşuna da ayrıca sevinirler. Nedeni de Allah’ın Müslümanları onlardan (Hristiyanlardan) daha çok sevdiğine dair inançlarıdır. Avrupalıların hastalığa karşı önlem almalarına kulak asmazlar. Doğuluların en büyük yıkımlara gereksiz ve inatçı bir davranışla nasıl körü körüne boyun eğdikleri şaşılabilecek bir şeydir.” İbrahim Şirin, a.g.e, s.15.: H. Volkan Acar, “Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı’da Veba”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi*, C. 50, S. 50, (2020), s. 30-31.

itibaren yaşadığı korkulara rağmen kısa bir gezintiye çıkan Bazili, o sırada karşısına çıkan Türkleri tasvir ederek yaşadığı korku dolu anları şu şekilde aktarmıştır:

“Hadi sizde çıkın salgın hastalığın kol gezdiği şu İstanbul’un vebalı sokaklarında biraz yürüyüş yapın. İşte o zaman ne demek istediğimi ve nasıl hissettiğimi çok daha iyi anlayacaksınız. İstanbul’un o vebalı sokaklarına girdiğiniz an karşılaştığınız manzara inanın korkunçtu. Belki bana inanmayacaksınız ama şehrin her bir köşesi omuzlarında ceset taşıyan hamallar, ciğerleri zehir dolu, yüzleri mosmor, gözleri hasta bakan ve adeta sarhoş gibi dolaşan Müslümanlar ile doluydu. O insanların arasında dolaşmak gerçekten çok zordu. Veba yalnızca benim değil, İstanbul halkının da korkulu rüyasına haline gelmişti. Mahalleler gün be gün tenhalaşıyor, kurbanların sayısı gittikçe çoğalıyor, mezarlıklar ise adeta dolup taşıyordu. İstanbul halkının gözlerindeki o korku, yüzlerinin bir anda sararıp solmasına neden oluyordu. Keşke siz de o dehşet dolu manzaraya az da olsa şahit olabilseydiniz. O zaman neler hissettiğimi muhtemelen daha iyi anlardınız.”¹⁰⁷

Bazili’nin hatıratında yer alan bilgilerin pek az bir bölümünü ikinci bir şahıstan ya da konuya ilişkin bir kaynaktan elde ettiği anlaşılmaktadır. Hatırata göre veba salgının İstanbul’da meydana gelmesinin ve yayılmasının başlıca nedeni Yahudilerdi. Hatıratta anlatıldığı üzere, fazlasıyla yoksul olan Yahudiler o dönem Haliç bataklıklarına yakın yerlerde bulunan Hasköy ve Balat gibi semtlerde ikamet etmekteydi. Yahudi mahallelerinin hepsi bir hayli pisti. Üstelik sokakları oldukça dar olan bu mahalleler deniz esintisinden uzaktı ve fazlasıyla havasızdı. Yahudilere ait tüm bu mekanlar kısa süre içinde doğal olarak salgın hastalığın yuvası haline gelmişti. Yazar, veba ile Yahudiler arasındaki ilişkiyi anlattığı kısımlarda, İstanbul pazarına gidişini de anlatmıştır. Yazar pazar yeri ziyaretinin ardından Rum Patriği ile öğlen yemeği yemek üzere Fener’e geçmiştir. Bu süre zarfında çeşitli hadiselerle şahit olan Bazili, yaşadıklarını şu şekilde aktarmıştır:

“İstanbul’da bulunduğum süre zarfında vebanın çok sayıda kişinin ölümüne neden olduğu yönünde çeşitli söylentilerle karşılaşmışım. Kulaktan kulağa dolaşan söylentilere göre İstanbul’daki salgının şiddeti gün be gün çoğalıyor, ölü sayıları gittikçe artıyordu. İstanbul’a geldiğim günden beri çok tedirgin olmuştum. Üstelik vebanın ani ölümlere neden olması beni fazlasıyla korkutmuştu. Lakin nasıl olduysa, tüm bunlara rağmen adeta salgının varlığını bir an olsun unutmuş ve o eski püskü paçavraların satıldığı İstanbul pazarının yolunu tutmuştum. Üstelik duyduğum kadarıyla pazardaki bütün o eşyaların vebanın yayılmasında büyük bir rolü vardı. Lakin ben yine de hastalığın yayılmasında fazlasıyla payı olan o pazarı gezmiş ve ardından öğle yemeği için sözleştiğim Patrikle görüşmek üzere Fener’e doğru yola çıkmışım. Fener’e varıp Patrikle görüştüğüm hemen sonra yemek için masaya oturduk. Lakin o sırada Patrik’e gelen ölüm haberiyle beraber yemeğe biraz ara vermek zorunda kaldık. Patrik’in aldığı haber ilginçti. Habere göre hayatını kaybeden iki kişi vardı ve ölüm nedenleri bilinmiyordu. İlginçtir ki, o dönemde İstanbul’da vefat edenlerin çoğunun ölümü şüpheliydi. Bunun da aslında yalnız bir nedeni vardı, o da veba salgınıydı. Hal böyle olunca herkesin aklındaki o soru sanırım Patrik’i de düşündürmüştü. Bunun üzerine Patrik konuya hâkim kişilerin bir an önce olay yerine gidip

¹⁰⁷ Константин Базили, Босфоръ и Новые Очерки Константинополя, Часть.1, Глава.3, Типография Н. И. Греча, Санктпетербург: 1836, стр.49. (Konstantin Bazili, Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları, Cilt 1, Bölüm 3, Nikolay İvanoviç Greç’in Basımevi, St. Petersburg 1836, s. 49.)

gerekli gördükleri tüm tedbirleri almalarını emretmişti. Yemek esnasında gelen bu tatsız haber masada bulunan diğer misafirlerle beraber hepimizi fazlasıyla tedirgin etmişti. Lakin Patrik'e göre salgının gücü geçen seneye kıyasla fazlasıyla zayıflamış, etkisi ise sıcak havaların gelmesiyle beraber bir hayli azalmıştı. Böylece korkulacak herhangi bir durumun olmadığını öne süren Patrik, bizi az da olsa rahatlatmıştı.¹⁰⁸”

Hatıratı göre, Bazili'nin İstanbul'daki hayatı gün geçtikçe zorlaşmış ve yaşadığı korkuların şiddeti tarif edilemez hale gelmiştir. Öyle ki yazarın, hatıratın bu bölümünde izlenimlerinden ziyade özellikle yaşadığı korku dolu anlara, salgının yol açtığı çeşitli endişelere, edindiği birtakım tecrübeler, bazı duygu ve düşüncelerine ağırlık verdiği görülmektedir. Osmanlı payitahtı İstanbul'da dünyaya gelen Bazili, doğduğu günden itibaren Türk toplumuna az da olsa aşina olan nadir seyyahlardan biriydi. Zaman zaman bazı sebeplerden dolayı İstanbul'u terk etmek mecburiyetinde kalsa da yazarın, Osmanlı kültürüne fazla yabancı olduğu söylenemez. Bununla birlikte, özellikle veba salgını sırasında İstanbul'u yeniden ziyaret eden yazar bu kez karşılaştığı manzara karşısında bir hayli şaşkınlığa uğramıştır. Bazili'nin hatıratına göre İstanbul'daki Gayrimüslimler dışında hiç kimse vebayı kabul etmiyor ve salgın hastalığın var olduğuna inanmak istemiyordu. Öte yandan İstanbul halkının büyük bir çoğunluğu konunun ciddiyetine rağmen oldukça ilgisiz ve duyarsızdı. Böylece toplumun dikkatsizliği vebanın İstanbul'da hızla yayılmasına ve ardından çok sayıda can kaybının görülmesine neden olmuştu. Hatıratı göre özellikle Türkler, salgın boyunca vebanın varlığını şiddetle reddetmiş ve meydana gelen ölümleri adeta görmezden gelmiştir. Böylece aslında aşina olduğu toplumun hiç bilinmeyen yanlarını esasen veba salgını sırasında yeniden keşfettiğini vurgulamıştır. Yazar önceleri yalnızca keyiflerine düşkünlüğüyle bilinen Türkleri bu kez kaderci olmakla eleştirmiştir. Bazili'ye göre Türklerin kadere olan inançları onları fazlasıyla güçlü kılıyordu. Yazar, düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Vebanın kol gezdiği ve böylesi ağır günlerin yaşandığı bir ülkede insanların bu kadar rahat olmaları beni şaşırtmıştı doğrusu. Çünkü yalnızca Türkler değil, halkın neredeyse tamamı gayet sakindi. Sanırım bütün bunların tek bir açıklaması vardı. O da Türk milletiyle aynı coğrafyayı paylaşan kişilerin zamanla tıpkı Türkler gibi kaderci zihniyeti benimsemiş olmalarıydı. İnanın ben de İstanbul'da kaldığım süre zarfında onlar gibi kaderci bir zihniyete sahip olmayı çok isterdim. Lakin hayat, özellikle bizim gibi kadere inançları olan zayıf askerler ve denizciler için çok zordu. Çünkü biz, kaderci zihniyeti benimseyenlerin aksine bu düşünce yapısından fazlasıyla uzaktık. Diğerleri hayatlarını adeta kadere teslim eder, bizler ise yaşanan tüm huzursuzlukları içimize atardık. O kadar endişeliydim ki, sabah saatlerinde yaptığım o pazar gezintileri beni bazen çok tedirgin ediyordu doğrusu. Kendimi hiç iyi hissetmiyordum. Din adamlarıyla olan yemeklerimin bir son olduğunu hayal ediyordum. Baş ağrılarımı bir türlü anlam veremiyordum. Acaba baş ağrılarımın

¹⁰⁸ Константин Базили, а.г.е, s. 51.

sebebi pazar yerinin gürültüsü müydü, yoksa gül yağının o kokusu muydu? Belki de tüm bunlar yalnızca içimde daima var olan huzursuzluktan ibaretti... Peki, ya bu baş ağrılarımı neden olan vebanın ta kendisiyse... İşte böyle bir ruh haline sahip olmamdan olsa gerek, yemek esnasında söylenenlerin hiçbiri beni zerre kadar rahatlatmıyordu.¹⁰⁹”

Din adamlarıyla olan yemeğinin ardından Bazili yakın dostu Zaharov’u ziyaret etmek üzere Fener’den ayrılmış ve Galata’ya doğru yola çıkmıştır. Yazara göre Galata’da ikamet eden bankacı Zaharov’u o dönem İstanbul’da tanımayan yoktu. Misafire olan düşkünlüğü ve konuk severliğiyle tanınan Zaharov şehrin hatırı sayılır nadir kişilerinden biriydi. Hatıratta Zaharov’un mesleği ve ikamet ettiği yerin dışında başka herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Bazili’nin notlarında Zaharov’u çoğunlukla İstanbul’a gelen Rus asıllı seyyahların ya da şehirde devamlı olarak ikamet eden Rusların ziyaret ettiği belirtilmektedir. Yazar da tıpkı diğer Rus seyyahlar gibi İstanbul’da bulunduğu süre zarfında Zaharov’u evinde ziyaret etmiş ve onunla arasında geçen ilginç anıları kaleme almıştır. Fener’den Galata’ya kadar yol boyunca başından geçen birtakım hadiseleri de kaydeden yazarın ayrıca Türk toplumuna ilişkin bazı önemli tespitlerde bulunduğu da görülmektedir. Önceleri Türkleri yalnızca kaderci olmakla eleştiren Bazili, bu kez de toplumun düşünce yapısına değinmiştir. Yazar, İstanbul halkının büyük kısmını oluşturan Türklerin kaderci oldukları kadar bağınaz düşünce yapısına sahip olduklarını öne sürmüştür. Bağınazlığı, kaderci zihniyetinin hâkim olduğu toplumların doğurduğuna inanan Bazili’nin, hatıratında Türkleri bu konuya ilişkin sık sık eleştirdiğine şahit olunmaktadır. Bazili’nin kadercilik ve bağınazlıkla ilgili yargısına veba salgını sırasında İstanbul’da yaşadığı ilginç bir hadiseden yola çıkarak vardığı anlaşılmaktadır. Hatıratında kaleme aldığı hadiseye göre yazar, Galata’dan yola çıktığı esnada bir Türk cenazesıyla karşılaşmıştır. O sırada cenaze sahiplerinin sergilemiş oldukları sorumsuz hal ve hareketlerden tedirgin olan Bazili, Türklerin bu davranışlarından bir hayli rahatsız olmuştur. Türklerin fazlasıyla sorumsuz olduklarının altını çizen yazar, tüm bunların özünde kaderci zihniyetinden ileri geldiğini vurgulamış ve sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

“Zaharov Bey’in yanına gitmek üzere yemekten hemen sonra Galata’ya doğru yola çıkmıştım. Zaharov, İstanbul’da misafirperverliğiyle tanınan konuksever bir bankacıydı. O dönem İstanbul’da ikamet eden Rusların hepsi istedikleri bir vakitte Zaharov’u rahatlıkla ziyaret edebilirler, arzu ettikleri kadar evinde konaklayabilirlerdi. Bende tıpkı onlar gibi İstanbul’a gelmişken hem biraz rahatlamak hem de iki günlük karantina sürecimi burada tamamlamak üzere Zaharov’u ziyaret etmeye karar vermiştim. Aslında yapmak istediğim yalnızca şu vebalı İstanbul’u arkama bile bakmadan terk etmektir. Hala oldukça huzursuz ve tedirgindim. Bu nedenle ilk önce Fener’den hızlıca ayrılmam ve bir önce Galata’ya

¹⁰⁹ a.g.e, s. 52.

ulaşmam lazımdı. Ben de aslında tam olarak öyle yapmıştım. Lakin Fener'den ayrılıp Galata'ya doğru yolu koyulduğum sırada hiç beklemediğim ilginç bir manzarayla karşılaşmıştım. Karşılaşmış olduğum manzara karşısında bir hayli korkmuştum ve içimde var olan huzursuzluk fazlasıyla artmıştı. Aslında o dehşet dolu anların hepsi Fener kapısına varmam ve karşıma çıkan o cenazeyi görmemle birlikte başlamıştı. İlk başta her şey normaldi. Fener'den ayrılmama ve yolculuğumun başlamasına dakikalar kalmıştı. Lakin cenazenin ve ona eşlik eden kalabalığın aniden karşıma çıkmasıyla beraber kendimi adeta kaybetmiştim. Şaşkınlığımdan olsa gerek hemen duvara yaslanmış, dakikalar boyunca öylece kalabalığın dağılıp sokağın boşalmasını beklemiştim. Duyduğum endişeyi tarif etmem imkânsızdı. Çünkü cenaze, veba salgını sırasında görmek istediğim en son şeydi. Cenazenin sahibi Türklerdi. Neyse ki, buna rağmen tabutu taşıyanlar oldukça anlayışlı ve kibar insanlardı. Yol boyunca bana dokunmamak için ellerinden geleni yapmış hatta bunun için büyük bir özen göstermişlerdi. Lakin Türkler özünde hiç de sizin şu an zannettiğiniz kadar anlayışlı ve özverili değillerdi. Aksine kaderci oldukları yetmezmiş gibi toplum olarak fazlasıyla sığ ve bağınaz insanlardı. Siz bakmayın Türklerin sırf birileri rahatsız olmasın diye yollarını değiştirip, kibarlık yaptıklarına. Türklerin genellikle o dönem toplum içinde sergiledikleri davranışlar ve yabancılara olan tutumları, şehirdeki salgının seyrine göre sürekli değişiklik gösterirdi. Mesela salgının şiddeti düşmeye, ölüm oranları azalmaya başladığında Türkler aniden daha ince düşünebilen nazik insanlar haline dönüşürlerdi. Lakin gel gelelim vebanın şehirde kol gezdiği, ölü sayısının hız kesmeden çoğaldığı günlerde ise Türkler adeta dehşet saçmaya başlardı. O da yetmezmiş gibi kaderci zihniyetinden ileri gelen bağınaz düşünce yapıları sergiledikleri davranışlarına yansır. Mesela İstanbul'daki vebanın büyümesiyle beraber, Türkler salgının yol açtığı yakalanmaktan çekinen birini gördüklerinde bağınazca davranır ve o kişiye bilerek dokunmaya çalışırlardı. Takınmış oldukları bu tavırlar onların toplum olarak kaderci bir zihniyetten gelmeleriyle yakından ilişkiydi. Çünkü Türklerin bakış açılarına göre insanların ölümüne yol açan veba değildi. Hatta onlar için aslında veba gibi bir salgın hastalığın varlığı söz konusu bile değildi. Onlar için söz konusu olan sadece kaderdi. Kısacası Türklerin ifade ettiğine göre, ölüm insanın ana rahmine düştüğü günden itibaren alınmış yazılırdı. Böylece bir kişinin ölümü aslında yalnızca kendi kaderine bağlıydı.¹¹⁰

Fener kapısında gördüğü manzara karşısında dehşet dolu anlar yaşadığını belirten Bazili, cenazeyle beraber toplanan kalabalığın çok geçmeden dağılmasıyla hızlıca iskeleye doğru yönelmiştir. Ardından iskelede bekleyen kayıklardan birine binmiş ve Galata'ya doğru yola koyulmuştur. Kaderci zihniyetin hâkim olduğu toplumların diğerlerine nazaran daha huzurlu ve cesur olduğunu dile getiren Bazili, yolculuk boyunca Türkleri eleştirmeye devam etmiştir. Kayıkla çıktığı bu kısa yolculuğuna eşlik eden kayıkçıya hatıratında ayrıca önemli bir yer ayıran yazar, yeniden toplumun bağınaz düşünce yapısına değinmiştir. Bazili'ye göre kayıkçılar, Türk toplumunun kaderci zihniyetini gözler önüne seren önemli örneklerden biriydi. Hatta yazarın deyimiyle İstanbul halkının alt tabakasını oluşturan kayıkçılar, özünde Türklerin hayata olan bakış açılarını ve toplumsal zihniyetlerini temsil ediyorlardı. Bazili, Fener'den Galata'ya kadar kayıkçıyla arasında geçen ilginç diyalogları eserinde kaleme almış ve yolculuk sırasında yaşadıklarını eserine şu şekilde kaydetmiştir:

¹¹⁰ a.g.e, s.53-54.

“Fener Kapısında gördüğüm manzara karşısında kendimi çok geçmeden toparlamış, iskeleye doğru hızlıca ilerlemeye başlamıştım. Ardından iskeleye varmış ve orada bekleyen kayıklardan birine binmiştim. Böylece İstanbul’a kısa bir süreliğine veda ederek Galata’ya doğru yola koyulmuştum. Kayıkçı bir hayli konuşkan ve sevecen bir adama benziyordu. Öte yandan (benimle) fazlasıyla ilgiliydi. Kayığa binmeden önce oturacağım yere bir halı sermek istemiş ve yol boyunca beni rahat ettirmek için elinden geleni yapmıştı. Lakin önceden de dediğim gibi kayıkçı tahmin ettiğimden de konuşkandı. İstanbul kayıkçıları, kaderci zihniyetin hâkim olduğu topraklarda yaşayan Türk toplumunun en önemli temsilcilerinden biriydi. Hatta kayıkçılar toplumun adeta bir yansımasıydı. Fener Kapısında gördüğüm manzara karşısında yaşadığım dehşet dolu anların bizim kayıkçı için hiçbir önemi yoktu. Çünkü onun bakış açısına bakılırsa, tüm İstanbul’u saran vebanın varlığı bile sadece bir uydurmadan ibaretti. Yani salgın hastalığın yol açtığı ölümlerin aslında vebayla uzaktan yakından hiçbir alakası yoktu. Ölümlerin tamamı insanların yalnızca kendi kaderine bağlıydı. Kısacası demem o ki, kayıkçıya göre fazla telaş etmeye gerek yoktu. Çünkü ona göre kaderden kaçmam zaten imkânsızdı. Kader, Türk toplumunun görünmez bir idolüydü. İlginçtir ki, genel itibarıyla fazlasıyla sığ ve bağnaz düşünce yapısına sahip olan Türkler, aynı zamanda da oldukça hoşgörülü insanlardı. Lakin benim sözünü ettiğim hoşgörünün, siz değerli okuyucularımın aslında şu an düşündüğüyle uzaktan yakından hiçbir alakası yoktu. Hoşgörü, Türklerin toplum olarak sahip oldukları bir özellikten ziyade, bir kabul şekliydi. Kadere olan inançları daima ağır basan Türkler, hayatı olduğu gibi kabul eder, ömürleri boyunca yaşadığı acı ve tatlı tüm hadiseleri hoşgörüyle karşılardı. Aslında bunun tek bir sebebi vardı. Türkler, toplum olarak başlarına gelen her şeyin kaderden ileri geldiğine inanırlardı. Hatta söz konusu olan ölüm bile olsa, kadere kapılıp asla hoşgörülerinden ödün vermezlerdi. Aksine onlar için mezara girmek, sanki yaşamaktan daha kolaydı. Hani insan uzun bir yolculuğa çıkar da evine ocağına dönünce o yorgunluğun vermiş olduğu huzurla beraber başını yastığına koyup, güzelce yatar ya... İşte Türkler için de ölüm, tam da böyle bir şeydi. Gözlerini kırpmadan ve bir an bile düşünmeden adeta tabuta yatar, gönlü rahat bir şekilde mezara girerlerdi. Çünkü Müslüman toplumuna göre bunu değiştirmeye ne salgın hastalıkların ne de felaketlerin gücü yeterdi. Böylelikle bana yol boyunca türlü hikâyeler anlatıp duran kayıkçının fikri de diğerlerinden farksızdı. Kayıkçının anlattığı hadiselerin hepsi bana göre birer uydurmadan ibaretti. Lakin Türklerin toplum olarak kadere olan inançları o kadar kuvvetliydi ki, söz konusu hikâyelerin tümü onlara göre fazlasıyla öğretici ve eğiticiydi. Zaten kaderin varlığına körü körüne inanan insanların aksini düşünmesi de sanırım beklenemezdi. İtiraf etmek gerekirse, kayıkçının büyük bir hevesle anlattığı hikâyeler ona göre fazlasıyla eğitici de olsa, yol boyunca onları dinlemiş olmak bir hayli yorucu ve sıkıcıydı.¹¹¹”

Bazili, kayıkçının anlattığı hikâyelere inanmakta güçlük çekmiştir. Lakin buna rağmen yine de kendisine anlatılanlara hatıratında değindiği görülmektedir. Kayıkçıdan dinlediği ve fazlasıyla eğitici ve öğretici bulduğu olayların birkaçını not eden yazar, onları eserinde şu şekilde anlatmıştır:

“Kayıkçının yol boyu anlatmaya doyamadığı hadiselerin hepsi özünde bir hayli ilginçti. Mesela bir sabah evinde ölü bulunan kâfirin hikâyesi kaderci zihniyete sahip Türk toplumuna göre fazlasıyla dikkat çekiciydi. Salgın boyunca kendini eve hapseden kâfirin, kimseyle temas etmemesine rağmen çok geçmeden ölü bulunması ilginçti doğrusu. Üstelik kâfiri evinde ölü bulan kişilerin onu elleriyle yıkayıp defnetmelerinin ardından salgından zerre kadar etkilenmemiş olmaları da oldukça şaşırtıcıydı. Lakin gelin görün ki, Türk toplumunun zihniyetine göre tüm bunların tek bir açıklaması vardı: Kader...¹¹²”

¹¹¹ a.g.e, s. 53-54.

¹¹² a.g.e, s. 55.

Hatıratı göre yazarın okuyucularıyla paylaştığı hikâyeler yalnız veba salgını sırasında ortaya çıkmış hadiselerden ibaret değildi. Hatta kayıkçının Bazili ile paylaştığı bu hikâyelerin çoğunun aslında salgın hastalıklarla pek de bir alakası yoktu. Yazara göre, anlatılanların ve kulaktan kulağa dolaşan hadiselerin asıl amacı bir nevi insanın kaderine ne denli bağlı olduğunu ispatlamaktı. Belki de tüm bunların tek sebebi hikâyeleri dinleyenlerin kadere olan inancını bir nebze güçlendirmekti. Hikâyelerin hepsinin ortak bir yönü vardı. Bazili'ye anlatılan bütün hikâyelerin özünde kadercilik hâkimdi. Söz konusu hikâyelerin başkahramanlarının adı ve kimliği genellikle belirsizdi. Hadiselerin içerisinde yer alan kişiler çoğunlukla sıradan insanlardı. Yazarın belirttiğine göre, kayıkçının bahsettiği ve sıradan insanların anıldığı hikâyeler bazen aniden yön değiştirdi. Hatta temelde kaderci zihniyeti konu edinen hikâyelerin Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatına kadar bile uzandığı olurdu. Kayıkçının anlattıklarını bir hayli ilginç bulduğunu belirten yazar, sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

“Evinde ölü bulunan kâfirin ardından bu kez sırada boğulmaktan korkan bir adamın hikâyesi vardı. Kayıkçının anlattığına göre, adamın biri denizden çok korkmuş. Bu nedenle daima önce suların durgunlaşmasını bekler, denize öyle girermiş. Lakin gelin görün ki, tam da suların durgun ve denizin gayet sakin olduğu bir gün adam suda çırpınmaya başlamış. Alın yazısı işte. Ölüsü bile bulanamadan boğulup gitmiş. Hayat bu, kimisi korkularına yenik düşüp durgun sulara ölmüş, kimisi de fırtınalı denizlerde türlü kazalar yapar, yine de sağ çıkarmış. Dikkat ettiyseniz anlatılanların hepsi genellikle sıradan insanların başlarına gelen tahlisiz olaylardan ibaretti. Türk toplumunu derinden etkileyen bu hikâyelerin hiçbirisi bana yine de inandırıcı gelmiyordu doğrusu. Hadiselerin her biri özünde ilginçti. Hepsinin kendince bir anlamı ve derinliği vardı. Lakin adı sanı bilinmeyen kişilerin hikâyelerini dinlemek oldukça sıkıcıydı. Neyse ki, yolculuğumuzun sonuna gelmeden kayıkçının son olarak anlattığı hikâyenin konusu diğerlerine nazaran bir hayli ilgi çekiciydi. Yaşandığı öne sürülen hadisenin konusu Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatıyla yakından ilişkiydi. Hikâyede birinin sebepsizce Yeniçerilerle beraber idam edilirken diğerinin kayıkcılıktan amiralliğe nasıl yükseldiği anlatılıyordu. İsimleri, rütbeleri ve kimlikleri aynı dahi olsa bahsi geçen kişilerin kaderleri ne yazık ki birbirinden çok farklıydı. Kimseye zararı dokunmamış ve yıllarca kendi halinde yaşamış zavallı bir adamın Yeniçerilerle boğularak öldürülmesi gerçekten çok acıydı. Öte yandan hayatı boyunca fakir bir kayıkçının şans eseri amiralliğe kadar yükselip bir anda koskocaman Osmanlı Filosunun başına geçmesi ise şaşırtıcıydı doğrusu. Velhasıl Türk toplumunun zihniyetine göre anlatılan hadiselerde yaşanan iyi ve kötü olayların hepsinin yine tek bir açıklaması vardı. Tabi ki, alın yazısı...”¹¹³”

Fener'den Galata'ya doğru kayıkla çıktığı bu kısa yolculuğunun çok geçmeden sona erdiğini belirten Bazili, son olarak Mumhane'ye varmış ve Zaharov'un evine ulaşmıştır. Hatıratında belirttiği üzere dostların bile birbirini ağırlamaktan çekindiği bir dönemde Zaharov'u evinde ziyaret etmek Bazili için olağan dışıydı. Vebanın

¹¹³ a.g.e, s. 56.

yaygınlaşmasıyla beraber İstanbul halkı evinde misafir ağırlamaktan adeta korkar olmuştu. Salgının şiddeti gün be gün artıyor, hayatını kaybedenlerin sayısı hızla yükseliyordu. Bazili'ye göre İstanbul halkı bir hayli çaresizdi. Vebanın hangi yollarla bulaştığını kimse tam olarak bilmiyordu. Hal böyle olunca İstanbul'da misafir ağırlamak artık neredeyse imkânsız hale geliyordu. İstanbul halkının yaşam alanları gittikçe daralıyor, İstanbul'da hayat insanlar için fazlasıyla zorlaşıyordu. Bazili'nin belirttiğine göre, kısa sürede İstanbul'a yayılan veba salgını toplumsal alışkanlıkların değişmesine yol açıyordu. Ev sahipleri misafirlerini alışılmışın dışında karşılıyor, gelen kişilerin kıyafetlerini çeşitli işlemlerden geçiriyorlardı. Yazarın eserinde kaydettiğine göre, salgın döneminde ev sahipleri evlerde bulunan odalardan birini mutlaka konukların kıyafetleri için ayırıyorlardı. Konukların kıyafetlerine ev ortamında uygulanan işlemler genel itibarıyla hijyenle alakalıydı. İçeri davet edilen misafirlerin kıyafetleri önce odaya alınır, ardından Selvi ağacının yapraklarıyla elde edilen tütüsüyle tütülenirdi. Bazili'nin belirttiğine göre, gelen kişiler ev sahibinin annesi, babası, çocukları ya da yakın bir dostu dahi olsa, yine de işlemler uygulanmadan asla içeri davet edilmezlerdi. Öte yandan İstanbul halkı tarafından uygulanan bu yöntemler ve alınan tedbirler bununla sınırlı değildi. Bazili'nin kaydettiğine bakılırsa salgın karşısında çaresiz kalan kişilerin başvurdukları yöntemlerden biri de dönemin dervişleri tarafından hazırlanan muskalardı ve salgın sırasında muska kullanımı tarih olarak biraz daha eskiye ve Gayrimüslimlere dayanıyordu. Yazarın aldığı duyumlara göre muskalar, yakın tarihte ilk defa 1812'de yine İstanbul'da meydana gelen bir başka veba salgınında kullanılmıştı. Gayrimüslim bir din adamı tarafından hazırlanan bir yöntemin kullanılması, İstanbul halkının o dönem bölünmesine neden olmuştu. 1812'de meydana gelen hadiseleri elde etmiş olduğu bilgiler ışığında, hatıratında kaleme alan Bazili, kendisine anlatılanları şu şekilde aktarmıştır:

“Vebanın Başrahibi... Pera halkının ve Gayrimüslimlerin sevilen ismi... Hristiyanların fedakâr adamı... Don Kurban. Ermeni bir din adamı olan ve o dönem Pera'da ikamet eden mahallelinin sevilen yüzü Don Kurban'ı tanır mısınız bilmem. Lakin 1812'de İstanbul'da meydana gelen veba salgını sırasında adından sıkça söz edilen Kurban'ı o dönem tanımayan yokmuş. Don Kurban, ananın oğuldan, kardeşin kardeşten köşe bucak saklandığı salgın zamanı cemaatinin günlük bakımını üstelenir, her birine yalnızca beden değil ayrıca ruhen de şifa olurmuş. Meğer 1812'deki veba salgı sırasında uygulanan ne çok yöntem varmış. Üstelik anlatılanlara bakılırsa, 1812'de uygulanan yöntemlerin hiçbiri, 1833'tekiler kadar naif ve basit değilmiş. 1833'teki yöntemlerin çoğu hijyenle alakalı olup, insanların daha titiz olmalarını sağlamaya yöneliktir. Lakin bir önceki salgında başvurulan yöntemler diğerlerine göre bir hayli ürkütücüydü. 1812'deki veba salgını sırasında insanların başvurduğu yöntemlerden biri derviş tılsımlarıymış. Dervişler tarafından

yapıldığına inanılan muskalar, söylenenlere göre bir hayli kuvvetliymiş. Tabi tılsımlar ve muskalar dışında uygulanan bir başka yöntem daha varmış. O da midenin üzerinde bir bağ safran taşımakmış. Muskaların ve tılsımların yetersiz kaldığını düşünenler tüm gün o bir bağ safranı beraberinde taşır üzerlerinden eksik etmezlermiş. Aslında belki de uygulanan bu yöntemlerin ve alınan tedbirlerin tek bir amacı vardı. Vebaya yakalanma riskini en aza indirip, ölümlerle burun buruna yaşamak zorunda kalan insanların korkularına çare olabilmektir. Peki ya diğerleri, vebanın kurbanı olmuştular hiç mi çare yoktu... Meğerse vebaya yakalanmış kişilere uygulanan yöntemler de varmış. Hatta o yöntemi geliştirip hastalara uygulayan kişide Don Kurban'ın kendisiymiş. Vebaya yakalanan kişilerin el ve ayaklarında yaralar çıkar, içleri iltihapla dolarmış. İltihabı akıtmak ve hastayı rahatlatmak için yaraların üstü çizdirilmiş. Meğer bu işlem Don Kurban tarafından yapılır ve hastalar iyileşene dek uygulanmaya devam edermiş. Bu yönteme İstanbul'da ağırlıklı olarak kimlerin başvurduğundan habersizdim. Lakin öğrendiğim kadarıyla şu muska yaptırıp, safran taşıyanların çoğunu kadere inancı zayıf Müslümanlar oluşturunurlardı.¹¹⁴

Bazili'nin kaleme aldığı bilgilere göre 1812'de İstanbul'da meydana gelen veba salgının sorumlusu Yahudilerdi. 1812 tarihli vebaya ilişkin elde ettiği bilgiler doğrultusunda Bazili'nin belirttiği üzere o dönem İstanbul'da ortaya çıkan yangın neticesinde evlerini terk etmek zorunda kalan Yahudiler, salgının hızla yayılıp büyümesine neden olmuştur. Hatıratına göre Yahudilerin ikamet ettiği Balat'ta çıkan yangın o zamanlar İstanbul'da yaşanan kaosu adeta işaret fişegi idi. Vebalı olduklarına inanılan Yahudiler çok geçmeden şehrin dört bir yanına dağılmış ve İstanbul'daki vaka sayıları bu nedenle hızla artış göstermiştir. 1812'deki salgının yayılmasında yangın mağduru Yahudilerin büyük önem taşıdığını öne süren Bazili'nin dikkat çektiği başka bir konu daha vardı. Bazili'nin ulaştığı bilgilere göre Yahudiler yalnızca şehrin dört bir yanına yerleşmekle kalmamış, üstelik hayatını kaybeden akrabalarının vebalı kıyafetlerini satarak salgının daha geniş alanlara yayılmasına neden olmuşlardı. Bazili'nin belirttiğine göre o dönem İstanbul'da ikamet eden Yahudiler, çoğunlukla ticaretle uğraşır ve pazar yerlerinde satıcılık yaparlardı. Lakin hatıratına bakılırsa sözü edilen Yahudilerin ticaretle uğraştıkları mekânların hepsi tıpkı ikamet ettikleri yerleşim yerleri kadar pis, kirli ve havasızdı. Yahudiler vebalı kıyafetlerin beraberinde ölü kimselere ait olan eşyaları bu mekânlarda muhafaza ediyor ve ardından onları satışa sunuyorlardı. Bazili'nin belirttiğine göre Yahudiler bunu tamamen aç ve mağdur oldukları için yapsalar bile aslında farkında olmadan vebanın hızla yayılmasına vesile oluyorlardı. Hatıratında 1812'deki vebaya şahit olmadığı takdirde o dönemi adeta yaşamışçasına kaleme alan Bazili, salgının yol açtığı hadiseleri şu şekilde yorumluyordu:

¹¹⁴ a.g.e, s. 59-60.

“Wilson... Ya da Daniel Defoe... 1665 tarihli Londra Vebası... Korkulu günler, dehşet dolu hikâyeler, yaşanan kasvetli hadiseler ve daha niceleri... Evet, şu iki usta yazarın eserlerinde hayat bulan sahnelerin temelini oluşturan olayların, yaşanan korku ve dehşet dolu anların hepsi 1665 senesinde Londra’da yaşanmış bir gerçektir. Wilson ve Daniel tarafından kaleme alınan bu eserler Londra’da ortaya çıktığı bilinen 1665 tarihli veba salgını sırasında yaşanan olayların adeta bir yansıması gibiydi. Wilson’un ve Daniel’in konuya ilişkin eserlerini bizzat okuyan biri olarak böylesi bir trajedinin dünya üzerinde yeniden yaşanabileceğini asla düşünemezdim. Lakin yıllar sonra öğrendim ki, meğerse facianın en büyüğü 1812 tarihli veba salgını esnasında Osmanlı’nın başkenti İstanbul’da yaşanmış. Hafızamda o döneme ait en ufak bir anı bile yoktu. 1812’de İstanbul’da meydana gelen olaylara ilişkin duyduklarım tam bir felaketti. O döneme ait olduğu öne sürülen hikâyeler o kadar korkunç ve dehşet doluydu ki, anlatılanları dinleyen herkesin tüyleri ürperiyordu. Kadere inançları kuvvetli olan kimseler bile şehirde kulaktan kulağa dolaşan bu hikâyeler karşısında kayıtsız kalamıyordu. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan bu yana görüp mücadele etmek zorunda kaldığı türlü hastalıkların ve felaketlerin sayısı oldukça fazlaydı. Lakin herkesin aklında kalan sanki yalnızca tek bir tarih vardı. O da 1812’idi. O tarihte yaşanan hiçbir şeyi hatırlayamıyor olmak çok acıydı. 1812’ye dair aklımda kalan yegâne şey, insanların gözlerinde beliren o korkuydu. Hâlbuki ki, ondan 8 sene öncesine kadar İstanbul halkı ne kadar da mutluydu. Türlü salgınlarla mücadele ettiği günleri geride bırakmış, sonunda rahat bir nefes almıştı. Lakin ne yazık ki, İstanbul halkının sefası 1812 tarihli veba salgının görülmesiyle beraber çok geçmeden sona ermişti. Önceleri havaların ısınmasıyla düşen vaka sayıları sonbaharın gelişiyle hızla artmaya başlamıştı. Yaşları asrı aşan amcalar bile o yıllara dek böylesi bir salgınla hiç karşılaşmadıklarından söz ediyorlardı. Öte yandan İstanbul salnamelerinin de desteklediği bu bilgilere göre, 1812’de görülen yüksek ölüm oranları Osmanlı tarihinde bir ilkti. Peki, Osmanlı Devleti’nin gelmiş geçmiş en şiddetli salgını olarak anılan 1812 tarihli vebası nasıl ortaya çıkmıştı... Vebanın görülmesine neden olan Balat’taki yangın mıydı, yoksa Balat’taki yangında evsiz kalan vebalı Yahudiler miydi? Evet, yanlış duymadınız, 1812’de İstanbul’da görülen salgının ismi gerçekten de Balat’ta çıkan bir yangınla anılıyordu. Osmanlı tarihinde bir ilkin yaşanmasına sebep olan, İstanbul halkının korkulu rüyası 1812 tarihli veba salgınının bir yangın sonucu ortaya çıkmış olması oldukça ilginçti. Facianın eşiğinden dönen ve saatler içerisinde evsiz kalan 40.000 Yahudi’nin bir anda şehrin etrafına dağılması, zaten var olduğuna inanılan vebanın fazlasıyla büyümesine yol açmıştı. Veba salgınının nedeni aslında Balat’ta bulunan bir Yahudi mahallesinde çıkan yangından ziyade, çaresizlikten İstanbul’un dört bir yanına dağılmak zorunda kalan Yahudilerin kendileriydi. Çünkü İstanbul halkının büyük bir çoğunluğu Yahudilerin vebalı, ikamet ettikleri yerleşim yerlerinin ise hastalıklı olduklarına inanırlardı. Yaklaşık 800.000 kişiyi etkisi altına alan salgının şiddeti şehrin etrafını mesken edinen vebalı Yahudilerle beraber hızla yükselmişti. Havaların soğuması vebanın yayılmasına büyük bir etki etmişti. Yaz aylarında seyrek olarak görülen ölüm vakaları Ekim ve Kasım’ın başlarında bir hayli çoğalmıştı. Salgının henüz ilk dalgasında gün içerisinde vefat eden insan sayısı 3.000’e yükselmişti. İstanbul’da vebaya yakalanıp da üç günden fazla hayatta kalmayı başaran tek kişi bile kalmamıştı. Kısacası facianın yol açtığı felaket tablosu korkunçtu. Hal böyle olunca çarşı pazar kapanmış, İstanbul halkı kendini eve hapsedmişti. Böylece vebalı olduklarına inanılan Yahudiler, salgının yalnızca yayılmasında değil üstelik pazar yerlerinin kapatılmasında da ciddi bir rol oynamışlardı. O dönem pazarlarda satıcılık yapıp ticaretle uğraşan Yahudiler, başlarına gelen malum yangın felaketinin ardından adeta sefil bir hale gelmişlerdi. Sefalet dolu günlerinin böyle devam edemeyeceğini anlayan Yahudiler çareyi veba salgını sırasında hayatını kaybeden vebalı akrabalarının hastalıklı kıyafetlerini satmakta bulmuşlardı. Önceleri yalnızca hastalıklı kıyafetleri satmakla işe koyulan Yahudiler çok geçmeden o insanların evlerinde bulunan eşyaları da pazarlamaya başlamışlardı. İlginçtir ki kıyafetlerin ve eşyaların hastalıklı ya da ölü kimselere ait olmaları alıcıların umurunda bile değildi. Üstelik ölü Yahudilerin vebalı kıyafetlerine rağbet edenlerin büyük bir çoğunluğu Türklerden oluşuyordu. Tahmin ediyorum, siz de bu duruma en benim kadar şaşırmış olmalısınız. Lakin duyduğum kadarıyla anlatılar doğruymuş. Oldukça ucuza satılan kıyafetlere gerçekten de en çok rağbet edenler Türklermiş. Mahum ağırlıklı olarak Türklerin yaşadığı, kaderciliğin hâkim olduğu topraklarda vebalı Yahudilerin hastalıklı eşyalarını alabilecek başka bir millete rastlamak zaten pek mümkün olmazdı. İnanır mısınız

bilmem ama o dönem İstanbul pazarlarının arasında bulunan ve “Bit Pazarı” olarak adlandırılan ilginç bir yer vardı. İsminden de anlaşılacağı üzere Bit Pazarı insanın adeta midesini bulandırıyor. Hastalıklı her türlü eşyaların ve kıyafetlerin satışa sunulduğu Bit Pazarı, şehrin en rağbet gören pazarlarından biriydi. Yahudilerin başına gelen yangın faciasının bedeli gördüğünüz gibi oldukça ağırdı. Üstelik o dönem Balat’ta çıkan yangının doğurduğu sonuçlardan biri olarak görülen başka bir felaket daha vardı. O da Galata yangınıydı. Galata’da çıkan yangınla ilgili herhangi bir bilgim yoktu. Bildiğim tek şey Galatalı mağdurların Yahudiler kadar şanslı olamadıklarıydı. Çünkü o dönem şehrin bütün marangozları veba salgınına yenik düşüp hayatını kaybeden vatandaşlar için tabut yapmakla meşguldü. Böylece sizin anlayacağınız İstanbul marangozlarının Galata yangının mağdurları için bir mesken yapacak vakitleri yoktu. Aslında herkes kendince haklıydı. Salgının varlığı ahirete inancı kuvvetli kimselerin tabutsuz gömülmeleri için bir neden teşkil etmiyordu. Üstelik zaten hazır son menzilin kapıları herkes için ardına kadar açılmışken neden hayatta kalanlar için yeni bir mesken yapılıns ki...¹¹⁵”

1812 senesinde İstanbul’da görülen veba salgını hakkında ilginç tespitlerde bulunan Bazili’ye göre o dönem hayatını kaybedenlerin büyük bir çoğunluğu Türklerden oluşuyordu. Ölüm oranlarının yalnızca Türkler arasında yüksek olmasına dikkat çeken yazar, bunun nedenini Türk toplumunun kadercî bir bakış açısına ve hayat tarzına sahip olmalarına bağlıyordu. Bazili’nin kaydettiğine göre 1812 tarihli veba salgının yayılma gücü bir hayli hızlıydı. Salgına yakalanan kişilerin o dönem hayatta kalma olasılığı adeta yoktu. Hatıratla belirtildiği kadarıyla vebanın belirtilerini tam olarak anlamak mümkün değildi. Çünkü hastalar salgına yakalandıkları gün can veriyorlardı. Böylece hastaların zaman içerisinde hangi belirtileri gösterebilecekleri tahmin bile edilemiyordu. Bazili’nin öğrendiği bilgiler çerçevesinde kaydettiğine göre hastalığın belirtilerini yalnızca ölen kişilerin cansız bedenlerinde görmek mümkün oluyordu. Öte yandan Bazili’nin 1812 tarihli veba salgınına yönelik edindiği bilgiler bunlar da sınırlı değildi. Bazili’ye göre yıllar boyunca türlü salgınlarla yaşamayı öğrenmiş İstanbul halkının verdiği mücadele takdire şayandı. Lakin İstanbul annelerinin süregelen salgınlar sırasında çektiği tarif edilemez sıkıntılar çok daha büyüktü. Hatıratında cefakâr ve fedakâr olarak nitelendirdiği İstanbul annelerine değinen Bazili’nin konuya ait edindiği bilgiler bir hayli ilginçti. Bazili 1812 tarihli veba salgınına ilişkin edindiği bilgileri sırasıyla şöyle kaleme almıştır:

“1812 tarihinde İstanbul’da görülen vebanın şiddeti bir hayli yüksekti. Üstelik bulaşma gücü fazlasıyla kuvvetli ve hızlıydı. Zaten 1812 tarihli vebaya yakalananların arasında hayatta tutunabilen kişi sayısı yok denecek kadar azdı. Salgına tutulan hastaların büyük bir çoğunluğu 24 saat içerisinde vefat ediyordu. Anlayacağınız insanlar fazlasıyla hızlı bir şekilde hayata veda ediyorlardı. Böylece vebanın yol açtığı belirtileri tespit etmek oldukça güç bir hal alıyordu. Önceleri vebaya yakalanan kişilerin hayatta kalma olasılığı çok düşüktü. Lakin salgının hafiflemesiyle hastaların yaşam süresi az da olsa artmış ve bu sayı üç ile yedi gün arasında değişiklik göstermeye başlamıştı. Hatta 9 gün hayatta kalabilen bir

¹¹⁵ a.g.e, s. 60-62.

hastanın iyileşebileceği düşünülüyordu. Velhasıl vebaya yakalanan kişilere toplamda 40 günlük bir müddet veriliyordu. Hastalar bu süre zarfında genellikle ya iyileşiyor ya da hayata veda ediyorlardı. Fakat edindiğim bilgilere göre 1812'deki veba salgını çok geçmeden yine o tarihlerde yavaş yavaş düşüşe geçmişti. İyileşen kişi sayıları vakaların önüne geçmiş ve ölüm oranları hızla azalmaya başlamıştı. O döneme ait anlatılan rivayetlerin hepsi gördüğünüz gibi bir hayli ilginçti. 1812 tarihli veba salgınına ilişkin kulaktan kulağa dolaşan rivayetlerin dışında dikkatimi çeken başka bir mesele daha vardı. O da dönemin fedakâr İstanbul annelerini konu edinen hikâyeleriydi. 1812 tarihli veba salgını sırasında hastalar 40 gün gibi uzunca bir süre karantina altına alınıyorlardı. Hastaların kimisi anne kimisi çocuktı. Haliyle veba salgını sırasında 40 gün boyunca çocuklar annelerinden, anneler ise evlatlarından ayrı düşüyorlardı. Henüz bakıma muhtaç yaştaki çocukların ihtiyaçlarını anneleri dönene dek babaları üstleniyordu. Anlayacağınız o dönem babaların durumu vebaya yakalanan annelerin durumundan çok daha vahimdi. Peki ya, cehaletinin bedelini evlatlarıyla ödemek zorunda kalmış bir annenin çaresizliği... İşte ne yazık ki, buna karşılık söylenebilecek tek bir kelime bile yoktu. Üstelik evlatları arasında sıkışıp kalan bir annenin veba salgını sırasında verdiği mücadeleye şahit olan biri olarak diyecek bir şey bulamıyordum. Evet, anlattıklarımın çoğu rivayetlerden, kulaktan kulağa dolaşan hikâyelerden ve yaşandığı öne sürülen hadiselerden ibaret. Lakin şahit olduğum bu olayların hepsi birer gerçektir. Veba salgını döneminde anneler, sağ kalanları korumak adına hastalığa yakalanan evlatlarını evden uzaklaştırıp başka birilerine emanet ediyorlardı. Tabi evinden, ocağından, babasından, kardeşlerinden ve en önemlisi annesinden ayrı düşerek terkedilen çocuklara sonra ne olduğunu kimse bilmiyordu. İşin ilginç tarafı çaresizce çırpınan o annelerin sağ kalan evlatları da bazen hiç hesapta yokken aniden vebaya yakalanıp hayatlarını kaybedebiliyorlardı. İstanbul halkı buna kader... Anneleri ise buna Tanrı'nın bir laneti diyorlardı... Lakin bana soran olursa, cehaletin kurbanı bu kadınların hepsi aslında dünyanın en kahraman ve en fedakâr anneleriydi.¹¹⁶

Bazili'nin kaydettiğine göre 1812 tarihli veba salgının yol açtığı ölümler o dönem İstanbul nüfusunu bir hayli etkilemişti. Hatıratı tahminler üzerine hayatını kaybedenlerin sayısını yaklaşık 200.000 olarak kaydeden yazarın, bu rakamlara Osmanlı kaynaklarından ulaştığı anlaşılmaktadır. Hatıratında İstanbul'un 1812 tarihli veba salgının 70 gün boyunca devam ettiğini öne süren yazarın hesaplamalarına göre o dönem hayatını kaybeden kişi sayısı şehrin dörtte birini teşkil ediyordu. Buna rağmen Bazili'nin belirttiği üzere yeni doğan kişilerin sayısıyla beraber İstanbul'un nüfusu hızla çoğalıyordu. Üstelik sanayileşmeye bağlı olarak kırsaldan aldığı göç şehrin gittikçe kalabalıklaşmasına yol açıyordu. Hatta Bazili'nin kaydettiklerine bakılırsa 1812 tarihli veba salgının ardından nüfusun yeniden artış göstermesi yıllar sonra mecburi göçlerin tekrar gündem olmasına neden olmuştu. Öte yandan hatıratı belirtildiğine göre o dönem İstanbul'da vebaya yakalanan hastalara ilişkin birtakım söylentiler dolaşıyordu. Söylentiler vebaya birkaç kez yakalanmanın imkânsız olduğu yönündeydi. Lakin Bazili'ye göre İstanbul halkının bu söylentileri kesinlikle asılsızdı. Konuya ilişkin olarak Marsilya ve Londra vebasını örnek veren Bazili'nin kaydettiğine bakıldığında

¹¹⁶ a.g.e, s. 66-67.

her insanın salgına birkaç kez yakalanma riski daima mevcuttu. Edindiği bilgileri kendi yorumuyla kaleme alan Bazili'nin eleştirileri şu şekildeydi:

“O dönem İstanbul’da kişilerin vebaya birkaç kez yakalanma riskinin adeta imkânsız olduğu yönünde türlü dedikodular dolaşıyordu. Bana kalırsa bu dedikoduların hepsi asılsızdı. Çünkü kişilerin birkaç kez vebaya yakalanma riski daima mevcuttu. Hatta yeryüzünde bu gibi durumların görüldüğü binlerce salgın hastalık vardı. Lakin yine de İstanbul halkının dilden dile dolaşan şu söylentilerin doğruluk payı elbette yüksekti. Hayatında en az bir kez olsun vebaya yakalanmış birinin yeniden hasta olma olasılığı bir hayli düşüktü. Aslında veba salgını sırasında hastalık sürecini başarıyla yenen kişilere o dönem fazlasıyla ihtiyaç duyulmaktaydı. Çünkü salgın sırasında herkes evine çekilmiş, pazar yerleri kapatılmış, vebaya yakalanan kişiler karantina altına alınmıştı. Anlayacağınız hiç kimse dışarı çıkamıyor, alışverişlerini bile yapamıyordu. Üstelik sokağa çıkmak, birilerine temas etmek bir hayli sakıncalıydı. Lakin hastalığı yenmiş ve karantina süresini başarıyla tamamlamış olan kişiler bütün bunları rahatlıkla yapabiliyordu. Hal böyle olunca o dönem İstanbul halkı arasında büyük bir dayanışma ortaya çıkmış ve herkes birbirine yardım etmeye başlamıştı. Hasta olma olasılıkları düşük olanlar, vebaya bir kez olsun bile yakalanmamış kişilere yardım ediyor, alışverişlerini yapıyor ve eksiklerini tamamlıyorlardı. En önemlisi bütün bu işleri yaparken evde kalan kişilerle hiçbir temasta bulunmuyorlardı. Tahmini hesaplamalara göre 70 günlük salgın döneminde neredeyse 200.000 kişi hayatını kaybetmişti. Bu rakam o dönem İstanbul’un dörtte birine tekabül ediyordu. 1812 tarihli veba salgını İstanbul’da görülen can kayıplarıyla beraber şehirde korkunç bir insan boşluğunun oluşmasına yol açmıştı. Lakin 1812’deki salgının üzerinden geçen 20 yıl içerisinde İstanbul’un sanayileşmesiyle beraber çok sayıda göç aldığı ve bu nedenle şehrin nüfusunda yeniden büyük bir artış görüldüğü söyleniyordu. Hatta o yıllarda İstanbul’un nüfusunda görülen bu artış halkı hükümet tarafından uygulanan zorunlu göçe maruz bırakmıştı. Zaten Osmanlı Devleti için İstanbul’u temizlemek hiç de zor değildi. Yunan halkına karşı yapılan zulümler, Yeniçerilerin ve Katolik Ermenilerin imhası döneminde Osmanlı başkenti olan İstanbul’dan kaçarak hayatını kaybedenlerin sayısı zaten şehrin fazlasıyla boşalmasını sağlamıştı. Son 20 yılda nüfusun artmasıyla beraber İstanbul bugün bile hala fazlasıyla kalabalık ve yoğundu. Kadınlar ve çocuklar genellikle dışarı çıkmıyorlardı. Şehirde dolaşanların çoğu tüccar ya da zanaatkârlardı. Buna rağmen İstanbul sokakları bir hayli kabalıktı. Neyse, konumuza dönecek olursak 1812 tarihli veba salgını sırasında hayatını kaybeden 200.000 kişinin dörtte üçünü oluşturanların Türk olması sizce de bir tesadüf müydü? Bana kalırsa değildi. Salgın boyunca hiçbir tedbir almaksızın yalnızca muskalarla yetinen Türkleri anlaşılan hiçbir güç kurtarmaya yetmemişti.¹¹⁷”

Bazili'nin belirttiğine göre 1812 tarihli veba salgını boyunca gücünü kaybetmeyen tek bir unsur vardı. O da özellikle Gayrimüslimlerin inançları gereği mensup oldukları dindi. Bazili'ye göre din, tarih boyunca insanoğlunun başına gelen türlü felaketlerin karşısında ayakta kalabilen nadir öğelerden biriydi. Hatıratında Osmanlı Devleti'nde görülen veba salgınları başlığı altında kaleme aldığı bilgilerin çoğu rivayetlere bağlı olsa da Bazili'nin özellikle bu konuyu daha çok şahsi düşüncelerine göre yorumladığı görülmektedir. Bazili'nin belirttiğine göre o dönem İstanbul'daki Gayrimüslimler bir arada yaşadıkları Müslümanların aksine dinine oldukça bağlı kişilerdi. 1812'de görülen veba salgının yol açtığı ölüm haberleriyle gün geçtikçe sarsılan Gayrimüslimlerin tek sığınağı dinleriydi. Hatıratında kaydedildiğine göre

¹¹⁷ a.g.e, s. 62-64, 68.

salgın boyunca almış oldukları tedbirlerin dışında ibadetlerini her koşulda yerine getiren Gayrimüslimler o dönem sıkça kiliseleri ziyaret eder ve adaklar adarlardı. Gayrimüslimlerin tek isteği İstanbul'u etkisi altına alan veba salgınından bir an önce kurtulmaktı. Hatta Bazili'nin belirttiğine göre veba salgının şiddetini arttırdığı dönemlerde kiliselerde görevli rahipler bile kendi dinlerine mensup kişiler için adeta seferberlik ilan ederlerdi. İstanbul'un büyük bir çoğunluğunu oluşturan Müslümanların ise bu süre zarfında yaptıkları tek şey kaderciliği temel alan propagandaları desteklemektir. Bazili, Müslümanları Gayrimüslimlerden ayıran en büyük özelliklerden biri olduğuna inandığı ve gücünü hiçbir zaman yitirmediğini öne sürdüğü Hristiyanlığı şu şekilde yorumlamaktadır:

“Bana sorarsanız tarih boyunca insanoğlunun başına gelmiş nice felaketlerin ve dünya üzerinde yaşanmış bütün ağır faciaların karşısında gücünü daima koruyabilen unsurlardan biri dindi. Din, insanoğlunun ilk ve tek sığınağıydı. Mesela 1812 senesinde Osmanlı Devleti'nin salgınla mücadele ettiği, korku dolu anların yaşandığı ve İstanbul'un adeta dayanma gücünü kaybettiği o günlerde din halkın en büyük sığınağı haline gelmişti. Takdir edersiniz ki, şu ana kadar din olarak şüphesiz Hristiyanlıktan söz ediyoruz. Çünkü 1812'de İstanbul'da görülen veba salgını boyunca Gayrimüslimlerden başka dine sığınıp ibadetlerini yerine getiren hiç kimse yoktu. Gayrimüslimler salgının şiddetini arttırdığı dönemlerde günlük ibadetlerinin dışında kiliselere vebanın son bulması için adaklar adar, niyetler ederlerdi. Peki, Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da Gayrimüslimlerle bir arada yaşayan Müslümanlar o sıralar neyle meşguldü dersiniz... Tahmin etmesi hiç de zor değildi aslında öyle değil mi... Evet, Müslümanlar salgın boyunca kaderciliği temel alan propagandalarına devam etmekten başka kelimenin tam anlamıyla hiçbir şey yapmıyorlardı... Anlayacağınız imamlar fetva verirken, rahipler hayat kurtarıyordu. İlginçtir ki, Osmanlı topraklarında insanların hayatını kurtaran hastaneler yalnızca Gayrimüslimlere aitti. Hastalarının her türlü ihtiyacını karşılayan ve tedavilerini üstlenen bu hastaneler dönemin Rum rahipleri tarafından yönetiliyordu. Hristiyanların canlarını rahiplere emanet ettikleri hastanelerin biri Pera'da diğeri ise Yedikule'ye yakın bir yerde bulunmaktaydı. İşin aslı rahipler veba salgını boyunca dini kimliklerinin beraberinde hastanelerde bir nevi hekim görevi görüyor ve Gayrimüslimleri bizzat kendileri tedavi ediyorlardı. Rahipler hekimlerin aksine hastaların yalnızca bedenlerine dokunmakla kalmaz onların ruhlarına hitap ederlerdi. Zaten rahiplerin kimlikleri gereği en büyük özelliklerinden biri de bu değil miydi? Salgının görüldüğü dönemlerde Avrupalı hekimler İstanbul'u sık sık ziyaret eder, insanların ölümüne yol açan vebaya yönelik türlü araştırmalar yaparlardı. 1812 tarihli veba salgınına ilişkin yaptıkları araştırmalara bağlı olarak başkentteki hekimlerin görüşleri Avrupalılar için bir hayli önemliydi. Tabi böyle bir durumda İstanbul'un hatırı sayılır hekimleri arasına giren rahiplerin konuya yönelik görüş ve önerilerini almamak olmazdı. Lakin gelin görün ki, söylenenlere göre Avrupa'nın yetiştirdiği hekimler binlerce insanın hayatını kurtaran rahiplerin bu konudaki görüşlerini almayı eğitimsiz olduklarını bahane ederek reddetmişlerdi. Üstelik Avrupalı hekimler yaptıkları yetmezmiş gibi Rum papazlarının hastalarını çeşitli muskalarla tedavi ettiklerini öne sürmüş ve türlü dedikoduların yayılmasına neden olmuşlardı. İşin aslı Avrupalılar böylece ne kadar beceriksiz ve yalancı olduklarını bir kez daha ispat etmişlerdi.”¹¹⁸

Bazili'nin kaydettiği üzere o dönem Osmanlı topraklarında görülen veba gizemini ve gücünü hız kesmeden korumaya devam ediyordu. Avrupalı hekimlerin belli

¹¹⁸ a.g.e, s. 69-70

aralıklarla İstanbul'u ziyaret edip salgına ilişkin yapmış oldukları araştırmaların hiçbiri sonuç vermiyordu. Hal böyle olunca vebanın yayılmasına kimse engel olamıyordu. Üstelik Bazili'nin belirttiğine göre zaten Osmanlı topraklarında gün geçtikçe yayılmaya devam eden vebanın sebebini bulmaya Avrupalıların dışında hiç kimsenin gücü yetmiyordu. İstanbul halkının eğitim seviyesi bu durumu araştırmak için oldukça yetersizdi. Böylece herkes çareyi yalnızca İstanbul'da kulaktan kulağa dolaşan ve kime ait olduğu belirsiz birtakım söylemlere inanmakta buluyordu. Bazili'nin hatıratında kaydettiği kadarıyla 1812 tarihli veba salgınının Mısır'dan geldiğine inanılıyordu. İstanbul'a Mısır'dan geldiğine inanılan vebanın nasıl yayıldığına dair kimsenin en ufak bir fikri bile yoktu. Böylece o dönem başkentte görülen vebanın aslında bulaşıcı olup olmadığı da tam olarak bilinmiyordu. Üstelik söylentilere göre Mısır'dan İstanbul'a kadar yol kat eden veba salgınının kimlere ve nasıl bulaştığını anlamak oldukça güçtü. Hatıratta döneme ait kaleme alınan bilgilere göre vebalı hastalarla yakın temas halinde olanların salgına yakalanma riski bir hayli yüksekti. Lakin yine de iddialar vebanın nefes yoluyla bulaşmadığı yönündeydi. Çünkü herkes böyle bir hastalığın havada asılı kalma olasılığının kesinlikle mümkün olmadığına inanıyordu. Elde ettiği bilgiler çerçevesinde konuya ilişkin düşünceleri ifade eden Bazili, o döneme dair İstanbul halkının arasında dolaşan söylentileri şu şekilde aktarmıştır:

“Veba... Tarih boyunca kimsenin çözemediği nice felaketlerden biriydi belki de... İstanbul halkının kulaktan kulağa dolaşan dedikodularına göre 1812 tarihinde başkentte görülen vebanın ana vatanı Mısır'dı. Bazıları veba salgınının Mısır'dan geldiğine şüphe ediyordu. Lakin İstanbul halkının büyük bir kısmı buna emindi. İşin aslı söylemler vebanın İskenderiye'den önce İzmir'e oradan İstanbul'a geldiği yönündeydi. Tarih boyunca yeryüzünde görülen veba gibi bulaşıcı hastalıkların hepsi güneyden kuzeye doğru hareket eder, aksine rastlanılmazdı. Böylece salgınının o dönem İzmir'le yakın temas halinde olan İstanbul'da görülmesi kaçınılmazdı. Evet, gördüğünüz gibi 1812 tarihinde başkentte görülen vebanın nereden geldiğine dair çeşitli rivayetler vardı. Peki ya salgının türleri, bulaşıcılığı, belirtileri... İşte onlar tam anlamıyla bir muammaydı. Lakin yine de vebanın havada asılı kalmadığı ve nefes yoluyla bulaşmadığına dair çeşitli görüşler mevcuttu. Veba insan vücudunda izleri silinmeyen yaralar açardı. Yaraların izleri silinmediği gibi her salgın döneminden önce sızlamaya başlardı.¹¹⁹”

Bazili'nin hatıratında kaydettiği kadarıyla 1812 tarihli veba salgınının şiddetini arttırmasıyla beraber dönemin padişahı II. Mahmut tarafından Osmanlı topraklarında karantina ilan edilmişti. Lakin Bazili'nin kanaatine bu durum veba salgını sırasında yaşanan sıkıntıların büyümesine yol açmıştı. İstanbul halkı Osmanlı hükümeti tarafından alınan önlemlerden bir hayli rahatsızdı. Öte yandan karantinanın ilan

¹¹⁹ a.g.e, s.70-73.

edilmesiyle beraber halk adeta ikiye ayrılmıştı. Bazili'nin yorumladığı kadarıyla başkentte ilan edilen karantinanın uygulanması oldukça güçlü. Hatta birçok ülkeyle yakın temas halinde olan İstanbul'un karantina altına alınması adeta imkânsızdı. Hükümet tarafından alınan önemlere dönemin Gayrimüslimleri de fazlasıyla tepkiliydi. Döneme dair elde ettiği bilgileri kendi kalemıyla yorumladığı görülen Bazili'nin, konuya yönelik düşüncelerini şu şekilde aktardığı görülmektedir:

“II. Mahmud'un 1812 tarihli veba salgınına dair ilan etmiş olduğu karantinanın uygulanmasıyla beraber İstanbul halkının hükümete olan tepkisi çığ gibi büyümeye başlamıştı. Halk çaresiz ve yeterince yorgundu. Osmanlı hükümeti tarafından alınan önemler halkı fazlasıyla rahatsız etmişti. Üstelik bu durum vebanın varlığını kabullenemeyen Müslümanların yanı sıra o dönem başkentte ikamet eden Gayrimüslimlerin de tepkisine yol açmıştı. Gayrimüslimler karantinanın, gelir kaynakları olan ticareti engellediğini öne sürüyor, Müslümanlar ise varlığına inanmadıkları bir salgın yüzünden evlerinde kalmayı kabullenemiyorlardı. Herkes tarih boyunca Osmanlı topraklarında görülen salgınlara hükümetin neden müdahale edemediğini merak ediyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse bende bu soruyu sıkça kendime sorar merak edip dururdum. Lakin İstanbul'da bulunduğum süre zarfında 1812 tarihli veba salgınına dair duyduklarımın sonra Osmanlı topraklarında hükümetin salgınlara neden müdahale edemediğini şimdi daha iyi anlamaya başlamıştım. Osmanlı hükümetinin ilan ettiği karantina süresince verdiği mücadele, İstanbul halkının veba salgını boyunca çektiği sıkıntılardan daha büyüktü. Üstelik karantinanın uygulanması yalnızca halkın tepkisine yol açmakla kalmıyor, başentin jeopolitik konumundan dolayı birtakım sorunların yaşanmasına neden oluyordu. Avrupa'yla Asya'nın birbiriyle olan bağlantısı şehrin karantina altına alınmasına engel oluyordu. Üstelik birçok ülkeyle sürekli olarak yakın temas halinde bulunan İstanbul'un karantinaya alınması zaten imkânsızdı. Tabi Osmanlı hükümetinin karantina süresince yaşadığı sıkıntılar yalnızca bunlarla sınırlı değildi. Gelin görün ki karantinanın ilanıyla beraber Anadolu'da işler karışmış, halk adeta isyana gelmişti. O dönem Anadolu gibi bir yerde karantinanın uygulanması zaten beklenemezdi. Anadolu'da yaşayan halkın kendine has bir yapısı ve düşünce tarzı vardı. Böylece II. Mahmud'un saltanatı boyunca Osmanlı topraklarında meydana gelen salgınlara neden daha önce müdahale etmediğini anlamak artık hepimiz için o kadar da zor değildi.¹²⁰”

Bazili'nin hatıratında dikkat çektiği önemli konulardan biri 1812 tarihli veba salgını sırasında Osmanlı başkenti İstanbul'da ikamet eden Frenklerdi. Hatıratta kaydedilen bilgilere göre başkentte yaşayan ve ağırlıklı olarak ticaretle uğraşan Frenkler geçimlerini tüccarlık yaparak sağarlardı. Bazili'nin kanaatine Frenkler, İstanbul'da ilan edilen karantina sürecinden mustarip olanların aksine bu durumdan memnuniyet duyan nadir milletlerden biriydi. Döneme dair meydana gelen hadiseleri kaleme alan bir Frenk'in mektubunda yazılanlar Bazili'nin bu fikrini gerçekten de destekliyordu. Bazili'nin hatıratında okuyucularıyla paylaştığı bir mektup yer alıyordu. Mektup 1812 tarihli veba salgını sırasında başkentte yaşayan bir Frenk'e aitti. Hatıratta tüccar olduğu öne sürülen Frenk'in arkadaşına yazdığı mektupta yer alan bilgiler hükümetin veba salgınına yönelik aldığı önemlerle ilgiliydi. Frenk'in şahsi görüşlerinin de bulunduğu bu

¹²⁰ a.g.e, s. 83-84.

mektup Bazili'nin hatıratında kaleme aldığı önemli konulardan biri olmuştu. Hatıratında değindiği mektuba nasıl ulaştığı ve öne sürmüş olduğu bilgileri hangi kaynaklara dayanarak elde ettiği bilinmeyen Bazili'nin, konuya yönelik fikirlerini şu şekilde ifade ettiği görülmektedir:

“1812 tarihli veba salgını sırasında İstanbul'un büyük bir çoğunluğu hükümet tarafından alınan önlemlerden bir hayli mustarıptı. Üstelik gelir kaynakları olan ticareti engellediğini öne süren Gayrimüslimler, karantinanın ilan edilmesiyle beraber adeta isyan etme notasına gelmişlerdi. Başkentte ticaretle uğraşan herkes hükümetten şikâyetçiydi. Lakin gelin görün ki, durumdan fazlasıyla rahatsız olması gereken Frenkler, aksine alınan önlemlerden gayet memnundular. 1812 tarihli veba salgını sırasında Osmanlı topraklarında yaşayan Frenklerin o dönem ticarete olan yatkınlıklarını ve ilgilerini bilmeyen yoktu. Buna rağmen diğer Gayrimüslimlerin aksine Frenkler, o dönem veba salgınına yönelik ilan edilen karantinanın ticareti engellemediğini öne süren nadir milletlerden biriydi. Salgın sırasında başkentte yaşayan bir Frenk'in arkadaşına göndermek üzere yazdığı mektupta anlatılanlar, alınan önlemlerin ticareti kesinlikle engellemediği yönündeydi. Mektup tam olarak şöyle başlıyordu: 'Karantinanın ilan edilmesiyle beraber ticaretin son bulduğu Marsilya'da yaşamaktansa, Osmanlı topraklarında kalmayı tercih ederdim.' Bu, İstanbul ve İzmir'de yaşayan Frenklerin ortak görüşüydü. Lakin bana soracak olursanız, Frenklerin bu görüşü oldukça yersiz ve gereksizdi. Anlaşılan o dönem İstanbul'da yaşayan Frenkler hallerinden gayet memnundu. Sanırım Frenklerin Osmanlı hükümetine karşı ayrı bir sempatileri vardı. Tabi bu özellikle o dönem başkentte ikamet eden Frenkler için geçerliydi. Bu kanıya varmamın iki ayrı sebebi vardı aslında. Öncelikle mektupta veba salgını sırasında yaşanan hadiselerin İstanbul halkı arasında dolaşan söylentilerden oldukça farklı olması benim Frenklerin Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekten bir sempati duyduklarını düşünmeme yol açmıştı. Öte yandan İstanbul halkının ilan edilen karantinanın ardından hükümetle yaşadığı tatsız olayların mektupta hiç yaşanmamış gibi aktarılması şüphelerimi adeta doğru çıkarmıştı.¹²¹”

Bazili'nin hatıratında belirttiği kadarıyla 1812 tarihli veba salgınına yönelik alınan önlemler bir hayli ilginçti. Salgın döneminde İstanbul'da ikamet eden herkesin hastalıktan korunmaya ilişkin kendince başvurup uyguladığı birtakım yöntemler vardı. Veba salgını sırasında günlerini çoğunlukla evde geçiren Frenkler, sokağa çıktıklarında Bazili'nin tabileriyle muşambadan dikilmiş korkunç kıyafetler giyerlerdi. Öte yandan hatıratında kaydedildiği üzere salgın döneminde insanlar birbirini ziyaret etmez ve birbirine temas etmekten fazlasıyla çekinirlerdi. Yakın dostlarını evlerinde ağırlamak zorunda kalanlar misafirlerinin önce kıyafetlerini tütsüler sonra kullandığı eşyaları çeşitli işlemlerden geçirirlerdi. Ayrıca Bazili'nin kanaatine 1812 tarihinde görülen veba salgınına yönelik alınan tedbirlerin dışında o dönem uygulanan tedavi yöntemleri de kayda değerdi. Üstelik salgın döneminde daha çok Rum ve Ermeni rahipler tarafından uygulanan tedavi yöntemlerinin hepsi en az alınan önlemler kadar ilginçti. Veba salgını sırasında alınan tedbirlere ve uygulanan tedavi yönetimlerine hatıratında

¹²¹ a.g.e, s. 84-85.

bir kez daha yer veren Bazili, konuya yönelik görüşlerini bu sefer şu şekilde dile getirmektedir:

“1812 tarihinde görülen vebanın ne zaman biteceğine dair kimsenin en ufak bir fikri dahi yoktu. İstanbul’da meydana gelen ölüm vakaları gün geçtik çoğalıyordu. Halk durumdan bir hayli tedirgindi. Sağduyu evde kalmayı gerektiriyordu. Tabi bu yalnızca vebanın varlığına inan Gayrimüslimler ve Frenkler için geçerliydi. Çünkü İstanbul’un büyük bir çoğunluğunu oluşturan Türkler konuya oldukça uzaktı. Size daha önce bahsettiğim gibi o dönem insanların misafir ağırlamaları ve birbirlerine yakın temas halinde bulunmaları oldukça tehlikeliydi. Öte yandan salgın sırasında bu gibi durumların yaşanması halinde ya da biriyle görüşmeniz icap ettiğinde ev sahipleri sizi dönemin şartlarına uygun ve alışılmışın dışında bir şekilde ağırlarlardı. Misafirler önce halısı olmayan boş bir odaya alınırdı ardından tozlu bir sandalyeye oturtulurlardı. Yemek yeneceği sırada peçete kullanılmaz ve yakın temastan fazlasıyla kaçınılırdı. Elden ele değen eşyalar bir pense yardımıyla tutulup tütsülenir veya yuhut ykanılırdı. 1812 tarihli veba salgınına yönelik İstanbul’da alınan önlemlerden biri de Frenklere aitti. Frenkler o dönem sokağa çıkmadan önce kendilerini korumak için muşambadan yapılmış çeşitli kıyafetler giyer, şapka ve eldiven kullanırlardı. Tabi kullandıkları şapkalar ve eldivenler de yine aynı muşambadan elde edilirdi. Frenklerin korunmaya yönelik giydikleri kıyafetler ve kullandıkları eşyalar oldukça korkunçtu. Üstelik gün boyu vebalı kalabalığın arasında bu korkunç kıyafetlerle dolaşmak inanılmazdı. Tabi bu yalnızca o dönem başkentte ikamet eden Frenklere özeldi. Düşünsenize Osmanlı tebaasının kadercisi zihniyetini inkâr edip böyle dolaştığını... İnanın bu, Osmanlı tebaasına kesinlikle pahalıya patlardı... Tabi İstanbul halkı tarafından 1812 tarihli veba salgınına yönelik alınan önlemler bir hayli ilginçti. Lakin o dönem vebaya yakalanan hastalara uygulanan tedavi yöntemlerinin de görülen tedbirlerden aşağı kalır bir yanı yoktu doğrusu. Hani size daha önce bahsettiğim şu Ermeni papazı Don Kurban’ı hatırlarsınız herhâlde. Malum Don Kurban’ın o dönem vebalı hastalara yönelik uyguladığı tedavi yöntemlerini Pera’da bilmeyen yoktu. Peki, bu Ermeni papazının vebaya yakalanan hastalarını bir kova limonatayla nasıl tedavi ettiğini de bilen var mıydı acaba... Kim bilir belki de vardı. Hastalarını yalnızca günde bir kova limonata içererek tedavi eden Don Kurban’ın uyguladığı bu yöntem söylenenlere göre bir hayli etkiliydi. Öte yandan Rum rahiplerinin kurucusu oldukları hastanelerde vebalı hastalara yönelik uyguladıkları tedavi yöntemleri en az Kurban’ınki kadar oldukça ilginçti. Rahipler hastalarını hayata yeniden kazandırmak için onlara tedavileri sırasında yağ içiriyorlardı. Rum rahiplerin bu yöntemi uygulamalarındaki en büyük etken salgın döneminde yalnızca yağ satan tüccarların vebaya yakalanmamış olmalarıydı. Anlayacağınız rahiplerin 1812 tarihli veba salgınına yönelik izlenimleri gerçekten dikkate değerdi. Veba gibi salgın hastalıklar çoğunlukla sıcak havaları severdi. İşin aslı vebanın bulaşıcılığı ve şiddeti mevsim geçişlerine bağlı olarak değişkenlik gösterirdi. İlginçtir ki, salgınlar sayesinde havanın temizlendiğine inanılır, kronik ağrıları olan kişilerin kendilerini daha dinç hissettiği söylenilirdi. Peki, bütün bunlar gerçekten doğru muydu? Ne dersiniz... Bana kalırsa değildi. Lakin 1812 tarihli veba salgını sırasında o çaresiz insanların yaşadığı tecrübelerle bakılırsa, anlatıların hepsi tam anlamıyla bir hikâyeydi... Halkın salgın döneminde verdikleri mücadelenin gücü takdire şayandı doğrusu.”¹²²

Hatıratında 1800’lü yıllarda özellikle Osmanlı başkenti İstanbul’da görülen veba salgınlarına değinen Bazili’nin, son olarak herhangi bir tarihe dayanmaksızın insanların ölümüne yol açtığı bilinen çiçek hastalığına dikkat çektiği görülmektedir. Tıpkı veba salgınları gibi çiçek hastalığının da Osmanlı topraklarında ortaya çıktığını öne süren Bazili’nin önceleri konuya dair hatıratında bir tarih vermediği görülse de çok geçmeden kaleme alınan bilgiler arasında birtakım ipuçlarının olduğu anlaşılmaktadır. Bazili’nin

¹²² Базили, а.г.е, s. 87-88, 91-93.

kanaatince tarih boyunca görülen türlü salgınlardan biri olan çiçek hastalığından kurtulmanın tek yolu aşıydı. Hatıratta kaydedildiğine göre insanoğluna uygulanan aşı dönemin en etkili tedavi yöntemlerinden biriydi. Tarih boyunca çiçek aşının Avrupalı hekimler tarafından icat edildiği bilinse de Bazili'nin bu konudaki düşünceleri esasen çok farklıydı. Bazili, çiçek hastalığına yönelik geliştirilen aşının özünde Osmanlı Devleti'ne dayandığını ve İstanbul'da icat edildiğini öne sürmekteydi. Hatıratında konuya dair düşüncelerini birtakım önemli kaynaklara dayanarak kaleme aldığı görülen Bazili, elde etmiş olduğu bilgileri şu şekilde kaleme almıştır:

“Ayazköy...1812 tarihli veba salgınına yakalanan Avrupalıların yegâne meskeniydi. Yerli ve yabancı ahalinin salgın boyunca günlerini geçirdiği Ayaz köyde ölüm vakalarına pek rastlanmazdı. Lakin işin ilginç kısmı havası ve doğası itibarıyla vebalı hastaların şifa bulduğu Ayaz köy, görüldüğü kadar temiz değildi. Fransız Doktor Oban'a göre Ayaz köy, çiçek hastalığının görüldüğü kasabalardan biriydi. Avrupalı hekimin kanaatince Mısır vebasının çiçek hastalığıyla hiçbir alakası yoktu. Peki, ya bütün bunlar bir uydurmadan ibaretse... Diyebilir ya da düşünebilirsiniz... Aslında Mary Wortley Montagu'nun bundan tam 120 sene öncesine kadar Osmanlı'nın başkenti İstanbul'dan kadim bir dostuna göndermiş olduğu şu mektup olmasa, inanın o zaman size kesinlikle hak verirdim... Çiçek aşısı... Sayısız insanın hayatını kurtaran bu tedavi yöntemini Avrupa'da bilmeyen yoktu. Üstelik Avrupalı hekimler tarafından icat edildiği bilinen çiçek aşısı, tarih boyunca insanoğlunun hayatına mâl olmuş o korkunç hastalığın yegâne ilacıydı. Lakin bana kalırsa, dünyanın şu Avrupalılardan önce İstanbul'un kocakarılarına büyük bir borcu vardı. Çünkü çiçek aşısının keşfi Avrupalı hekimlerden önce esasen başkentin kocakarılarına aitti. Tabi bütün bunlar İstanbul halkının bugün ki söylemlerinden ziyade, 1700'li yıllarda Osmanlı'yı ziyaret etmiş olan madam Montagu'nun kaleme aldığı bir mektupta anlatılanlara dayanmaktaydı. Sizin anlayacağınız, Madam Montagu'nun tarihe geçen bu mektubu o dönem herkes için adeta bir ispat niteliğindeydi. Velhasıl çiçek hastalığının Osmanlı topraklarında er ya da geç görüldüğü aşikârdı. Lakin Avrupalı hekimlerin asıl ilgisini çeken aşıydı. Madam Montagu'nun bahsettiği kadarıyla aşılar başkentin kocakarıları tarafından sıcak havaların sona erdiği Eylül ayında yapılırdı. Üstelik bunun için hasta olmanıza gerek yoktu. Aşı yaptırmak isteyenlere önceden haber verilip bir gün belirlenirdi. Aşıların mucidi kocakarılar tarafından yapılan bu uygulama oldukça çetrefilliydi. Kişilerin vücudunda kalıcı izler bırakan aşı için kullanılan malzemeler içi çiçek maddesiyle dolu bir ceviz kabuğu ve iğneden ibaretti. Kocakarılar önce sizin vücudunuzda işaret ettiğiniz yere iğne yardımıyla bir delik açıp, ardından içini az miktarda çiçek maddesiyle doldururlardı. İçini doldukları yarayı ellerindeki ceviz kabuklarıyla kapatıp bir bez yardımıyla sardıktan sonra bu işleme yaklaşık olarak 4 veya 5 kez daha tekrar ederlerdi. Velhasıl çiçek aşısı böylece sona ererdi.¹²³”

¹²³ Базили, а.г.е, s. 73-75.

3.2. Çiçek Bahçeleri ve Selvi Ağaçlarının Süslediği Mezarlıklar

Tarih boyunca yapılan arkeolojik çalışmalar ve kaynaklar insan topluluklarının ölümlerini gömmek, yakmak, mumyalamak gibi çeşitli defin yollarına başvurdıklarını göstermektedir. İslamiyet'te defin ritüeli gömerek gerçekleştirilmektedir ve Hz. Adem'in oğlu Kabil'in başlattığı geleneğine göre yapıldığı iddia edilmektedir. Mezarlıklar kelime anlamı olarak ölümlerin defnedilip mezarlarının oluşturulduğu gömü alanına verilen isimdir. Fakat tarihi açıdan değerlendirildiğinde mezarlıklar özünde yer aldığı coğrafyanın toplumsal yapısını, dini inancını, kültür ve sanat anlayışını ortaya koyan dikkate değer öğeler arasında yer almaktadır. Ayrıca mezarlıklar insanoğlunun ayak bastığı toprakların tarihini yansıtmakta ve belge niteliği taşımaktadır. Öte yandan mezarlıklardan ziyade mezar taşlarının da önemi insanlık tarihi için oldukça büyüktür. Mezar taşları tıpkı mezarlıklar gibi bulunduğu coğrafi sınırlar içerisinde yaşayan toplumun değer yargısını, kimliğini, dinini, hayat felsefesini ve zihniyetini ortaya koymaktadır. Türk kaynaklarındaki veriler mezar taşlarının yer aldığı coğrafyanın insanı ve kültürü hakkında birtakım izler taşıdığını göstermektedir. Mimarisiyle bulunduğu dönemin sanat anlayışını gözler önüne seren mezar taşları, üzerindeki süslemelerle ait olduğu toprakların siyasi, askeri ve dini özelliklerini yansıtmaktadır. İslamiyet'in kabulüyle ilk Türk Devletleri, Beylikler ve Selçuklular tarafından asırlar boyunca tarihsel süreçlerden geçen mezarlıklar böylece erken Osmanlı dönemine de önemli ölçüde zemin hazırlamıştır¹²⁴. Alelade bir mezarlıktan ziyade Osmanlı Devleti'nin kültür ve sanat anlayışını ortaya koyan mezar taşları, görünümleri itibarıyla oldukça estetik bir yapıya sahip olmuştur. Osmanlı'nın mezar taşlarını önemli kılan üzerinde bulunan süslemeler, motifler, edebi yazıtlar ve çeşitlilik arz eden başlıklardır. İnce taş işçiliğiyle dönemin sanatkarları tarafından süslenen mezarlar Osmanlı'nın siyasi ve askeri tarihiyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Mezarlıklar özellikle Osmanlı Devleti'nin siyasi olduğu kadar kültür başkenti de olan İstanbul'un tarihi dokusunu oluşturan önemli unsurlar arasında yer almaktadır¹²⁵. Bu yönüyle Osmanlı

¹²⁴ Gülşah Pala, *İstanbul Osmanlı Mezar Taşlarında Mimari Öğeler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 5-9.

¹²⁵ Sadi S. Kucur, a.g.m., s. 428-429.

toplumunun değer ve yargılarını yansıtan mezarlıklar İstanbul'u bizzat ziyaret etmiş batılı ve doğulu seyyahların ilgisini çekmiştir¹²⁶.

Hal böyle iken İstanbul'da bulunan mezarlıklara karşı ilgi duyan yabancı ziyaretçilerden birisi de Bazili olmuştur. Rus Hükümeti'nin görevlisi olarak Osmanlı'ya gönderilen Bazili, kaldığı süre zarfında İstanbul'un dikkate değer türbe, cami ve mezarlıklarını ziyaret etmiş, izlenimlerini seyyah kimliğini ön plana çıkararak kaleme almıştır. 1833 senesinde Rus Filosuyla beraber İstanbul'u ziyaret eden Bazili'nin hatıratında kaleme alınan bilgilerin çoğu özellikle Türk toplumunun sosyal yaşantısıyla yakından ilişkiliydi. Bazili'nin İstanbul izlenimlerinde geniş bir anlatıma yer verdiği mekânlardan birisi de mezarlıklardı. Hatıratta kaydedildiğine göre mezarlıklar, kadercî zihniyetinin hâkim olduğu Türk toplum hayatında önemli bir yer işgal ediyor, İstanbul halkı için sosyal yaşamın adeta vazgeçilmez bir parçası olarak görülüyordu. Mekânsal olarak mezarlıkların kendine has birtakım özellikleri vardı ve girişinden itibaren kendini

¹²⁶ Dünyaca ünlü İtalyan romancı Edmondo de Amicis, 1874 senesinde kültür başkenti İstanbul'u ziyaret etmiş ve Müslüman mezarlıklarına dair izlenimlerini kaleme almıştır. Osmanlı ülkesini daha geç dönemde ziyaret etmesine rağmen Bazili'nin kanaat ve yorumlarıyla fazlasıyla benzer niteliğe sahip olan Amicis'in konuya ilişkin izlenimleri şu şekildedir: "Caminin etrafında ulu ağaçlar altında çiçeklerle çevrilmiş mermerler ve arabesklerle parlayan gösterişli kitabelerle süslenmiş sultan, vezir ve saray büyüklerinin türbeleri yükselir. Bu, fevkalâde bir sessizliğe gömülmüş aristokratik bir mahalle gibi uhrevî bir hüznle dünyevî bir hürmet hissini ilham eden bembeyaz, gölgeli ve şahane güzelliğe sahip bir mezar şehridir. Mezarlık bahçelerindeki yeşilliğin çelenkler ve demetler halinde sarktığı ve üzerinden akasya, meşe, mersin dallarının yükseldiği beyaz duvarların ve parmaklıkların içine geçiyor ve türbelerin kemerli pencerelerini örten demir dantellerin arasında, tatlı bir ziya içinde, ağaçların yeşil gölgeleri ile boyanmış mermer lahitleri görüyoruz. İstanbul'un başka hiçbir yerinde, ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren Müslüman sanatı bu kadar zarafetle gözler önüne serilemez. Dudaklarda hem dua hem tebessüm uyandıran hüznü ve zarafet dolu bir kabristan bir saray, bir bahçe, bir mabettir bu." Onur Çetin, *Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür, Medeniyet ve İnanç Dünyası Üzerine Bir İnceleme: Eyüp Örneği*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 45-46.; 1861'de İstanbul'u ziyaret etmiş Polonyalı doktor Theodor Schuchardt, Bazili'nin konuya dair ifadeleriyle büyük ölçüde örtüşen izlenimlerini şöyle aktarmaktadır: "Bilindiği üzere bir çocuğun doğumunda bir çınar ağacı, bir ölümden bir servi ağacı dikilir; ikincisi tamamen özel kurallar içinde ve titizlikle olur. Bu yüzden Üsküdar Mezarlığı'nda, en düşük hesaba göre hemen hemen yaklaşık iki milyon lahidin bulunmasının yanında, geniş ve dar yolların kestiği devasa bir servi ormanı görülür. Onlar üzerlerindeyken burasını dünyanın en güzel mezarlığı olarak niteledim." Koray Demiray, a.g.e., s. 117.; Ayrıca dünyaca ünlü Fransız şair Gerard de Nerval, Bazili'nin mezar tasvirlerini şahsi izlenimleri sayesinde desteklemiş ve konuya ilişkin yorumlarını şu şekilde dile getirmiştir: "Boğaz'da son derece güzel ve serin bir yerdeyiz. Buranın bir mezarlık olduğunu söylememe ihtiyaç yok sanırım. İstanbul'un bütün güzel yerleri, gezilecek ve zevk alınacak sahaları mezarlıklardır. Bakıyorsunuz yüksek ağaçların arasında, şuradan buradan güneş ışınlarının sızıp renklendirdiği, sıra sıra beyaz hayaletler var. Bunlar bir insan yüksekliğinde, mermerden yapılmış mezar taşlarıdır. Başları sarıklı, üzerleri yazılı mezar taşlarıdır. Sarığın biçimi, ölünün hayattayken işgal ettiği mevkii, sosyal seviyesini veya mezarın yapılış tarihini belli ediyor. Bazı mezar taşlarının başları koparılmış. Bu koparılmış olanların çoğu Yeniçeri mezarlarına ait. Kadınların mezarlarında da sütun taşlar var. Fakat bunlarda, baş yerinde gül veya demet şeklinde bir süs bulunuyor. Kabartma veya oyma şeklinde çiçeklerle süslenmişler" Onur Çetin, a.g.e., s.45.

belli eden bu özelliklerinden ilk göze çarpanı selvi ağaçlarıydı. Dönemin İstanbul’unda Müslümanların yanında Rum, Ermeni, Levanten gibi farklı topluluklar bulunduğundan selvi ağaçları mezarların hangi inanç mensuplarına ait olduğunu da gösteriyordu. Bazili bu ağaçların yalnızca Müslüman kabristanlarında bulunduğundan bahsetmekte, mezarın başucuna, kişinin ölümüyle beraber ekilen selvilerin Müslümanlar için derin manaları olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan mezar taşlarına da değinen Bazili, Müslümanların eleştirel bir yaklaşımla işin dini boyutundan ziyade dünyevi değerlere ağırlık verdiği, mezarların oldukça gösterişli olduğu yorumuna yer vermektedir. Hatıratında Türk toplum hayatının değerli bir parçası olan mezarlıklar konusuna yoğunlukla eleştirel yaklaştığı görülen Bazili’nin izlenimleri oldukça ilginçtir. İstanbul’da bulunduğu sırada çıktığı kısa bir gezinti sonrası kaleme aldığı anlaşılan mezarlıklarla ilgili bilgilerde mekânlara ait isimlerin oldukça sınırlı olduğunu da söylemek mümkündür. Bazili’nin izlenimlerinde verdiği bilgilerden hareketle Karacaahmet ve Eyüp Mezarlığı’nı görmüştür. Hatıratındaki ifadelerden anlaşılabileceği gibi Osmanlı kültür tarihi açısından büyük bir öneme sahip bu mezarlıklar görüntüleriyle Bazili’yi adeta büyülemiştir. Bazili’nin mezarlıklara ait ilk izlenimleri şu şekildedir:

“Ah şu mezarlıklar... Nakış edasıyla işlenen mermerler, lahitler... Endamıyla insanoğlunu büyüleyen selviler... İnanın bana, İstanbul Boğazı’nın o eşsiz manzarası karşısında adeta bir tiyatro sahnesini andıran mezarlıkların hepsi oldukça büyüleyiciydi. Tarih boyunca Osmanlı kültür hayatının vazgeçilmez bir parçası halindeki mezarlıkların görüntüsü gerçekten muhteşemdi. Peki, ya şu nakış edasıyla işlenmiş mermerlere ne demeliydi... İhtişamıyla insanın gözlerini kamaştıran mermerlerin önceleri yalnızca zenginlere kismet olduğunu düşünürdüm. Lakin ne var ki, yanılmışım... Ölmeden zenginlerin kismetini şu mermerler, toprak olmuş fakirlerin de nasibi sayılıyordu. Mezarlıkların bu kadar muhteşem bir görüntüye sahip olmasının en önemli nedenlerinden biri mezar taşlarının yapımında kullanılan mermerlerdi. Dokusu ve yapısı itibarıyla Müslüman mezarlıklarındaki mermer lahitler¹²⁷ gerçekten bir harikaydı. Mermerlerin üstü önce nakış gibi işlenip ardından çeşitli süslemelerle beraber mezar taşı haline getiriliyordu. Merhumun baş ve ayak kısmına dikey bir şekilde yerleştirilen mermerler, mezarlıkların oldukça geniş görünmesine sebep oluyordu. Mezar taşının üzerindeki süslemeler isteğe bağlı olarak altınla kaplatılıyordu. Sahi, insanın gözünü alamadığı mermerlerin üzerindeki nakış edasıyla işlenmiş altın kaplamalı süslemelerin hepsi gerçekten caiz miydi? Ne yazık ki, Müslümanlar yine şatafata

¹²⁷ İslam öncesi Türk kültürüne göre toprağa gömülen ölülerin başına unutulmamaları adına küçük heykelcikler dikilmiştir. Bu heykelcikler ölülerin şahsi portrelerinin kabartılarak taşlara işlenmesi sonucunda meydana gelmiştir. Lakin İslam’ın kabulüyle dinen uygun olmadığı bilinen çeşitli heykel ve figürler kaldırılmış yerine şahidelerin yer aldığı mezar taşları yapılmaya başlanmıştır. Özellikle Selçuklu ve beylikler dönemindeki mezar taşları şahideli ve şahidesiz lahitlerden oluşturulmuştur. Lahitler özellikle Osmanlı’nın mezar taşı yapımında kullanılan ve mezarlara bütünlük kazandıran önemli unsurlardan biriydi. Mezarların temel öğelerini teşkil eden baş ve ayak taşları lahitlerin üzerine dikilirdi. Osmanlı’nın lahit mezarları dönemin varlıklı zümreleri tarafından yaptırıldı. Estetik açıdan oldukça kaliteli ve sanatsal bir görünüme sahip mezarların yapımı kaynaklardaki verilere göre fazlasıyla güçlü. Ersan Perçem, “Türk Mezar Taşları ve Formları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, (2016), s. 616-620.

ve gösterişe olan merakları yüzünden nefislerine bir kez daha yenik düşmüşlerdi. İstanbul Boğazı'nın o eşsiz güzelliği karşısında inşa edilen mezarlıkların görüntüsüne hayran olmamak mümkün değildi doğrusu. Peki, ya şu kokusu insanın ciğerlerine işleyen selvilere ne demeliydi... Toprağa karışmış insanoğluyla beraber gömülen ve geride kalanların hüznüne eşlik eden selvileri bilir misiniz? Selviler, Osmanlı topraklarında ölümün bir simgesi haline gelmiş ve dokunulmazlık hakkını elde etmiş nadide ağaçlardan biriydi. Eskiler doğanlar ve ölenler için toprağa bir ağaç dikerlerdi. Çınar, yeni doğan bir bebeğin habercisi olurken selvi sonsuz yolculuğuna uğurlanan insanoğlunun anısını yaşatmaya devam ederdi. Dünyanın türlü hallerine kayıtsız kalabilen yegâne bir ağaç türüydü selviler. Ah o siyah selvilerin altında nakış edasıyla işlenmiş mezar taşlarının insana hüznün veren o muhteşem görüntüsü yok mu? Ömrü boyunca bir günden bir güne filizlenip çiçek açmayan bir ağacın, böylesi bir endama sahip olması ve saygıyı hak etmesi ne garip...¹²⁸

Müslüman mezarlarıyla ilgili Bazili'nin üzerinde durduğu hususlardan bir diğeri ise mezar taşlarının üzerine nakşedilen methiyelerdir. Hatıratı kaydedildiği üzere İstanbul'un en nadide eserlerinden biri olan mezarlıklara anlam kazandıran mermerler dokusu, yapısı ve görüntüsü itibarıyla oldukça yüksek bir sanatı ihtiva etmektedir. Ancak mermerleri asıl değerli kılan üzerinde bulunan methiyeler ve yazıtlardır. Bu methiyeleri, Türk toplumunda yer edinen kaderci zihniyetinin bir yansıması olarak değerlendiren Bazili, söz konusu yazıların bazı özelliklerine de değinmektedir. Methiyeler, ölen kişinin toplum içerisindeki değerini ortaya koyan, Türk halkının yaşam felsefesini yansıtan ve Müslüman mezarlıklarına büyük ölçüde anlam kazandıran en önemli öğelerden birisidir. Ayrıca Bazili'ye göre bu yazılar Osmanlı topraklarında var olduğunu iddia ettiği toplumsal sınıf ayrımının önemli bir göstergesi ve ölen kişinin toplumda görmüş olduğu değer adeta bir yansımasıydı. Din âlimlerinin, hükümet görevlilerinin, İstanbul'da hatırı sayılır kişilerin mezar taşları oldukça süslü, methiyeler de bir o kadar güzeldi. Ayrıca mezar taşları ölen kişinin toplumdaki itibarını göstermesinin yanında maddi gücünü de gösteren en önemli unsurlardandı. İtibar sahibi kişilere ait mezar taşlarının üzerinde bulunan şekillerin, süslemelerin, methiyelerin ve yazıtların ihtişamı sıra toplumun alt kesimlerinden mensup kişilerin mezarlarına gelince dünyevi meşguliyetlerini yansıtan birtakım şekillerden ibaret sade mezarlara dönüşüyordu. Mesela bir terzinin mezarının üzerine yalnızca makas şekli işleniyordu. Bazili'nin mezar taşları ile ilgili verdiği ilginç bilgilerden birisi de bu tarz sade mezar taşlarının yalnızca halkın alt sınıfını oluşturan kişilere ait olmadığına dair tespittir. Hayattayken önemli görevler üstlenmiş bir kişi şayet idam edilmişse ona ait mezar taşı da fazlasıyla sade ve soluk bir görünüme sahip olabiliyordu. Ancak yine Bazili bu

¹²⁸ Константин Базили, *Босфоръ и Новые Очерки Константинополя*, Часть 1, Глава 5, Типография Н. И. Греча, Санктпетербург: 1836, стр.124-127. (Konstantin Bazili, *Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları*, Cilt 1, Bölüm 5, Nikolay İvanoviç Greç'in Basımevi, St. Petersburg 1836, s. 124-127.)

noktada Rus ve Osmanlı toplumunun bir kıyaslamasına yer vermekten kendini alamamıştır. Rusya’da idam edilen bir kişinin oğlu olmanın büyük zorluklara sebebiyet verirken Osmanlı toplumunda böyle bir durumun kişilerin mevkiinden ya da namından herhangi bir eksilmeye neden olmadığı belirtmektedir. Ayrıca kadınlara ait mezar taşları üzerinde de durmuş, genç yaşta hayatını kaybetmiş olan Ayşe isminde bir kadının mezar taşında işlenmiş bir şiire, eserinde yer vermiştir. Bazili’nin eserinde mezar taşlarıyla ilgili tasvir ve tespitleri şu şekildedir:

“Ah şu muhteşem görünüme sahip mermerlerin üzerine nakış edasıyla işlenen o methiyeler yok mu? Methiyeler, Osmanlı döneminde merhumların mezar taşlarını süsleyen, şanlarına şan katan öğelerden biriydi. Lakin bana kalırsa Türk toplumunun vazgeçilmez bir parçası olan methiyeler dönemin Osmanlı topraklarında yaşanan toplumsal sınıf ayrımının bariz bir göstergesi ve ayrıca kaderci zihniyetinin de bir yansımasıydı. Merhumun toplum içerisindeki itibarına bağlı olarak mezar taşına işlenen methiyelerin önemi Müslümanlar için fazlasıyla büyüktü. Birden fazla özelliğe sahip methiyelerin özünde derin bir felsefesi vardı. Türk milletinin değer ve yargılarını yansıtan mezar taşlarının üzerinde bulunan methiyeler, merhumun sosyal hayattaki önemini ve toplumsal kimliğini ortaya koyardı. Methiyeler Osmanlı’nın ileri gelen devlet adamlarının, din âlimlerinin ve ilim irfan sahiplerinin mezar taşlarını süsler yalnızca onlara hitap ederlerdi. Peki, ya Osmanlı topraklarında yaşayan diğer Müslümanlar... Ne yazık ki methiyeler Osmanlı’nın zengin kesimine hitap eden ve sadece onların mezar taşlarını süsleyebilen öğelerden biriydi. Oysaki methiyeler tıpkı diğerleri gibi hayatı boyunca onuruyla yaşamış her Müslümanın hakkıydı. Lakin gelin görün ki, iktidarın hâkimiyeti altında sosyal sınıf ayrımının yaşandığı Osmanlı topraklarında bunu görmek pek mümkün değildi. Türk halkının fakir kesimine ait mezar taşlarının üzerinde methiyelerin yerine genellikle merhumların dünyevi meşguliyetlerini yansıtan çeşitli şekiller bulunurdu. Hayatı boyunca terzilikle uğraşmış adamın mezar taşında bir makas resmedilirdi. Velhasıl Osmanlı’nın kültür hayatında önemli bir rol oynayan mezarlıklarda bulunan mezarların hepsi yapısı, dokusu ve süslemeleriyle takdire şayandı. Tabi şu ana kadar Müslüman mezarlıklarında dikkatimi çeken önemli konulardan biri Osmanlı topraklarında yaşanan sosyal sınıf ayrımının mezar taşlarına yansıyan yüzüydü. Lakin doğrusunu söylemek gerekirse mezar taşlarında bulunan süslemelerde Türk toplumunun kaderci zihniyetinin de büyük bir payı vardı. Mezar taşlarını süsleyen methiyeler genellikle erkek merhumlara ithaf edilirdi. Osmanlı’nın kalburüstü simalarına ait bu methiyelerin çoğu merhumun toplum içerisindeki namını, şanını ve itibarını gözler önüne seren şiirlerden oluşurdu. Lakin kaderci zihniyetinin hâkim olduğu Türk toplumunun kadın merhumelerine ait mezar taşlarında diğerlerinin aksine daha duygusal şiirlerden meydana gelen methiyelere yer verilirdi. Bana sorarsınız, toplumun fedakâr kadınlarının mezar taşlarını süsleyen methiyeler, şu hayatın merhumelere sunduğu en güzel ödüllerden biriydi. Methiyeler, Müslümanların kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’in o aziz cümlesiyle başlar ardından merhumenin ruhuna ilaç olurdu. Hadi gelin sizler için Osmanlı topraklarında bir ömür sürmüş kadınların mezar taşlarını süsleyen methiyelere şöyle bir göz atalım: ‘Şu fani dünyanın güllerinden güzel Ayşe, henüz baharının on yedisindeyken aşk dalından koptu gitti... Kederli dünyadan ruhu beyaz güvercin misali, o nur yüzlü hurilerin meskeni cennete yavaşça uçtu... Ah şu rüzgâr yok mu, o güzelim fidanı genç kızlığında yakıp kavurdu...’ Bu arada Osmanlı topraklarında divanın emri üzerine idam edilen kişilerin mezar taşlarını süsleyen en ufak bir öğeye rastlanılmazdı. Hatta merhumun mezar taşında dünyevi meşguliyetlerini yansıtan herhangi bir şekle veya süslemeye bile yer verilmesi düşünülemezdi. Belki de idamdan sonra merhuma verilen cezanın en büyüğüydü aslında buydu. Hazır konu açılmışken, şu memlekette yaşanan onca şeyin en ilginç tarafı da neydi biliyor musunuz...İktidarın emriyle idam edilen bir babanın oğlu olmak, bizlere göre oldukça zordu. Lakin Osmanlı topraklarında bu özünde hiç de

sandığınız kadar zor değildi. Çünkü Osmanlı iktidarı tarafından idama çarptırılmış bir adamın oğlu olmanız, sizi ne mevkiinizden ne de namınızdan alıkoymaya yetmezdi...¹²⁹”

Bazili'nin ziyaret ettiği mezarlıklar içerisinde Karacaahmet'in¹³⁰ önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Karacaahmet Mezarlığı'nın Osmanlı'nın siyasi tarihi açısından bir arşiv niteliği taşıdığını ifade eden Bazili, Müslümanların mezar taşlarını süsleyen methiyelerin ardından en çok ilgisini çeken, farklı çeşit ve şekillerdeki sarıklara¹³¹ bu mekâna yaptığı ziyaretini anlattığı kısımda değinmektedir. Mezar taşlarının üzerinde bulunan sarıkların, Osmanlı'nın siyasi ve askeri tarihiyle yakın bir ilişki vardı. Hatıratla belirtildiğine göre sarıkların önemi, yansıtmış olduğu değerler bakımından bir hayli büyüktü. Öte yandan merhumların makam ve mevkilerine bağlı olarak şekil alan sarıklar, tıpkı methiyeler gibi dönemin Osmanlı iktidarı altında yaşanan toplumsal sınıf ayrımının da önemli bir göstergesiydi. Bazili'nin kanaatince tarih boyunca Osmanlı topraklarında adeta bir kültür haline gelen mezar taşlarına gösterilen özenin başlıca nedenlerinden biri toplum tarafından genel olarak mezarlıklara duyulan hassasiyetti. Mezarlıkları ziyaret eden kişilerin yüksek sesle konuşmaları, gülüşmeleri ve hatta mezar taşlarının üzerinde bulunan süslemelere dokunmaları bile kesinlikle yasaktı. Yine Bazili'nin belirttiğine göre bunların hepsi Osmanlı topraklarında ölen kişilere duyulan saygının bariz bir göstergesiydi. Lakin hatıratın ileriki sayfalarında kaydedildiği kadarıyla duyulan bu hassasiyetin bile önüne geçemediği bazı durumlar mevcuttu ve siyasi çekişmelerin önüne geçmeye yetmemişti.

¹²⁹ Константин Базили, *a.g.e.*, s. 129-133.

¹³⁰ 1352 senesinde Orhan Gazi'nin Üsküdar'ı ele geçirmesiyle oluşturulan mezarlık I. Murad devrinde gelişmeye başlamıştır. İstanbul'un fethiyle tamamen Müslüman mezarlığı haline gelen Karacaahmet, Osmanlı için büyük önem arz etmiştir. Asya Yakası'nın geniş sahasına yayılan bu mezarlık Miskinler Tekkesi, Saraçlar Çeşmesi, Şehitlik, Musalla ve Duvarıdibi olmak üzere beş bölgeyle on iki adadan oluşmaktadır. Doğası, havası ve görüntüsü itibarıyla İstanbul'u ziyaret etmiş seyyahların hatıratlarında kendine yer bulmuş olan Karacaahmet Mezarlığı ismini Karaca Ahmed'den almıştır. Doğumu simgeleyen Çınarlar ve ölümü yansıtan Selvilerle süslenmiş Karacaahmet Osmanlı mezar kültürünü ortaya koyan önemli mekânlardan birisidir. Necdet İşli, “Karacaahmet Mezarlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24, İstanbul 2001, s. 375-377.

¹³¹ Türk mezar kültürünü konu alan kaynaklar özellikle 18. yüzyıl sonrası Osmanlı ülkesinde görülen mezar taşlarında çeşitlilik arz eden başlıkların kullanıldığına işaret etmiştir. Erken dönemde ortaya çıkan başlıklar asırlar boyunca zenginleşip yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri tarihini ortaya koyan bu başlıklar ölen kişinin ait olduğu sosyal tabakayı yansıtmıştır. Bazili'nin konuya dair hatıratındaki ifadelerinin aksine Türk kaynaklarındaki veriler başlıkların sarıklardan ziyade kavuklardan, taçlardan ve feslerden oluştuğuna işaret etmiştir. Özellikle erkek mezarlarını süsleyen bu başlıklar Osmanlı'nın mezar taşlarına yeni anlamlar yüklemiştir. İstanbul'u ziyaret etmiş Bazili'nin Türk mezar kültürüne dair izlenimlerinde geçen sarıklar Osmanlı'nın ulema, müderris, müftü ve şeyhülislam gibi dönemin ilmiye sınıfının mezar taşlarında kullanılırdı. Böylece kişinin ait olduğu sosyal sınıfı yansıtan sarıklar belge niteliği taşıyan önemli kaynaklar arasında yer almaktaydı. Ersan Perçem, *a.g.m.*, s. 616-620.

Dönemin Karacaahmet mezarlığını Osmanlı'nın siyasi ve askeri hayatının adeta bir yansıması olarak tarif eden Bazili'nin konuya yönelik düşünceleri şu şekildeydi:

“Peki, ya şu Karacaahmet'in ve orada bulunan mezar taşlarını süsleyen sarıkların güzelliğine ne demeli... Merhumların rütbelerini yansıtan, dünyevi meşguliyetlerini gözler önüne seren mermer sarıkların ihtişamı takdire şayandı doğrusu. Sarıklar tıpkı methiyeler gibi merhumların mezar taşlarının üzerinde bulunan ve onların toplumsal kimliklerini yansıtan önemli öğelerden biriydi. Karacaahmet'in o eşsiz güzelliğine renk katan sarıklar, merhumun şu fani dünyadaki mevkiine ve makamına bağlı olarak birtakım farklılıklar gösterirlerdi. Sarıkların şekilleri itibarıyla elli farklı çeşidi mevcuttu. Merhumların mezar taşlarında bulunan sarıklar kadınlardan ziyade erkeklere hitap eden bir öğeydi. Size daha önce bahsettiğim gibi Osmanlı topraklarında merhumelerin mezar taşları sade ve gösterişten bir hayli uzaktı. Zaten, methiyelerin dışında İstanbul'da kadınların mezar taşlarını süsleyen herhangi bir öğeye rastlamak adeta imkânsızdı. Velhasıl bana kalırsa esasen şimdikielerin, eskilere büyük bir borcu vardı. Çünkü ihtişamıyla geçmişten bugüne herkesin gözlerini kamaştıran, Osmanlı'nın merhumlarına verdiği önemi yansıtan ve mezar taşlarının en nadide öğelerinden biri haline gelen sarıkların hepsi gerçekten fazlasıyla gurur vericiydi. Geçmişten günümüze ulaşan mezar taşlarını süsleyen bu öğeler özünde Osmanlı'nın kültür mirasının vazgeçilmez bir parçasıydı. Zaten şimdiki çocuklar, şu muhteşem görüntüye sahip tarihi eser niteliğindeki sarıkları zamanında elleriyle işleyen dedelerine doğrusu çok şey borçluydu. İhtişamıyla koca bir neslin gurur kaynağı haline gelmiş sarıkların hepsi esasen artık Osmanlı'nın torunlarına emanetti. Belki de Türklerin toplum olarak mezarlıklara ve merhumlara duydukları hassasiyetin asıl sebebi de buydu. Türkler, mezarlıklara gözü gibi bakar, mezar taşlarına en ufak bir zarar verilmesinden derin bir üzüntü duyarlardı. Tabi Osmanlı topraklarında emanetlerini gözünden sakınanların sayısı fazlaydı. Lakin öyle insanlar vardı ki, duyulan hassasiyetin aksine hırslarına yenik düşüp dedelerinin yadigarı ve göz nuru emanetlerini adeta yerle bir etmişlerdi. Zaten Karacaahmet Mezarlığı'nı ziyaretim sırasında gördüğüm manzara aslında bir zamanlar Osmanlı topraklarında yaşanmış facianın en büyük ispatlarından biriydi. İstanbul'un o eşsiz güzelliğe sahip Karacaahmet Mezarlığı'nın bir köşesinde sarıkları kırılmış, taşları zedelenmiş mezarları gördüğümde bazılarının kin ve nefret duygularının, merhumlara karşı olan duydukları hassasiyetlerine ağır bastığını orada daha iyi anlamıştım. Meğer bu hırs yeni ordunun askerleriyle, Hacı Bektaş Veli'nin zamanında yenilgiye uğramış olan oğullarına aitmiş. Aslında Karacaahmet Mezarlığı'ndaki bu manzara dönemin Osmanlı iktidarıyla toplumun belli başlı kesimleri arasında yaşanan siyasi çekişmelerin adeta bir göstergesiydi. Tabi Karacaahmet'in eşsiz güzelliğini yansıtan ve mezar taşlarını süsleyen sarıkların zedelenmesi oldukça üzücüydü. Çünkü mezar taşlarını süsleyen bu öğelerin hepsi o dönem bir arşiv niteliği taşıyor ve Osmanlı'nın siyasi tarihini gözler önüne seriyordu. Bu, Karacaahmet'i başkentte bulunan diğer mezarlıklardan ayıran en büyük özelliklerden biriydi. Öte yandan Karacaahmet Mezarlığı'nın insana daima huzur veren derin bir sessizliği vardı. Tabi zamanında iktidar ve halkın arasında yaşanan tatsızlıklar Karacaahmet'teki o sessizliğin bozulmasına neden olmuştu. Anlayacağınız İstanbul'un en nadide eserlerinin yer aldığı ve şehrin muhteşem manzarasına sahip mezarlığın huzurunu bozan esasen Osmanlı'nın ta kendisiydi. Müslümanların Selim'e karşı ayaklanmalarının en büyük nedeni de bana kalırsa Karacaahmet Mezarlığı'nda yaşanan bu tatsızlıklardan biriydi. Yeniçerilerin imhasından yirmi sene öncesine kadar Selim'in emriyle Karacaahmet Mezarlığı'nın oraya bir yol yapılmıştı. Lakin Selim'in fanilerin rahatça mezarlığa gidip gelmeleri amacıyla yaptırmış olduğu bu yol halkın önce tepkisine sonra ayaklanmasına neden olmuştu. Bana sorarsanız Selim'in bu icraatı esasen Müslümanların işine gelmişti. Çünkü Selim'i tahtan indirmeye çalışan radikallerin bahanesi bu kez fazlasıyla sağlam ve ayaklanmaya gayet müsaitti.”¹³²

Bazili'nin ifadelerinden hareketle, mezarlıklar Osmanlı'nın siyasi, askeri ve sosyal hayatını yansıtan ve arşiv niteliği taşıyan önemli mekânlardan biriydi. Ayrıca

¹³² Константин Базили, а.г.е., s. 128-129, 135-136.

onun görüşüne göre Osmanlı kültür mirasının vazgeçilmezleri arasında yer alan cami ve türbeler de tıpkı mezarlıklar gibi oldukça kıymetliydi. Halk arasında kutsal olduğuna inanılan ve toplumsal değerlerin önemini gözler önüne seren türbeler, İslam coğrafyasında büyük öneme sahipti. Hatta Bazili'ye göre Osmanlı'nın kültür başkenti İstanbul'da bulunan ve dönemin mimari anlayışını ortaya koyan türbeler, Türk toplumunun vazgeçilmez bir parçasıydı. Bu türbeler çoğunlukla Osmanlı hanedanına mensup kişilerin, padişah anneleri ve eşlerinin ya da yüksek bürokratlarla din adamlarının son yolculuklarına uğurlandıkları, şehrin en önemli dini mekânları arasında yer alıyordu. Bazili'ye göre türbeler de Osmanlı topraklarında yaşanan sosyal sınıf ayrımının diğer bir yansımasıydı. Çünkü türbelerin çoğu hanedana veya toplum içerisinde yüksek mertebeye ulaşmış kişilere aitti. Bazili türbelerin kutsal mekânlar olarak görüldüğünden Müslümanların dışında kimsenin girişine kesinlikle müsaade edilmediğinden de bahsetmektedir. Bu ifadeden hareketle Bazili'nin Türbelere dair verdiği bilgileri gözlemlerinden ziyade iletişime geçtiği kişilerden elde ederek eserine aktardığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Eyüp'te bulunan kutsal mekânlar hakkında okuyucularına çeşitli bilgiler veren Bazili'nin, çoğunlukla mimari yapıların dış cephe görüntüsüyle ilgili bilgiler vermesi içeriden gözlem yapamadığını göstermektedir. Ayrıca Osmanlı'nın tarihi eser niteliği taşıyan Müslüman mezarlıklarına ilişkin eleştirilerinin aksine türbelerin, Bazili'nin gözünde büyük hayranlık uyandırdığı söylenebilir. Türbelerin ardından Eyüp Mezarlığı'nı¹³³ ziyaret ettiği anlaşılan Bazili'nin dikkatini çeken yerlerden birisi ise II. Mahmud'un kız kardeşlerinin sarayıydı. Hatıratı verilen bilgilere göre, mezarlığın hemen yanında bulunan saray, türlü zevk ve eğlencelere ev sahipliği yapmaktaydı. Bu durum, İstanbul'da bazı dedikoduların çıkmasına neden olmuştu. Bazili'ye göre, Eyüp'ün Karacaahmet'le arasında pek fark

¹³³ İsmi Ebu Eyyüp el-Ensari'den alan Eyüp semti, Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da ikamet eden Müslüman Türk toplumunun önemli ziyaretgâh merkezlerinden biriydi. Caminin etrafını kuşatan türbe ve hazireler mimarisiyle dönemin kültür sanat anlayışını yansıttı. Osmanlı topraklarında hüküm ve ömür sürmüş Müslümanların İslamiyet'e duyduğu hassasiyeti gözler önüne seren bu dini öğelerin hepsi esasen Eyüp'ün manevi olarak önemini ortaya koyardı. Öte yandan türbe, cami ve hazirelerinden ziyade dünyanın en büyük mezarlıklarından birine sahip Eyüp'ün Müslümanlara göre değeri oldukça büyüktü. İstanbul'un fethiyle Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan külliye dolayısıyla Osmanlı hanedanlarının, devlet adamlarının ve özellikle din âlimlerinin türbe civarında defnedilmesi üzerine Eyüp Mezarlığı zamanla oldukça geniş bir kabristana dönüşmüştü. Osmanlı'nın klasik mezar taşı çeşitlerinin tümünü bünyesinde barındıran Eyüp Mezarlığı, yansıttığı hat sanatı ve mimarisiyle de oldukça kıymetliydi. Necdet İşli, "Eyüp Mezarlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 7-8.

yoktu. Çünkü Osmanlı'nın kültür başkenti İstanbul'da bulunan ve ihtişamlarıyla seyyahların hatıratlarına konu olan mezarlıkların her biri muhteşimdi. Mezarlıkların, esasen Osmanlı'nın değerlerini ve toplumun hayata bakış açılarını yansıttığını vurgulayan Bazili, Eyüp'e dair izlenimlerini şu şekilde ifade etmekteydi:

“Velhasıl İstanbul'da bulunan Müslüman mezarlıkları Osmanlı'nın tarihi değerlerini ortaya koyan dönemin en önemli mekânlarından biriydi. Lakin gelin görün ki, Türk toplumunun İslamiyet'e duyduğu hayranlığı ve hassasiyeti gözler önüne seren türbeler adeta bir başkaydı. Türbeler, Müslümanların İslam'a olan bağlarını yansıtan, İstanbul'un ilk kutsal mekânlarından. İstanbul'un gözde semtleri arasında yer alan Eyüp'te bulunan türbeler, o dönem Türk halkının vazgeçilmez bir parçasıydı. İstanbul halkı türbeleri günün herhangi bir zaman diliminde rahatça ziyaret eder, merhumun mezarı başında dualar okur ve adaklar adarlardı. Türbelere eli boş gelinmezdi. Müslümanlar ziyaretleri sırasında türbelere çeşitli hediyeler getirir ya da para atarlardı. Eyüp'te bulunan türbelerin lambaları gece gündüz yanar, kapıları asla kapanmazdı. Lakin işin ilginç tarafı kapıları daima açık türbelere Müslümanların dışında kimse alınmazdı. Özellikle Hristiyanların içeri girmesi kesinlikle yasaktı. Anlayacağınız İstanbul'u ziyaret eden yabancı seyyahların Osmanlı topraklarında bulunan türbelerin hiçbirini tam anlamıyla görmeye hakkı yoktu. Lakin size bir sır vermek gerekirse Eyüp'teki türbelerin mimarisi gerçekten muhteşimdi. Hatta adeta kamelyaları andıran o mezar taşlarının yapımında kullanılan mermerlerin ihtişamı dikkate değerdi. Türbeler, hanedanının veya memleketin önde gelen din âlimlerinin mezarlarına ev sahipliği yapan, Osmanlı'nın kültür hayatında büyük önem taşıyan mekânlarından biriydi. Eyüp'teki türbelerin çoğu hanedanın eşlerine ve annelerine aitti. Eyüp'ü zamanında ziyaret etmiş yabancı seyyahların ilgisini II. Beyazıt'ın annesi Gülbahar'ın mezarı çekmişti. Lakin bana sorarsanız, ihtişamıyla Osmanlı'nın mimari yapısını ortaya koyan ve tarihi eser niteliği taşıyan dönemin en gözde mekânlarından biri bedbaht III. Selim'in annesi Valide-Sultan'ın türbesiydi. İstanbul'un kadim semtleri arasında yer alan Eyüp'ün her tarafı adeta huşudan izler taşıyordu. Tabi Eyüp, sadece hanedanın ileri gelen şahsiyetlerine ev sahipliği yapmakla kalmıyor, üstelik İstanbul halkına da çeşitli hizmetlerde bulunuyordu. İstanbul'un Karacaahmet'ten sonraki en eski mezarlığı Eyüp'te yer alıyordu. Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanların büyük kısmı Eyüp mezarlığına defnediliyordu. Mezarlığın hemen yanı başında II. Mahmud'un kız kardeşlerine ait olduğu söylenen ve görenleri şaşkına çeviren bir saray bulunuyordu. Osmanlı hanedanlarının bu sarayı, türlü zevk ve eğlencelerinin yaşandığı dönemin en gözde mekânlarından biriydi. Tabi, böylesi bir sarayın İstanbul halkı arasında kulaktan kulağa yayılan dedikodulara konu olmaması imkânsızdı. Üstelik şu kasvetli harem duvarları arasında üstü örtülen sefahatin Eyüp'ün ortasında yaşandığını bilmek gerçekten insanı şaşkınlığa uğratıyordu. Aslında insanı bu topraklarda şaşkınlığa uğratan çok şey vardı. Mesela bana soracak olursanız, Eyüp mezarlığına giderken karşılaştığım dükkânın çocuk oyuncakları satıyor olması fazlasıyla şaşırtıcıydı. İnanın bana insan aklı bazen şu Osmanlı topraklarında yaşayan Türk toplumunun türlü tezatlıklarla dolu yaşam felsefelerini anlamaya gerçekten yetmiyordu. İstanbul'un nadide eserlerinin bulunduğu Eyüp mezarlığının yanı başında doğumla ölümün kesiştiğine şahit olduğum o manzaranın özü benim için oldukça değerliydi. Velhasıl yolunuz Eyüp'e düştüğünde aslında yapmanız gereken tek şey Haliç'in o eşsiz güzelliği eşliğinde kahvenizi yudumlarken, sırtınızı koca Çınar'a güzelce yaslayıp kâinatın tadını çıkarmaktır.¹³⁴”

İstanbul'da gerek mezarlıklar olsun gerek türbeler olsun Müslümanların defnedildiği mekânlarla ilgili ayrıntılı bilgilere yer veren Bazili'nin eserinde ilgi çekici olaylara da rastlamak mümkündür. Adeta ölüm ve yaşamın iç içe geçtiği bir şehir tasviri yapan seyyah, bir cenaze merasimini gözlemleme şansını da elde etmiştir. Eyüp'ten

¹³⁴ Константин Базили, а.г.е, s. 137-141, 146-148.

hemen sonra ziyaret etmiş olduğu mekâna dair okuyucularına herhangi bir ipucu vermeyen Bazili'nin bu merasime hangi mezarlıkta rastladığı anlaşılamamaktadır. Cenaze töreninde yaşanan hadiseleri kaleme alan Bazili'nin, Türklere yönelik çeşitli eleştirilerde bulunduğu bu bölümde ve Türk toplumunun ölüm karşısındaki tutumunu fazlasıyla yadsıdığı görülmektedir.

“Evet, ihtişamlarıyla Osmanlı'nın İslamiyet'e olan hayranlığını yansıtan ve Eyüp'ü kucaklayıp insanın gönül gözünü açan şu türbelerin güzelliği sahiden de bir başkaydı. İnanın bana İstanbul'un en gözde mekânları arasında yer alan Eyüp'ün o mahalleleri, sokakları hatta caddeleri bile adeta huzur kaynağıydı. İnsanoğlunun huzur bulduğu, gönül gözünün açıldığı ve ruhuna şifa olan bu mekânların hepsi aslında toplumun dini değerlerini ortaya koyar, İslamiyet'e verilen önemi yansıttı. Lakin gelin görün ki, kaderciliği ve İslamiyet'i asıl yansıtan şu Türklerin defin merasimleriymiş meğer. İşin aslı eğer Eyüp'ten ayrıldıktan sonra kendimi bir cenaze törenin hemen yanı başında bulmasam, inanın ben bile buna inanmazdım. Lakin şu Türk milletinin soğukkanlılıklara hayran olmamak sahiden de imkânsızdı. Türklerin defin merasimlerinde yaşadıkları acının şiddeti kaderciliğe olan inançlarına ağır basar sanırdım. Lakin yanılmışım. İslamiyet'in ve kaderciliğin gücü yine her acıya galip gelmişti. Malum Güney'deki halkların cenaze törenlerinde sevdiklerini toprağa verirken yaktıkları ağıtları bilen birisi olarak Türklerin bu hallerini görmek insanı ister istemez şaşkınlığa uğrattıyordu. Müslümanlar defin merasimleri sırasında çok hızlı hareket ederlerdi. Tabutu sırtında koşarcasına taşıyan ahalinin asıl amacı merhumu çabucak toprağa verip ebediyete uğurlamaktı. İşin özü hızlarına yetiştirmeyen şu Müslümanların onca koşuşturmasının asıl sebebi merhumun ta kendisiymiş meğer. Çünkü adamın iyisi cennete, kötüsü cehenneme düşermiş. Anlayacağınız, biri hurisini, diğeri cezasına tez vakitti ulaşsın diye Müslümanlar defin merasimleri sırasında hızlı davranır, ellerini çabuk tutarlardı. Bazen düşünüyorum da şu Türkler tabutlarını tıpkı bizim gibi at arabalarıyla taşısalar işte o zaman kesinlikle hayvanları var güçleriyle sürüp koştururlardı. Biliyor musunuz, defin merasiminde rastladığım yaşlıca bir Türk'e tabutlarımızın atlar tarafından taşındığı anlatmış ve şaşkınlığa uğramıştım. Çünkü doğrusunu isterseniz adamın anlattıklarına karşılık verdiği cevap bana bir hayli ilginç gelmişti. Cansız bedenlerimizi atların taşınması gayet doğaldı, çünkü biz gâvurlar şu yaşlıca Türk'e göre insanoğlunun omuzlarına layık olmadığımız gibi bunu hiç mi hiç hak etmiyorduk...¹³⁵”

Hatıratının bu bölümünde 1833 senesinde İstanbul'da yaşayan Türk toplumunun dini değerlerini, gözlemlerine dayalı olarak okuyucularına aktardığı görülen Bazili'nin konuya dair bazı yorumlarının ise şahsi olmaktan ziyade alıntılara dayandığı anlaşılmaktadır. Bazili, Müslümanların defin merasimleri üzerinden Osmanlı'da hâkim olan sosyoekonomik durumu anlatmanın yanında, İslamiyet'e karşı toplumun hassasiyeti de ifade etmektedir. Hatıratı aktarılanlara göre cenazeye katılan kalabalığın sayısı ölen kişinin itibarına bağlı olarak değişiklik gösterir ve cenazenin sahibine duyulan değeri ortaya koyardı. Cenazenin defni için toplanan kalabalık merasimleri sükûnet içerisinde hızlıca yerine getirilir, dualar okunur ve ardından defin sessiz sedasız son bulurdu. Bazili'nin yorumuyla bu durum İslamiyet'in ve kaderciliğin Müslüman olan Türk toplumunun üzerinde yarattığı etkinin en büyük göstergesiydi. Kaderciliğin

¹³⁵ a.g.e, s. 153-154, 156.

Türklerin dini inançlarıyla yakından ilişkili olduğunu ifade eden yazarın görüşüne göre, cenaze törenlerindeki sükûnet aslında toplumun kabullenme gücünün bir yansımasıydı. Bazili'ye İslamiyet'e duyulan inancın özünde kaderciliğin temelini oluşturduğu ve bu durumun Türklerin başlarına gelen birçok zorluğu sükûnetle kabullenebilme gücünü ortaya çıkaran önemli faktörlerden birisi olduğunu iddia etmektedir. Bazili eserinde Müslümanların defin merasimlerinin yanında İstanbul'da bulunan diğer inanç guruplarının cenaze törenlerine de yer vermişti. Osmanlı tarihi boyunca aynı topraklar üzerinde yaşamış milletlerin dini değerleri ve toplumsal yargıları birbirilerinden oldukça farklı olduğunu ifade eden Bazili, Müslümanların defin merasimlerindeki sükûneti, kaderciliği ortaya çıkaran İslamiyet'e duyulan bağın kuvvetiyle bağdaştırılırken, Gayrimüslimler için bu durumun tam tersi bir manzaraya sahip olduğuna ve cenazedeki sükûnetin merhumun itibarsızlığına dalalet ettiğine değinmektedir. Buna bağlı olarak da Gayrimüslimlerin cenaze törenleri Müslümanların aksine fazlasıyla gürültülü olduğundan bahsetmekte, Gayrimüslimin cenaze merasiminde, arkasından yakılan ağıtların yüksekliğinin, ölen kişinin toplum içerisindeki konumunun yüksekliğine dalalet ettiğine değinmektedir. Bu noktada ağıtların, en azından ağıtçılar için ölen kişinin arkasından duyulan üzüntüden ziyade ekonomik bir kazanç kapısı olmasıyla ilgili olduğunu da vurgulamaktadır. Bu ağıtları büyük ticaret kaynağı olarak değerlendiren Bazili, gözyaşlarını adeta pazarlayan bu kadınların asıl görevi ağlamaktan ziyade ağlatmaktı demekten de kendini alamayacaktır. Ayrıca Gayrimüslimlerin belli bir ücret karşılığında tuttukları kadınlar, kısa süre içerisinde defin merasimlerinin gözdesi haline gelmişti. O dönem gözyaşlarının miktarı aldıkları ücrete göre değişiklik gösteren kadınların sayısı merhumun itibarına bağlı olarak azalır veya çoğalırdı diyecektir. Bazili'nin eleştirel bir açıdan değerlendirdiği bu merasimlerle ilişkin yorumları şöyleydi:

“Ah şu gözyaşlarını hiç tanımadığı insanlar uğrana akıtan zavallı kadınlar¹³⁶...Önceleri Rumların şimdilerde Ermenilerin defin merasimlerini süsleyen, İstanbul'daki

¹³⁶ İstanbul'u erken dönemde ziyaret etmiş ünlü Fransız seyyah Aubry de La Motraye, Osmanlı topraklarında yaşamış Türk, Ermeni, Yahudi ve Rum topluluklarının cenaze törenlerini Bazili'nin izlenimlerine benzer bir şekilde yorumlayıp seyahatnamesinde kaleme almıştır. Seyyahların konuya dair fikir ve görüşlerinin fazlasıyla örtüşmesi Osmanlı ülkesindeki toplulukların defin merasimlerinin yıllar içerisinde büyük ölçüde değişmediğini ortaya koymaktadır. İstanbul'u geç dönemde ziyaret etmiş Bazili'nin yorumlarını, izlenimleriyle destekleyen La Motraye'nin cenaze törenleriyle ilgili kaleme aldığı bilgiler şu şekildeydi: “Cenaze töreni, en önemli insanlar için bile son derece yalın ve sakin geçer. Hristiyan ve Yahudilerde görülen bağırıp çağırmalara, ağlayıp inlemelere Müslüman cenazelerinde rastlanmaz. Yine Rum, Ermeni ve Yahudi törenlerinde tanık olduğumuz gibi ölenin eşi ya da kız

Gayrimüslimlerin gözdesi... Cenaze törenlerinin vazgeçilmezi, acısını ve kederini üç kuruşa pazarlayan şu kadınlar yok mu? Bana kalırsa Gayrimüslimlerin defin merasimlerinin gözdesi o kadınlar, Osmanlı'nın utanç kaynağıydı. Bir tiyatro sahnesini andıran cenaze törenlerinin olmazsa olmazı bu kadınların görevi merhumun tabutu etrafında toplanan kalabalığı ağlatmak ve mekânın haykırıışları eşliğinde daha coşkulu bir hale gelmesini sağlamaktı. Buna karşılık cenaze sahibi tarafından ödenen paranın miktarı kadınların gözyaşlarına bağlı olarak değişiklik gösterirdi. Defin merasimlerinin en önemli iştikakçıları arasında bulunan kadınların sayısı Gayrimüslimler için fazlasıyla önemliydi. Çünkü bu durum merhumun toplumdaki yerini belirleyen en büyük faktörlerden biriydi. Merasimlerdeki kadınların sayısı çoğaldıkça itibarı yükselen merhumun şanı şu fani dünyadan göçüp gittikten sonra bile yürümeye devam ederdi. Kadınların merasimlerdeki halleri sahiden oldukça ilginçti. Lakin doğrusunu söylemek gerekirse zavallılar kazandıkları paraların hakkını verircesine, cenaze süresince haykırıışlara ve hıçkırıklara boğularak ağlar, saçlarını yolar ve merhumun naaşı üzerine yığılıp mahalleyi adeta ayağa kaldırırlardı. İnsanoğlunun gerçekten duyduğu acıyı yansıtmayı kolaydı. Peki, ya duyulan keder sahteyse... İşte bunu yansıtmak oldukça güçtü. Anlayacağınız, şu defin merasimlerinin gözdesi kadınların hepsi sahiden de işinin ehliydi. Duyduğum kadarıyla gözyaşlarının temelinde geçmişte yaşanan kederli günlerin ve duyulan acıların aslında payı büyümüş. Velhasıl meğer bizim cenazelerin gözdesi kadınların hüznüleri sahte, yaşları gerçekmiş...¹³⁷”

Bazili'nin Gayrimüslim cenazelerine dair gözlem ve tespitleri aslında seyyah, bilim adamı ya da diplomat olarak Osmanlı ülkesine gelen yabancıların “acâip ve garâib” olana ilgi duymasıyla ilgiliydi. Gayrimüslimlerin defin merasimindeki bu türden ritüeller hangi inanca mensup olurlarsa olsunlar muhtemelen dönemin İstanbul ahalisi için oldukça alışıldık bir manzaraydı ve pek de yadsınmıyordu. Ancak bu manzaraya alışık olmayan Bazili gibi bir Rus diplomat hadiseyi biraz da kendi okuyucu kitlesinin dikkatini çekebilmek için eserine yansıtmıştı.

kardeşine eşlik eden paralı ağlayıcıları, ölenin ağlayıp inleyerek kendini yerden yere atan akraba ve dostlarını bu törenlerde görmeyiz. Aslında bu üç milletin cenaze törenleri kadar iç karartıcı, ortalığı velveleye verici bir şey var mıdır, hiç sanmıyorum. Rum kadınları, belli ki döktükleri gözyaşlarının eşlerine, çocuklarına ya da başka yakınlarına karşı olan son görevleri için yeterli olmadığına inandıklarından, cenaze töreni sırasında yanlarına yardımcı ağlayıcılar alıyorlar. Onların ağlayıp bağırmasını, saçlarını başlarını yolar gibi yapmaları, göğüs ve midelerini yumruklamalarıyla yani fiziki güçleri neye yetiyorsa onu yapmakla, ölüye saygıda kusur etmediklerine inanıyorlar.” İbrahim Şirin, a.g.m., s. 15-16.

¹³⁷ Константин Базили, a.g.e, s. 151-156.

SONUÇ

İstanbul, 16. yüzyıldan itibaren özellikle Avrupalı gezginler için önemli bir odak ve geçiş noktası olmuş, adeta Şark'ın merkezi haline gelmiştir. Şehir, 19. yüzyıla gelindiğinde Avrupalı gezginlerin yanında Rus seyyahların da ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu ilginin arka planında Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı artan siyasi ve askeri politikaları yatmaktadır. İstanbul'u ziyaret eden kişilerden birisi de Rum kökenli Rus diplomat Konstantin Mihayloviç Bazili'dir. Avrupalı ve Rus gezginlerden bir kısmı İstanbul'u ziyaret etmekle kalmamış şehre dair izlenimlerini ayrıntılarıyla eserlerine yansıtmışlardır. 1833'te Osmanlı Devleti'nin payitahtına gelen Bazili de, ulusal bilincini yansıtan ve Hristiyan Roma'ya duyduğu hayranlığı gözler önüne seren “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları”nda şehre ait izlenimlerini kaleme alma şansını elde etmiş ve bu eser hayatı boyunca yakından ilgilendiği şarkiyatçılığın temelini teşkil etmiştir. Diğer taraftan yazar, “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları” aracılığıyla İstanbul'un Batı Dünyası'yla kurduğu siyasi, tarihi, askeri, ticari ve sosyo-kültürel ilişkileri ortaya koymuştur. Bu eser aynı zamanda 19. yüzyılın Osmanlı'yı konu edinmiş Rus eserlerinin adeta yapı taşını oluşturmuştur. Bazili'nin hem İstanbul'da dünyaya gelmiş olması hem de edebi kişiliği eseri bir hayli özgün kılmaktadır. Bazili'nin şahsi izlenimleri ve gözlemleri neticesinde kaleme alınmış olan bu eser, özünde bir seyahat metninden daha fazlasını ifade etmektedir. Müslüman Osmanlı'nın Hristiyan Roma'yı ortadan kaldırmasıyla başlayan Türklerin gücünü ortaya koyan tarihsel süreçleri Batı Dünyası'na takdim etmesi, eseri bu yönden oldukça değerli hale getirmektedir. Ayrıca “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları” Bazili'nin Batı Dünyası'nın Şark algısıyla beslediği oryantalist bakış açısından büyük ölçüde farklılık da arz etmektedir.

Bazili, içine doğduğu Osmanlı Devleti'ni eserlerinde büyük bir hassasiyetle işlemiş ve kaleme aldığı izlenimleri neticesinde Rus halkını adeta Şark'a davet etmiştir. “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları” vesilesiyle okuyucularına bilhassa Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı ve II. Mahmud'un köklü ıslahatlara giriştiği dönemi aktarmıştır. Rum asıllı bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelen Bazili, hayatı boyunca Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan azınlıkların bağımsızlıkları kazanması için mücadele etmiştir. Üstelik Yunan İsyanı'nın meydana gelmesiyle İstanbul'u terk etmek mecburiyetinde kalması aslında Bazili'nin eserlerinde tasvir ettiği Osmanlı'yı nesnellikten ziyade hep öznel bir şekilde değerlendirdiğini düşündürmektedir. Bazili eserlerinde Osmanlı'da

meydana gelmiş siyasi hadiseleri anlatırken özellikle Rumların birtakım sıkıntılara maruz kaldığını iddia etmiş hatta konuya yönelik yorumlarını tecrübelerine dayalı bir şekilde kaleme almıştır. Lakin Bazili'nin Müslüman Türk toplumuna olan saygısı buna rağmen değişmemiştir. “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları” adlı eserinde Türkleri büyük ölçüde İslamiyet'in etkisinde kaldıklarından dolayı kaderciliğe meyilli ve keyiflerine düşkünlükleriyle tanımlasa da ortaya koyduğu Türk imajı, özünde Batı Dünyası'nın yansıttığı olumsuz niteliklerden fazlasıyla uzaktır. “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları” adlı eser iki ayrı ciltten ve toplamda on dokuz bölümden oluşmaktadır. İstanbul'a dair hatıralarını kaleme aldığı bu eserin amacı kenti görme fırsatı yakalayamamış Rus halkının hizmetine sunmaktır. Tez çalışmasının temelini oluşturan hatıratta Bazili, Türklerin gündelik yaşamlarına ışık tutmuş ve toplumun İslamiyet'e duydukları hassasiyeti gözler önüne sermiştir. Eserde ağırlıklı olarak bilhassa Türklerin sosyal hayatını yansıtılmış, hastalık ve ölüm karşısında sergiledikleri tutumlar ortaya konulmuştur. Diğer taraftan yazar, İstanbul'a ayak bastığı günden itibaren şehre duyduğu hayranlığı dile getirmeyi ihmal etmemiş, kentin jeopolitik konumu, tabiatı ve mimarisine yönelik okuyucularına çeşitli bilgiler vermiştir.

Tez çalışmamızın amacı 19. yüzyılda Osmanlı'da gerçekleşmiş siyasi, askeri ve ekonomik faaliyetlere bir seyyahın izlenimleri neticesinde ışık tutup, Türk imajını ortaya koymaktır. Bu çalışmada Bazili'nin izlenimleri üzerinden 19. yüzyılın ilk yarısında, Müslüman Türklerin toplumsal yapısı, hayata bakış açısı, gündelik hayatı, adet ve geleneklerine olan bağlılıkları gibi özellikleri “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları” adlı eser vasıtasıyla ortaya koyulmaya çalışıldı. Bazili 1809'da İstanbul'da dünyaya gelmiş, Yunan İsyanı neticesinde Osmanlı ülkesini terk etme mecburiyetinde kalarak Rusya'ya yerleşmiştir. Bu durum Bazili'yi esasen çağdaşlarından oldukça farklı ve değerli kılmaktadır. “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları” aslında Bazili'nin yalnızca 1833'te II. Mahmud saltanatı sırasındaki faaliyetleri yansıtmakla kalmamış Osmanlı'da yaşanan çeşitli tarihsel olaylara ışık tutmuştur. Muhtemelen İstanbul'da bulunduğu dönemde şehrin Rum ahalisi ile kurduğu ilişkiler ona avantaj sağlamıştır. Diğer taraftan eserinde yalnızca gözlemlerine değil geçmişte meydana gelmiş hadiselerle de değinmesi Türk tarihine hâkimiyetini de göstermesi bakımından kıymetlidir.

Çalışmamızda Bazili'nin oldukça hacimli eserinin belli başlıkları ele alınmış, kahve ve tütün, kütüphaneler, kayıkçılarla ilgili başlıklar gündelik hayatın parçaları

olarak değerlendirilmiştir. Diğer taraftan salgın hastalıkların getirdiği ölüm ve ölümlerin ebedi istirahatgâhı olan mezarlıklar İstanbul'da hastalık ve ölüm başlıklı bölümde aktarılmaya çalışılmıştır. Bazili'nin Türklere ait izlenimlerinde sık sık üzerinde durduğu konu zevk ve sefaya olan düşkünlükleridir. Bu noktada okuyucu kitlesine bir Türk imajı çizmeye çalıştığı anlaşılan Bazili'nin zevk veren ürünler olarak tanıttığı kahve ve tütün üzerinden bu düşüncesini izah etmeye çalıştığı izlenimi ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan benzer bir amaçla Türklerin veba salgını karşısında tutumları, yazarın mezarlıklar ve türbeleri anlatırken ortaya koyduğu tasvirler ve insan tiplerine dair aktarımları kadercî bir Türk tipolojisine işaret etmektedir. Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde Bazili, her ne kadar bir İngiliz ya da Fransız seyyah gibi oryantalist bir bakış açısına sahip değildi denilse de 19. yüzyılda Batı'nın zihninde canlanan Türk tipinin “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları” eserinde de kendisine yer bulduğu görülmektedir. Karacaahmet ve Eyüp mezarlıklarına ve türbelerin mimari özelliklerine hayranlığını gizleyemeyen Bazili'nin eserinin tamamında her fırsatta eleştirmekten geri durmadığı bir Osmanlı söz konusudur.

Ancak eseri kıymetli kılan yönlerden birisi arşiv vesikalarında çoğu zaman ulaşılamayacak İstanbul'un gündelik hayatına dair birçok özelliği içerisinde bulundurmasıdır. 1830'lu yılların İstanbul'unda kahvehanenin nasıl bir mekân olduğu, kahve ve tütünün toplum için ifade ettiği anlam, boğazın en önemli ulaşım vasıtaları olan kayıklar ve bir meslek grubu olarak kayıkçılar, kütüphaneler, salgın hastalıkların getirdiği ölüm ve bunun karşısında insanların tutumları her ne kadar bir kişinin şahsî ve nesnel tespitleri olarak değerlendirilse de dönemin adeta ruhunu anlayabilmeyi kolaylaştırmaktadır. Mezar taşlarının tasvirleri, türbelerin mimari güzelliği bütün eleştirel yaklaşımına rağmen Bazili'nin belki de farkına varmadan Türk estetik anlayışı ve mimari gelişmişliğini ortaya koymasına da vesile olmuştur. Aslında bu yönüyle “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları” Rusya'nın Yakın Şark'a olan bakış açısını yansıtan bir mahiyete de sahiptir.

1836'da Sank-Peterburg'da yayınlanan “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları” II. Mahmud'un köklü ıslahatlara giriştiği, Osmanlı Devleti'nin ve doğal olarak toplumun dönüşüme uğradığı bir dönemin ilk yıllarına ışık tutmaktadır. İki ciltten oluşan ve oldukça hacimli bu eserin yalnızca küçük bir bölümü çalışmamızda ele alınabildi. Çalışmanın belli bir süre içerisinde bitirilmesi mecburiyeti de bizi sınırlamalar yapmaya

mecbur kıldı. Ancak eserin Rus bakış açısıyla Osmanlı Devleti’ni anlamak için önemli olduğu kanaatindeyiz. Bu nedenle tezimizin bundan sonra yapılacak olan çalışmalara öncülük edeceği ve eksikliklerimizin yeni çalışmalar vasıtasıyla giderileceğine inanıyoruz. Ayrıca eserin 19. yüzyıl Rusçası ile yazılmış ve edebi bir dille kaleme alınması, gramer ve kelime yapısı bakımından oldukça ağır bir metni çevirmek zorunda kalmamıza sebep oldu. Bu nedenle orijinal metinden önce çağdaş Rusçaya ardından Türkçeye çeviri yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- COŞAN, Leyla, “Alman Seyyahların Gözüyle Osmanlı İmparatorluğunda Kahve Kültürü”, *Türk Kahvesinin 300 Yıllık Almanya Yolculuğu*, (Ed. Latif Çelik), Würzburg Almanya IKG Enstitüsü, 2019, s. 54-73.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *Osmanlı Devlet Erkânı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.
- EFENDİ, Peçevi İbrahim, (hzl. Coşkun Yılmaz), *Tarih-i Peçevi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- EMEKSİZ, Abdulkadir, “İstanbul Kahvehaneleri”, *Karaların ve Denizlerin Sultanı*, (hzl. Filiz Özdem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 123-140.
- ERTUĞ, Nejdet, “Klasik Dönem Osmanlı İstanbul’unda Deniz Ulaşımı”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s. 414-435.
- KUCUR, Sadi S, “İstanbul’un Tarihi Müslüman Mezarlıkları”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s. 428-457.
- KÜÇÜKCAN, Berrin, “Dünden Bugüne Matbaanın Serüveni”, *Leman Şenalp’e Armağan*, (Ed. İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen), Türk Kütüphaneciler Derneği, İstanbul 2006, s. 158-172.
- ŞİRİN, İbrahim, “Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu”, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, (Ed. M. Çağatay Özdemir, Yunus Emre Tekinsoy), Ankara Türk Yurdu Yayınları, 2016, s. 9-20.
- ÜNVER, Süheyl, *Türkiye’de Kahve ve Kahvehaneler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963.
- VARLIK, Nükhet, “İstanbul’da Veba Salgınları”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s. 146-151.

- YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “John Murray’ın Seyahat Rehberlerine Göre Trabzon’u İç Kısımlara Bağlayan Seyahat Güzergâhları” *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, (Ed. M. Çağatay Özdemir, Yunus Emre Tekinsoy), Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 125-150.
- YILDIZ, Kenan, “Şehir Topografyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları / 1660 Büyük İstanbul Yangını”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İstanbul’un Emperyal Dönüşümleri-Dünya Ölçeğinde İstanbul, Topografya ve Yerleşim*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s. 486-503.
- Yunus Emre Tekinsoy, “Takdim”, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, (Ed. M. Çağatay Özdemir, Yunus Emre Tekinsoy), Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 5-6.
- БАЗИЛИ, Константин, Босфоръ и Новые Очерки Константинополя, Часть 1-2, Типография Н. И. Греча, Санктпетербург: 1836, стр. 1-287, 1-264. (Konstantin Bazili, Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları, C.1-2, Nikolay İvanoviç Greç’in Basımevi, St. Petersburg 1836, s. 1-287, 1-264.)
- БАЗИЛИ, Константин, *Босфоръ и Новые Очерки Константинополя*, Часть 1, Глава 1, Типография Н. И. Греча, Санктпетербург: 1836, стр. 1-25. (Konstantin Bazili, *Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları*, Cilt 1, Bölüm 1, Nikolay İvanoviç Greç’in Basımevi, St. Petersburg 1836, s. 1-25.)
- БАЗИЛИ, Константин, *Босфоръ и Новые Очерки Константинополя*, Часть 1, Глава 5, Типография Н. И. Греча, Санктпетербург: 1836, стр.97-123. (Konstantin Bazili, *Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları*, Cilt 1, Bölüm 5, Nikolay İvanoviç Greç’in Basımevi, St. Petersburg 1836, s. 97-123.)
- БАЗИЛИ, Константин, Босфоръ и Новые Очерки Константинополя, Часть.1, Глава.4, Типография Н. И. Греча, Санктпетербург: 1836, стр.99-101. (Konstantin Bazili, Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları, Cilt 1, Bölüm 4, Nikolay İvanoviç Greç’in Basımevi, St. Petersburg 1836, s. 99-101.)
- БАЗИЛИ, Константин, Босфоръ и Новые Очерки Константинополя, Часть.1, Глава.3, Типография Н. И. Греча, Санктпетербург: 1836, стр.48-96.

(Konstantin Bazili, Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları, Cilt 1, Bölüm 3, Nikolay İvanoviç Greç'in Basımevi, St. Petersburg 1836, s. 48-96.)

БАЗИЛИ, Константин, *Сирия и Палестина Под Турецким Правительством в Историческом и Политическом Отношениях*, Мосты Культуры, Москва 2007. (BAZİLİ, Konstantin, *Siyasi ve Tarihi Bağlamda Türk Hükümeti Altında Suriye ve Filistin*, Moskova 2007.)

БАЗИЛИ, Константин. *Босфорь и Новые Очерки Константинополя*, Типография Н. И. Греча, Санктпетербург 1836. (BAZİLİ, Konstantin, *Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları*, Nikolay İvanoviç Greç'in Basımevi, St. Petersburg 1836.)

Ansiklopedi Maddeleri

BOSTAN, İdris, “Kahve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 202-205.

İNALCIK, Halil, “Hüsrev Paşa, Koca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 41-45.

İŞLİ, Necdet, “Eyüp Mezarlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 7-8.

İŞLİ, Necdet, “Karacaahmet Mezarlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 200, s. 375-377.

YAŞAR, Ahmet, “Kahvehane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019, s. 3-5.

YILMAZ, Fehmi, “Tütün”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 1-4.

Tez Çalışmaları

ARSLAN, Melikşah, *Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847-1914)*, *Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

ÇETİN, Onur, *Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür, Medeniyet ve İnanç Dünyası Üzerine Bir İnceleme: Eyüp Örneği*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

DEMİRAY, Koray, *Alman Seyyahların Gözüyle İstanbul'da Sosyal ve Kültürel Hayat (1808-1918)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

PALA, Gülşah, *İstanbul Osmanlı Mezar Taşlarında Mimari Öğeler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

YILDIZ, Nafiye Nihan, *XIX. Yüzyıl Seyahatnamelerine Göre Osmanlı Kitap Kültürü ve Kütüphaneler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Makaleler

ACAR, H. Volkan, “Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı’da Veba”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi*, C. 50, S. 50, (2020), s. 26-34.

AĞILDERE, Suna Timur, “Batılı Seyyahların Gözünden İstanbul ve Cezayir’de Kahve ve Kahvehane Kültürü (17. yy.-19. yy.)”, *Milli Folklor Dergisi*, C. 16, S. 122, (2019), s. 14-28.

ALTUNTEK, Serpil, “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, (1993), s. 191-204.

AYNACI, Fatih, “XIX. Yüzyılın İki Gezgini, Théophile Gautier ve Hayrullah Efendi’nin Seyahatnamelerinde Paris ve İstanbul’a Karşılıklı Bakış”, *SEFAD*, (2019), s. 15-30.

BALCI, Fatih, “Cezveden Kültüre 40 Yıl: Türk Kahvesi ve Geleneği”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 87, (2019), s. 315-328.

BEYDİLLİ, Kemal, “Ignatius Mouradgea D’ohsson (Muradcan Tosunyan)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 34, (2011), s. 247-314.

- BİÇER, Bekir, “Seyyahların Gözüyle Türkistan’ın İstilasası”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, Denizli 2011, s. 127-145.
- CUNBUR, Müjgân. “Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri”, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, C. 12, S. 3-4, (1963), s. 105-116.
- ELİAÇIK, Muhittin, “Şeyhülislâm Ebussuud Efendi’nin Şiir/Şair Üzerine Fetvâları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 97, (2019), s. 28-32.
- EMSEN, Şemim, “Osmanlı İmparatorluğu devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi”, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, C. 9, S. 3-4, (1960), s. 119-126.
- GÖZÜTOK, Türkan, “19.Yüzyıl Batı Seyahatnamelerinde Ortadoğu ve İstanbul İmgesi: François Rene De Chateaubriand Örneği”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 44, (2011), s. 97-117.
- HAKAN, Anameriç, “İstanbul Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi”, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, C. 20, S. 2, (2006), s. 195-202.
- KARAKOÇAR, Zeynep, KAYA, Perihan Hazel, AYDIN, Melihşah, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Özelleştirme Faaliyetlerine Örnek Olarak Reji Tütün İdaresi”, *Kapadokya Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi Özel Sayısı*, C. 1, S. 2, (2019), s. 18-28.
- KARAKULAK, Mesut, “N. S. Vsevolovski’nin İstanbul Seyahati (1836)”, *OTAM*, C. 46, (2019), s. 167-189.
- KOCA, Nusret Tüğen, ERSÖZ, Arzu, “Somut Olmayan Kültür Miras Listesinde Bir Değer Olan Türk Kahvesine Coğrafya Perspektifinden Bakış”, *TROYACADEMY Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, (2020), s. 347-362.
- MUTLU, İbrahim, “Ragıp Paşa Kütüphanesi 200 Yaşında”, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, C. 12, S. 1-2, (1963), s. 1-16.
- NALÇACI, Nida N., “İstanbul’un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 8, S. 16, (2010), s. 523-562.
- PERÇEM, Ersan, “Türk Mezar Taşları ve Formları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, (2016), s. 615-622.

RAMİ, İlsever, “Konstantin Bazili’nin Yeni Konstantinopolis Yazıları Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 21, (2020), s. 105-117.

TURNA, Nalan, “İstanbul’un Veba ile İmtihani: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi”, *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hâkimiyet Sahası Çalışmaları)*, C. 1, S. 1, (2011), s. 1-36.

YILDIZ, M. Cengiz, “Kahvehanelerin Sosyal Hayattaki Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, (1996), s. 1-38.

СМИЛЯНСКАЯ, И. М. “К. М. Базили Российский Дипломат и Историк Сирии”, *Очерки По Истории Русского Востоковедения*, C. 4, (1959), s. 52-78. (SMİLYANSKAYA, İ.M. “Rus Diplomat ve Suriye Tarihçisi Bazili”, *Rus Şarkiyat Araştırmalar Tarihi Üzerine Denemeler*, C. 4, (1959), s. 52-78.

Sempozyum Bildirileri

KAPICI, Özhan, “19. Yüzyıl Rus Oryantalizminde Şarklı Bir Müşterek: Konstantin M. Bazili’nin İstanbul İzlenimleri”, *VI. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2019, s. 323-373.

YILMAZ, Yusuf, “Tarım Sayımlarına Göre Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Anadolu’da Tütün Tarımı ve Coğrafi Dağılımı (1909-1913-1914), *I. Uluslararası Kültür Eğitim Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Teke Akademi, Bursa 2020, s. 387-394.

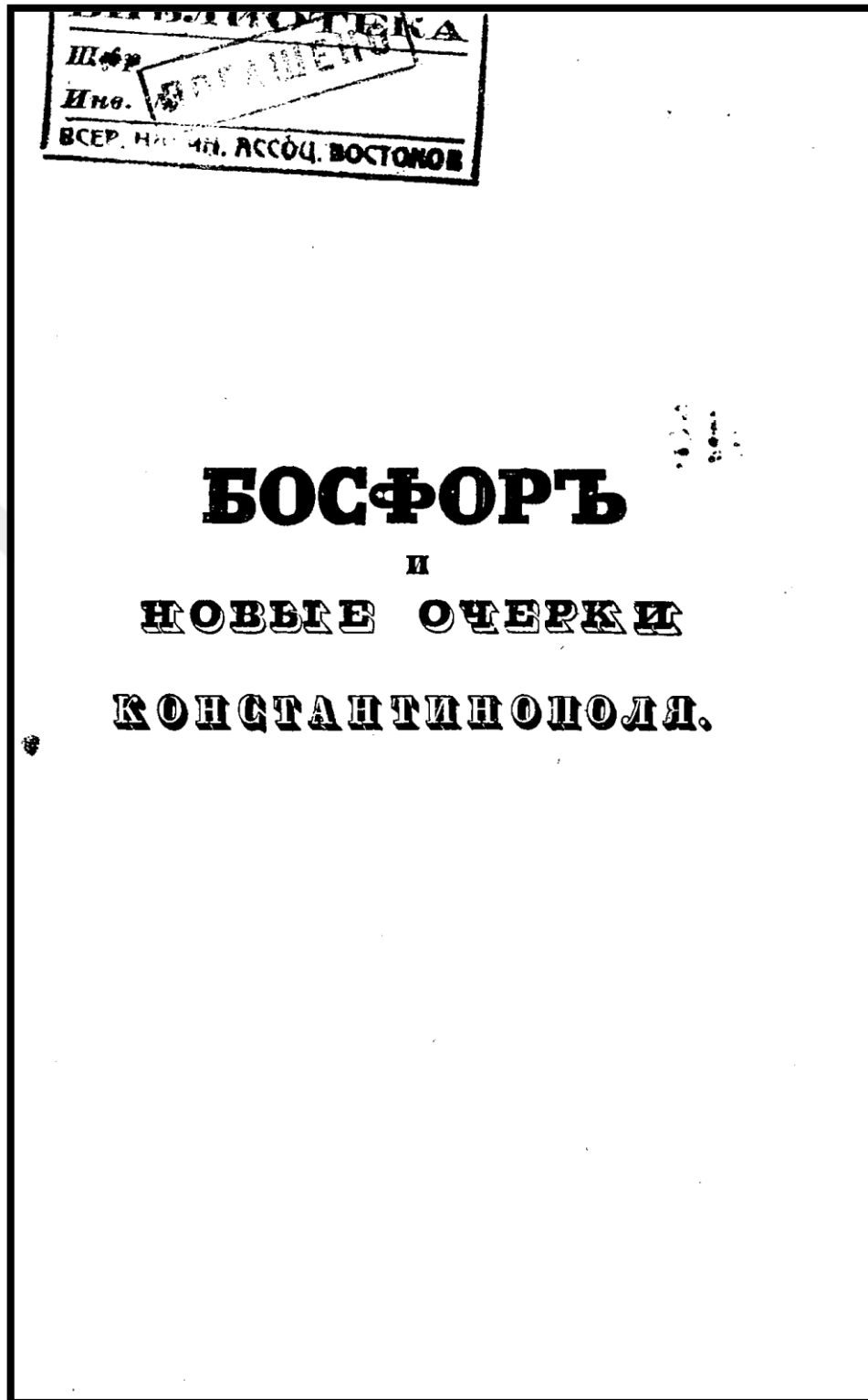
EKLER

Ek 1: Bazili'nin Gençlik Yıllarına Ait Bir Fotoğraf
(Moskova Yunan Cemiyeti internet Sayfası)

Ek 2: Bazili'nin Yaşlılık Dönemine Ait Bir Fotoğraf
(Moskova Yunan Cemiyeti internet Sayfası)

Ek 3: “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları” kitabının kapak sayfası

ВОСФОРЪ
И
НОВЫЕ ОЧЕРКИ
КОНСТАНТИНОПОЛЯ.

СОЧИНЕНИЕ

Константина Базили,

съ чешырьма гравированными рисунками изъ альбомовъ

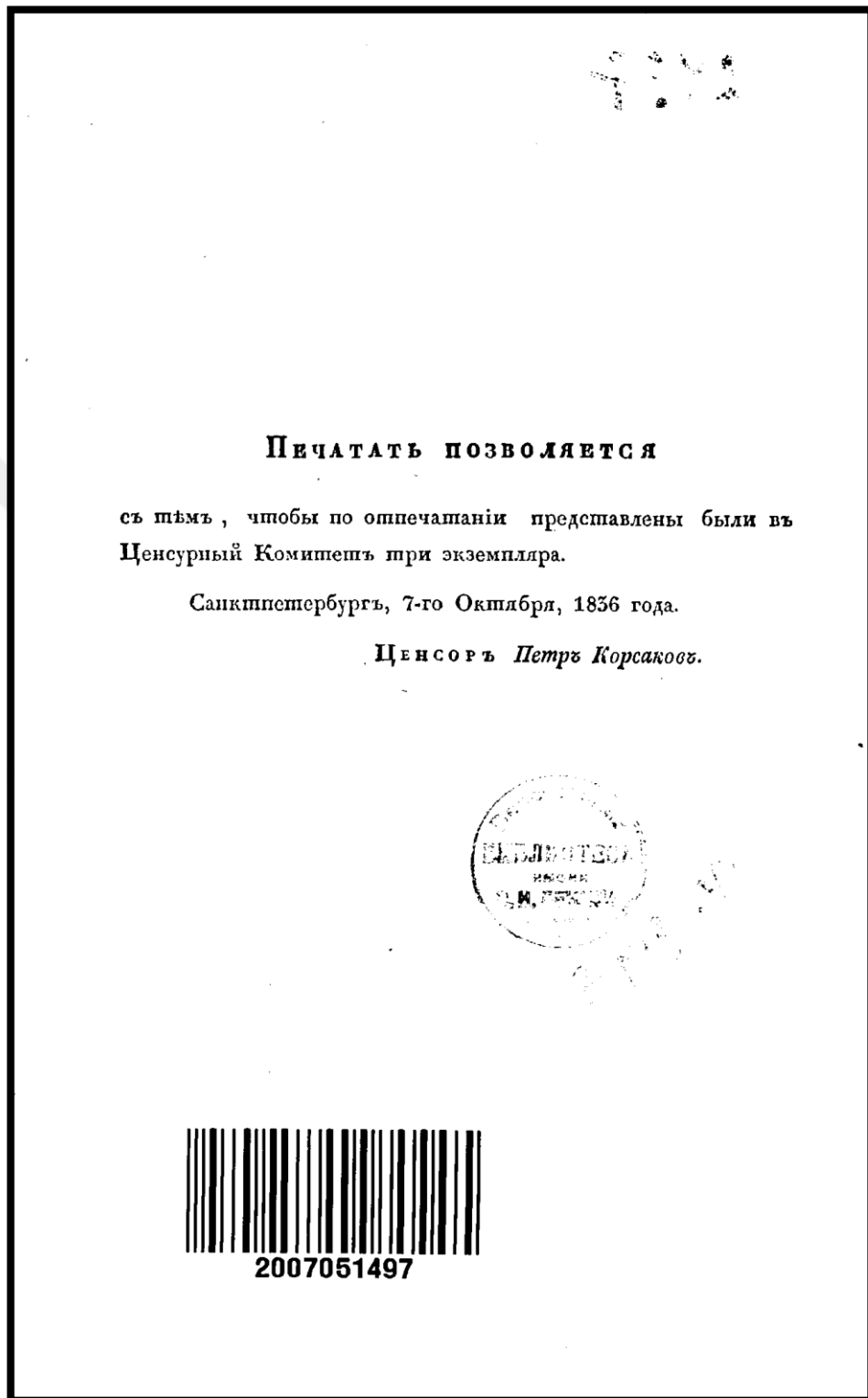
Карла Павловича Брюлова.

ЧАСТЬ I.

САНКТ ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФИИ Н. ГРЕЧА.

1836

Ek 5: “Boğaz ve Yeni İstanbul Yazıları” adlı eserin yayın bilgilerini içeren arka kapak sayfası

Кто прочиталъ безъ скуки мои Очерки Константинополя, прочтетъ и эту книгу, которая можетъ назваться ихъ продолженіемъ. Во всякомъ случаѣ* я долженъ повторить моимъ читателямъ сказанное уже въ предисловіи къ Очеркамъ: въ нихъ случайно соединились въ одну раму описанія, происшествія, повѣсти, воспоминанія, впечатлѣнія—все что можетъ порази́ть воображеніе путешественника въ новой для него странѣ; въ нихъ нѣтъ и не можетъ быть системы и послѣдовательности; можно не окончить чтенія, если наскучитъ, и потеря будетъ не велика.

Вмѣсто дальнѣйшихъ объясненій о предме-

II

тъ этихъ двухъ томовъ, Асторъ предлагаетъ читателю взглянуть на содержаніе главъ каждой части. Если въ оглавленіи вы встрѣтите слова «торговля, промышленность, земледѣліе, налоги» и тому подобное, васъ просятъ не принимать этаго за обѣщаніе Автора говорить съ симпатическою отчетливостію о столь важныхъ предметахъ. Все это Очерки, набросанные въ альбомъ путешественника, котораго все желаніе—доставить пріятное чтеніе свѣтскому чело́вѣку, который, приложивъ однако все свое стараніе, чтобы не нашли мѣста въ его книгѣ басни, спеціальною разсказами большей части Европейскихъ путешественниковъ. Шекспиръ сказалъ, что только глупецъ, грѣясь у своего камина, не хочетъ върять тѣмъ чудесамъ, какія вправѣ разсказывать странники, возвратясь на родину. Но о Турціи наговорено столько вздору, что самое смѣлое воображеніе затрудняется

III

чему върять. Мы какъ самые близкіе сосѣди съ Турками должны имѣть и больше обѣщаній извѣстій, и больше взыскательности, и больше строгости и разборчивости въ извѣстіяхъ; несмотря на это мы еще весьма бѣдны книгами о Турціи; по сему я считаю мою книгу не безполезнаю, не безъ занимательности, а о прочіихъ достоинствахъ рѣшительная благосклонная къ трудамъ моимъ публика. —

Надѣюсь, читатели будутъ благодарны великому нашему художнику за согласіе украсить мою книгу рисунками изъ дорожныхъ его альбомовъ. Слава Богу, въ наше время и бѣглые черты карандаша, брошенные на бумагу могучею рукою, найдутъ уже достойныхъ цѣнителей; это тѣ же мысли, возрѣнія путешественника живописца на физіономію окружающей его природы, и здѣь для бѣднаго пера нуженъ многотомный сборникъ словъ, тамъ быстрою кистію художникъ раз-

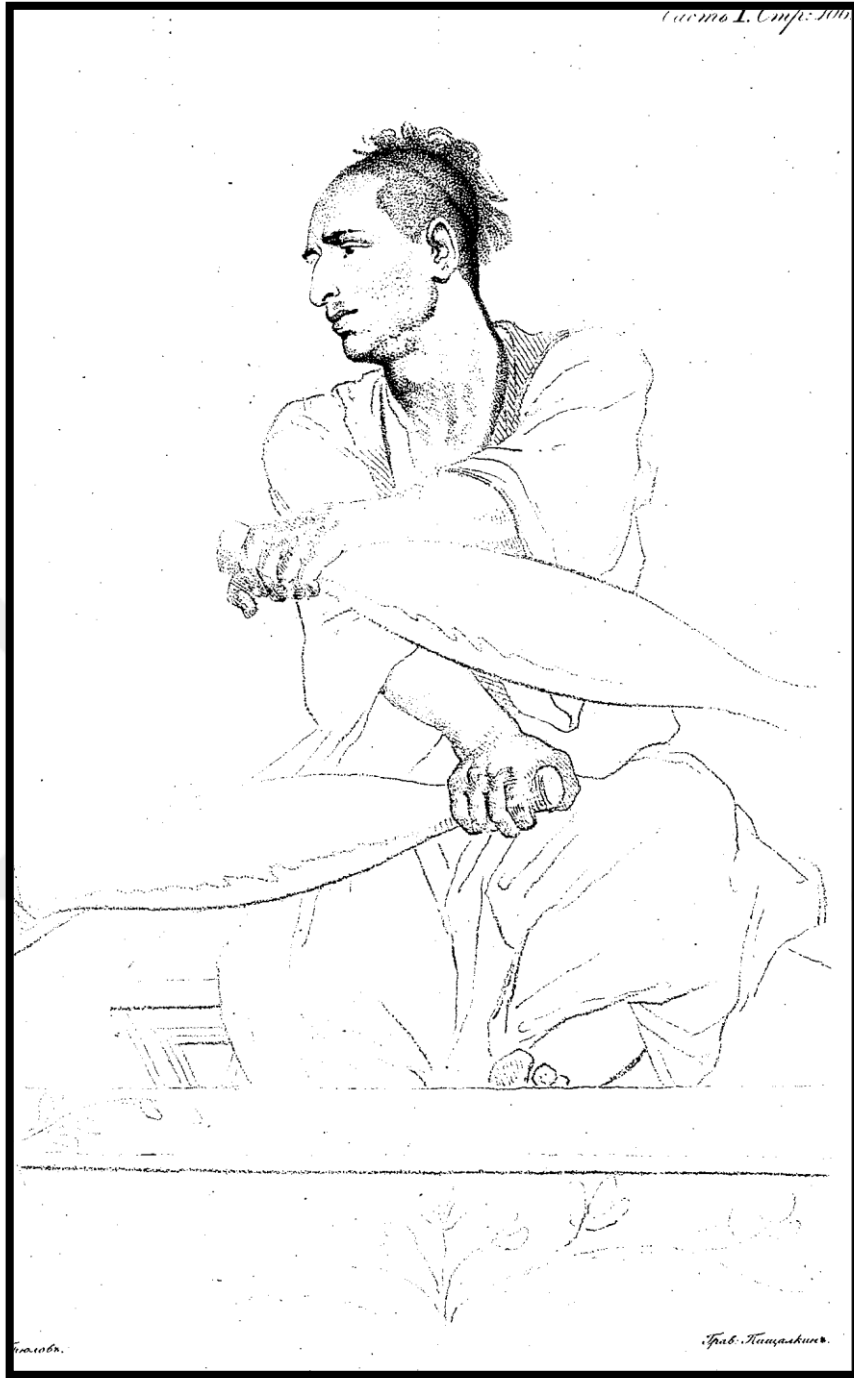
IV

сказываетъ рѣзко и вѣрно—одною чертою.—Только нѣкоторые стихи Байрона заключаютъ эту характерную живопись.

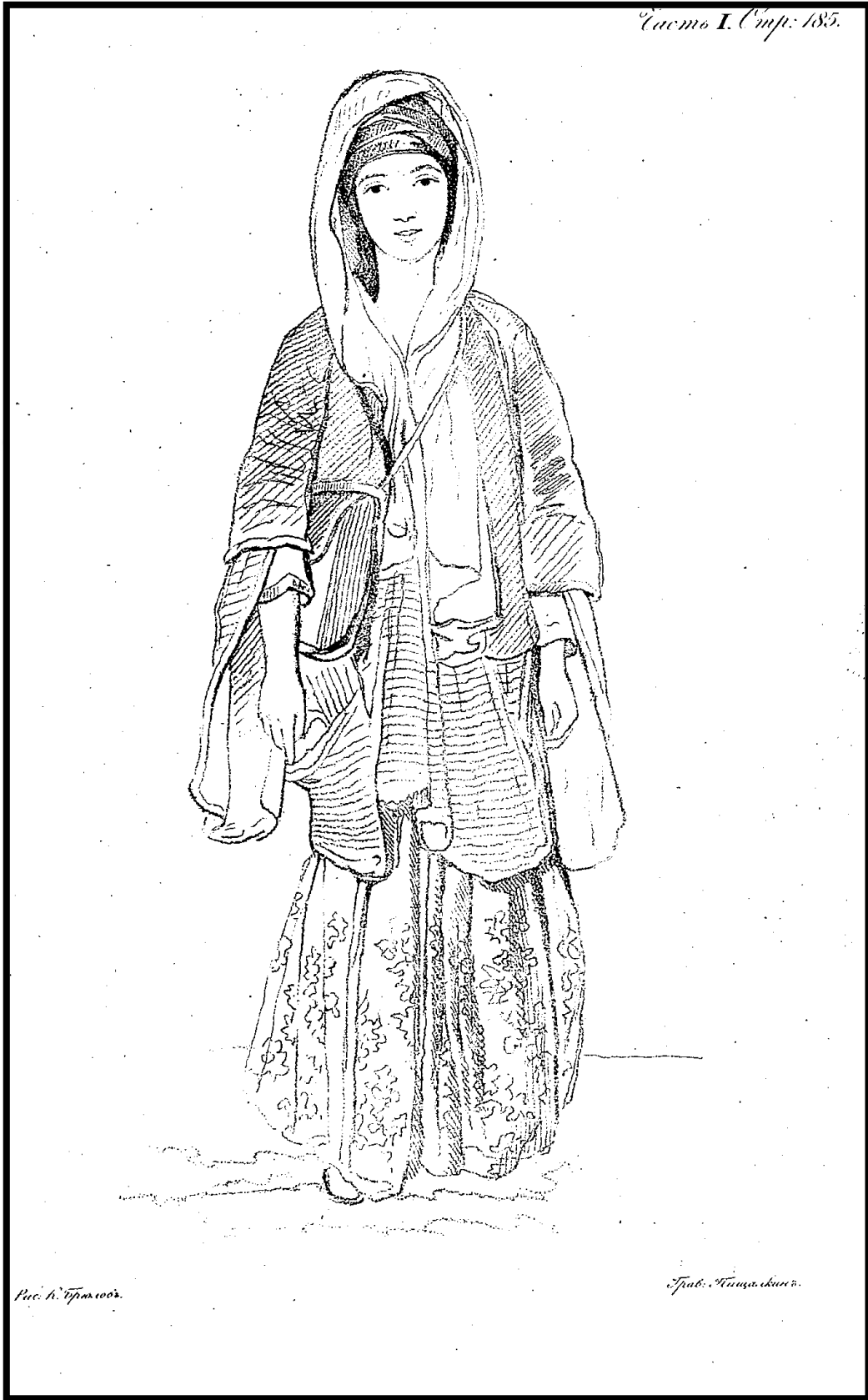

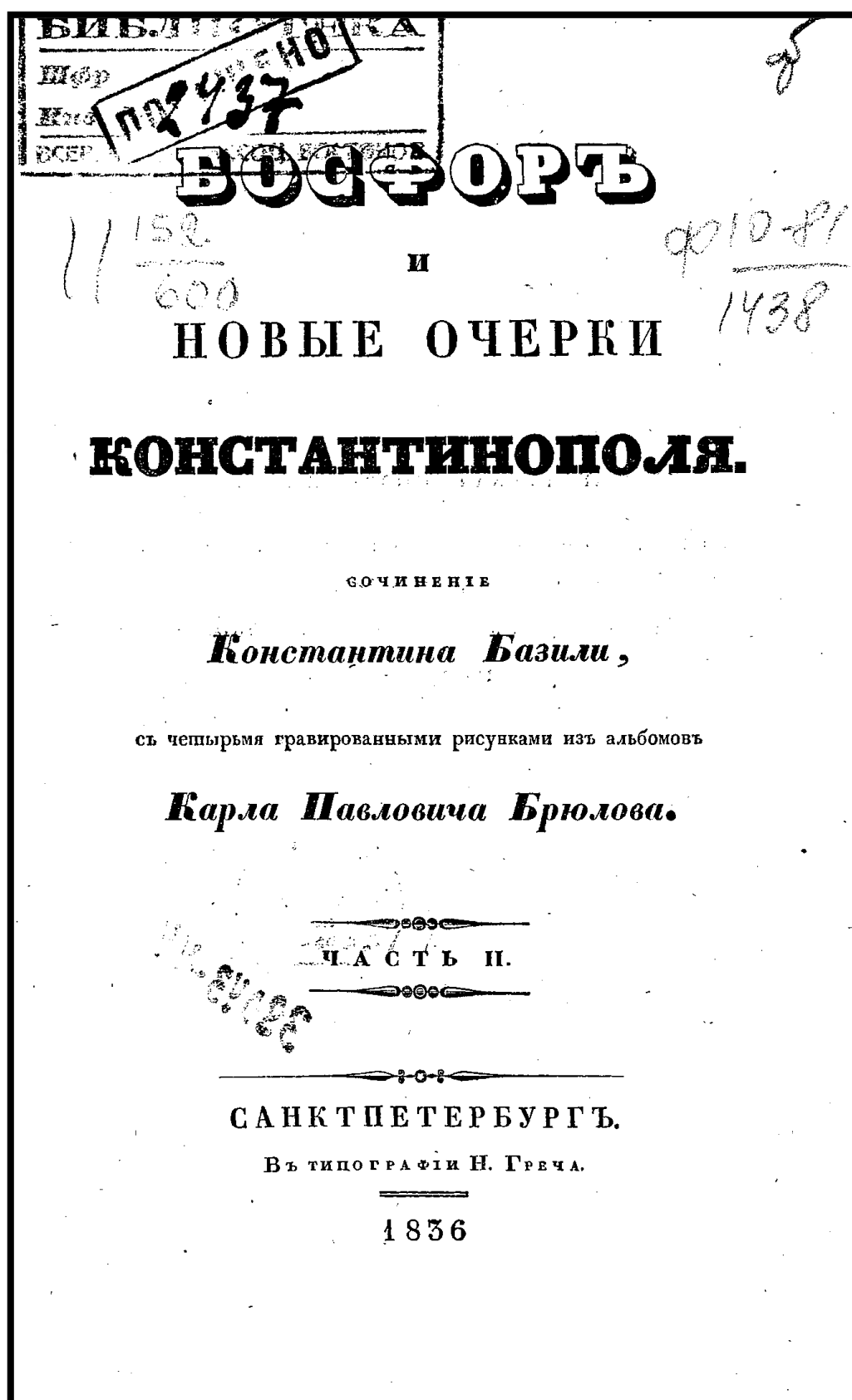
Ek 7: Kahve ve Tütün keyfi yapan Türk tiplmesi.

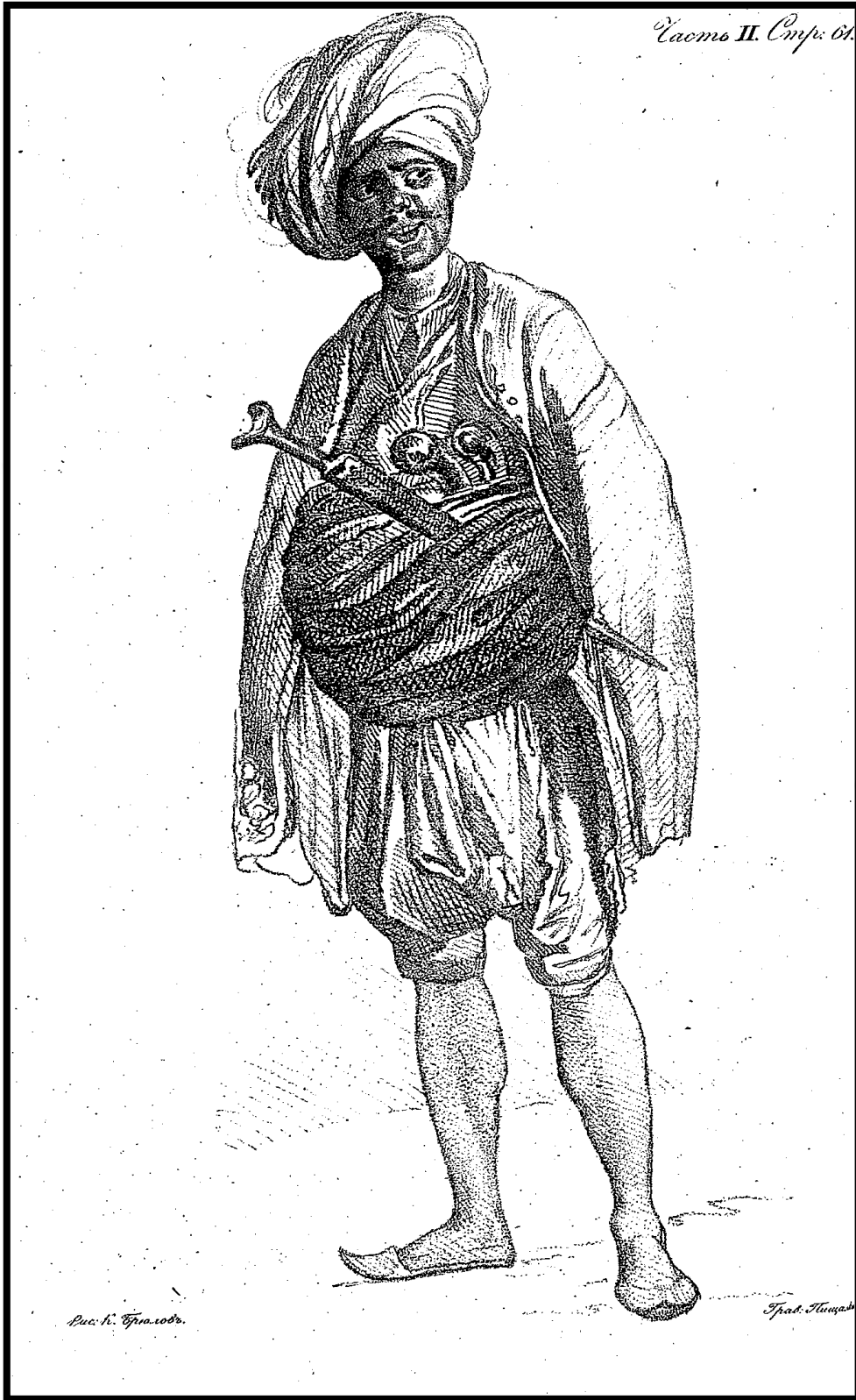

Ek 8: Kayıkçı

Ek 9: Bazili'nin, Boğaz'ın Juliet'i olarak nitelendirdiği Rum kızı Zafira

Ek 11: Bazili'nin gözünden Türk tiplmesi.